

1989–2019/1 – žurnalas „Liudies kultūra“

B Ū D A S

Simonas Daukantas istorijai

Kalba ir mitologija

Daunoravos dvaras ir latviai Žiemgaloje

Apie Lietuvos totorių šventes – Sabantujus

2019 | 3

Simono Daukanto „Istorijos žemaitiškos“, rašytos apie 1931–1834 m., rankraštis, eksponuojamas Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje vykusiame parodoje. 2018 m. Vygaudo Juozaičio nuotrauka. 553 lapų rankraštis odos viršeliais saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne.

SIMONO DAUKANTO ISTORIJA – SIMONAS DAUKANTAS ISTORIJAI

Naująjį žurnalo pavadinimą tiesiogiai siejame su Simono Daukanto „Būdu senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845). Šią jungtį padeda stiprinti nauji S. Daukanto gyvenimo ir veiklos tyrimai. Šiais metais Valdovų rūmuose surengtos parodos SIMONAS DAUKANTAS: „AŠ DĖL LIETUVYSTĖS PAMATUS DEDU“ metu vyko trys akademinės diskusijos, Pirmojoje, pavadintoje „Simono Daukanto istorija – Simonas Daukantas istorijai“, kalbėjosi Lietuvos istorijos bei kultūros tyrėjai. Diskusijos dalyviams buvo pasiūlyta svarstyti šias temas: S. Daukantas vadinamas „nacionalinės istoriografijos pradininku“, kokius dėmenis aprėpia ši apibrėžtis? Ar pažįstame kultūrologinę aplinką, kurioje jis gyveno ir kūrė? Ar suvokiame, koks yra save vargo pele vadinusios darbščios asmenybės indėlis į mokslo aruodus? Ar dar svarstome, kuo reikėtų laikyti pirmosios istorijos lietuvių kalba autorių – romantiku ar mokslo autoritetu? Ką nauja galime pasakyti apie S. Daukantą? Diskusijoje dalyvavo prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius, dr. Reda Griškaitė, prof. dr. Zigmantas Kiaupa, doc. dr. Aurelijus Gieda, doc. dr. Moreno Bonda.

■ **Egidijus Aleksandravičius.** Kol Simono Daukanto vardu pavadiname švenčiausias mūsų vietas, kol Daukantas tapo mūsų tautinio susipratimo ir prisikėlimo herojumi, buvo ilgas laiko tarpas, kai jis neatrodė toks svarbus. Antanas Baranauskas senatvėje, jau rodantis „Aušrai“, pamflete, nukreiptame prieš romantiškus, *basanavičiškus* paikavimus, rašė, kad Daukantas keistas: esą jis rašęs kalba, kurios niekas nesupranta, taip pat romantines paikystes. Todėl vienintelė istorija, išspausdinta jam gyvam esant, liko neišspauduota. Toks buvo didžiausio XIX a. pabaigos lietuvių poeto požiūris į Daukantą. Tad Daukantas ne išslyk tampa tuo, kuo jis mums yra šiandien. Ir mes nežinome, kaip jis bus suprastas ateityje, kintant mūsų tautinei sąmonei. Norėčiau Aurelijaus Giedos paklausti, kaip Daukanto įdirbis, jo kūryba ir jos atminimas padėjo jam iškilti į mūsų tautinio panteono ir istorinės savimonės aukštybę.

Aurelijus Gieda. Jono Mačiulio Maironio santykis su Daukantu buvo dar konfliktiškesnis, nei A. Baranausko. Maironiui Daukantas yra per sudėtingas, per platus ir smulkmenišką, nes rašo daug plačios apimties tekstų, didžiausius jų tomus, ir naudoja daug išnašų. Daukantas – kito laiko žmogus, visiškai netinkantis mobilizacijai, greitam, jaunam ir gaiviam XIX a. pabaigos lietuviškam nacionalizmui. Kita vertus, nors jo kūryba vertinama dviprasmiškai, XIX a. pabaigoje Daukanto asmuo jau yra kažko svarbaus ir didingo simbolis.

Skirtis tarp to, kas mums yra Daukanto kūryba, ir kas mums yra jis pats – atskiro tyrimo verta tema. Daukantas – fenomenalus daugelio dalykų pirmeivis. Šįsyk nekalbėsiu apie jo nuopelnus tautosakos tyrimams, bet jis pirmasis

lietuvių kalba užrašė frazę „Lietuvos istorija“. 97 procentai XX a. Lietuvos istorikų rašo apie Lietuvos istoriją, atskleisdami įvairius jos fragmentus. O štai Simonas Daukantas pirmasis ėmėsi rašyti visą tautos istoriją ir tam paaukojo visą savo gyvenimą. Rašydamas savo veikalus, Daukantas kūrė ir kalbą, nes intensyvesnės bendrinės kalbos paieškos prasideda tik XIX a. antrojoje pusėje. Tad galime ir čia svarstyti, kas jam buvo svarbiau – kurti kalbą ar rekonstruoti istoriją? Lietuvių kalba ir ja rašomi solidėsnai darbai dar nebuvo savaimė suprantama duotybė.

Kita vertus, žvilgsnis į Daukanto kūrybą visuomet daugialypis, nes vertinamas ir jo darbų istoriškumas, ir jų romantinis pradas. Labai svarbu nepamiršti, kad jis rašė nacionalizmo amžiuje. Tad svarbu atkreipti dėmesį į darbus, kurie kontekstualizuoja XIX a. istoriografijos raidą: antai vengrų kilmės Nyderlandų istorikė Monika Bar (Monika Baár) gana aiškiai parodo, kad Daukantas savo požiūriu ir istorinio pasakojimo struktūra, nacionalinės istorijos komponentais yra gana panašus į kitų mažų ar didesnių Europos tautų istoriografijos pradininkus. Visi tuo metu kuria idealizuotą, romantišką, o dažnu atveju ir nuskriaustų tautų istorinį pasakojimą. Tačiau Daukantas šiame kontekste išsiskiria tuo, kad jo laikais dar nebuvo profesionalios, institucionalizuotos lietuviškosios istoriografijos. Juk prieš uždarant Imperatoriškąjį Vilniaus universitetą veikė tik Visuotinės istorijos katedra, tam tikrų svarstymų būta tik apie Lenkijos istorijos katedros steigimą.

Na, o šiandien simbolinė pagarba Daukantui, kaip asmeniui, pažadinusiam poreikį rašyti savo istoriją ir pažinti savo kultūrą nacionaline kalba, – labai didelė. Net Prezidentūros aikštė Daukanto vardu pavadinta!

Egidijus Aleksandravičius. 1970–aisiais, sovietų okupacijos metais, profesorius Vytautas Merkys parašo Daukanto biografiją, kurioje jam būdinga maniera pasako, kad tai „nedidelė knygelė“, kurią kiti turės pratęsti (Merkys 1991). Jis rašė neturėdamas pretenzijų atskleisti visų Daukanto portreto detalių. Ši knyga perspausdinama po dvidešimties metų, jau laisvės sąlygomis, visiškai nepakeista! O juk kone visi, vaduodamiesi iš sovietinės cenzūros, būtume norėję keisti savo ankstesnius tekstus! Vėliau nepasirodė jokia kita rimtesnė Daukanto biografija. V. Merkio išlieta Daukanto portreto forma išliko iki šiol!

Profesoriaus pasakojime yra žinutė, kad Daukantas, būdamas savo kūrybinių galių viršūnėje, dėl įvairių priežasčių liko nežinomas platesniuose sluoksniuose. Galbūt jis ir nenorėjo būti matomas? Antai „Būdą“ pasirašo Laukiu, ne Daukantu. Įdomu, kodėl jis slėpė autorystę? Reda, ką iš tiesų galima pasakyti apie Daukanto (ne)žinomumą jam gyvam esant, XIX a. pirmoje pusėje?

Reda Griškaitė. Esu ne daukantistė, bet narbutistė, todėl į Daukantą dažnai žvelgiu iš Teodoro Narbuto veiklos perspektyvos. Įprasta manyti, kad Daukantas, priešingai nei Narbutas, buvo užsida- ręs, nežinomas, keistokas, tik pačiam sau, *ad se ipsum*, dirbęs vienišius. Bet šis įvaizdis keičiasi, kai imi gilintis į jo tekstus ir biografijos kontekstus, ypač pastaruosius. Ir tada aiškėja, kad Daukantas

bendravo su kur kas platesniu žmonių ratu nei vadinamieji XIX a. pirmosios pusės lituanistai. Štai visai neseniai baltarusių istorikas Aleksandras Feduta išleido knygą apie tiesioginį Daukanto viršinin- ką Valdančiąjame Senate Pranciškų Malevskį. Joje ne tik naujai skleidžiasi Daukanto, kaip valdininko, biografija, bet ir visai kitokie jo socialiniai ryšiai ir pažintys. Mano pačios supratimas apie Daukantą labai pasikeitė, kai rašiau straipsnį apie jo bičiulį Dominyką Cezarijų Chodzką, kurio namuose Vilniuje, vadinamajame Bokšto dvarelyje, rinkdavosi to meto intelektualai (Griškaitė 2003). Esu tikra, kad ten lankėsi ir Daukantas. O tai ir vėl visai kitas žmonių ratas. Maža to, šie tyrimai rodo, kad Daukantą, priešingai nei kokį keistuolį Vincentą Kišką-Zgerskį, jo amžininkai ne traukė per dantį, o tiesiog gerbė. Ir ne tik todėl, kad jis dirbo Valdančiąjame Senate ir mokėjo lietuviškai. Beje, pastaroji aplinkybė Daukanto amžininkams buvo labai svarbi – daug svarbesnė, nei galėjome iki šiol įsivaizduoti. Gerbė dar ir todėl, kad jis taip iškrito iš tuomečio konteksto, jame buvo tiek per visus jo genus atėjusios šlėktiškos, pabrėžiu – šlėktiškos, laisvės, nenuspėjamo originalumo ir drąsos gaivalo. Gerbė, nes matė ir daug pasišventimo. O tuo pat metu ir labai daug vienatvės – ir fizinės, ir dvasinės, tokios būtinos rašymui, istorijos rašymui – taip pat. Bent jau man yra itin iškalbinga ir ta aplinkybė, kad ne tik Teodorą Narbutą jo amžininkai – pabrėžiu – jo amžininkai – paprastai

vadino tiesiog Narbutu, bet ir Simoną Daukantą, savo ruožtu, jo amžininkai, – tiesiog Daukantu. Nes kito tokio tiesiog nebuvo.

E. A. Noriu užaštrinti klausimą. 1855–aisiais įkurta Vilniaus laikinoji archeologijos komisija per dešimtmetį subūrė apie 200 narių. Tai žymiojo Eustachijaus Tiškevičiaus aplinka, Narbutas ten buvo kaip šventasis, o Daukanto joje nėra. Dauguma šios komisijos narių buvo senienų mėgėjai, parašę gal kokį vieną straipsnelį, ir savo kalibru jokiū būdu neprilygo Daukantui. Man mįslė, kodėl Daukantas šiai komisijai nepriklausė.

R. G. Taip, šis klausimas neatsakytas iki šiol. Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos nariai Daukantui rodė didelę pagarbą. Draugijai simpatizavo ir Daukantas, dovanojo jai savo lietuviškas knygas, kurios, savo ruožtu, buvo pagarbiai saugomos Senienų muziejaus bibliotekoje. Mūsų dienas pasiekė du 1858 metais Daukanto rašyti laišakai nežinomam adresatui, kurie rodo, kad jis labai domėjosi komisijos veikla. Taigi Daukantui tarytum nebuvo jokių formalių kliūčių tapti šios draugijos nariu korespondentu. Juolab kad tada jau neturėjo ir jokių tarnybinių įsipareigojimų, buvo vadinamas laisvas literatas. Negalėjo nesimpatizuoti ir Eustachijui Tiškevičiui, kurį šiandien galime vadinti vos ne antruoju Daukantu. Turiu omenyje pastarųjų metų jo istorinės savimonės tyrimus. Taigi atsakymas taip ir lieka mįslingas.

E. A. Palikime šią intrigą ateities tyrinėtojams. Siūlyčiau aptarti jau susiformavusį požiūrį į Daukantą, kaip romantiškų pasakojimų kūrėją. Zenonas Ivinskis, vienas rimtesnių istoriografijos pradininkų, 1940–ųjų išvakarėse straipsnyje „Lietuvos istoriografija romantizmo metu ir dabar“ rašo, kad Daukantas dėjo daug pastangų savimonei žadinti, bet, lyginant su Albertu Vijūku-Kojalavičiumi, Juozapu Jaroševičiumi, Mykolu Balinskiu ir Motiejumi Valančiumi, jis atrodo silpnai. Dar Z. Ivinskis užrašo sakinį, kuris ir dabar mums tarsi atviras klausimas: žiūrėkim, sako Ivinskis, Daukanto susirašinėjimai, jo korespondencija su Narbutu ir jo archeografiniai darbai palieka įtariamą, kad jis buvęs rimtesnis, negu mums atrodo iš žinomų jo raštų (Ivinskis 1940). Tad kreipiuosi į Zigmantą Kiaupą, kurio atradimai archyvuose padėjo atskleisti akademinę Daukanto asmenybės pusę. Kuo tas jo akademiškumas reikšėsi?

Zigmantas Kiaupa. Persikėlęs į Sankt Peterburgą, Daukantas pradėjo dirbti Valdančiajame Senate prie ten saugomos Lietuvos Metrikos – vieno svarbiausių Lietuvos istorijos šaltinių

komplekso, kuris iki šiol istorikų dar nėra išsamiai panaudotas. Taigi Daukanto padėtis buvo labai gera – istorijos šaltiniai jam buvo po ranka. Kadangi jis itin daug dėmesio skyrė pagoniškai Lietuvai, daug šaltinių panaudoti negalėjo. Bet rašydamas apie politinę istoriją, kurią baigė Liublino unija, Lietuvos Metriką naudojo gana gausiai ir savo rašymą pratęsė iki XVIII a. vidurio, t. y. beveik iki savo laikų. Tad Daukantas buvo šaltinių žmogus. Tuo metu net rusų istorikai negalėjo prieiti prie tų šaltinių – juk jie buvo iš užimtų ir dar kartkartėmis sukylančių žemių. Lietuvos Metrika buvo naudojama tik imperijos vidaus reikalams.

Vis dėlto lazda turi du galus. Daukantas galėjo dirbti su šaltiniais, nes buvo valdininkas. Bet valdininko darbas užimdavo daug laiko – jis prirašė kelis tūkstančius lapų tarnybinių tekstų (yra išlikę įrašų registrai). Dar ir parkerio nebuvo, rašė žąsies plunksna... Ir tuo pat metu – šimtai, o gal ir tūkstančiai lapų prirašyta mokslo reikalams. Tokia didelė darbo apimtis! Kaip jis spėjo tai padaryti, neįsivaizduoju.

Pirmą kartą su Daukantumi susidūriau XX a. 8–9 dešimtmetyje tuometiniame Leningrade, TSRS mokslų akademijos (dabar – Rusijos mokslų akademija) bibliotekoje. Žvalgiausi po Katalikų akademijos fondą. Žiūriu – Daukanto ranka surašytas Žemaičių privilegijų rinkinys. Pasirašo Daukantas, dedikacija – Jurgiui Pliateriui. Tiesa, unikalus dalykas, kad tą rinkinį pradėjo kaupti dar Žemaičių vyskupijos kurija, vėliau jis pateko į Jurgio Pliaterio rankas ir galiausiai – į Daukanto. Jis lygiagrečiai su Pliateriu rinko, o vėliau sujungė šiuos šaltinius. (Ir Pliateris dar nesulaukė monografijos. Tai buvo nuostabus žmogus, miręs vos trisdešimties, o aplinkui jį sukosi to meto lietuviškosios etninės kultūros darbuotojai. Jis turėjo ir Daukanto „Būdą“, jo rankraštį, kurį jam perrašinėjo Simonas Stanevičius ir Dionizas Poška).

Vėliau paaikškėjo, kad yra dar keli Daukanto parengti Lietuvos istorijos šaltinių rinkiniai, daugiausiai perrašyti iš Lietuvos Metrikos. Jis susirašinėjo ir su Karaliaučiaus istorikais, kai ką gaudavo iš ten. Šie rinkiniai dabar yra Literatūros ir tautosakos institute, Mokslo draugijos fonde. Dėl dviejų rinkinių man teko važiuoti į Lvovo Vasylijaus Stefaniko biblioteką. Jų istorija tokia: Daukantas prieš Narbuto mirtį nusiuntė jam porą šaltinių rinkinių. Narbutas mirė, o testamente užrašė, kad šie rinkiniai būtų atiduoti į Vilniaus universitetą, kai tik jis bus atkurtas. Kadangi taip nenutiko, Narbuto sūnus Vladislovas išvežė rinkinius iš Rusijos imperijos į liberalesnę Austrijos ir Vengrijos imperiją.

Žodžiu, Daukantas aiškiai suprato šaltinių vertę. Nors dėl savo darbų tematikos pats

jų negalėjo panaudoti, jis (greta savo valdininko darbo!) dirbo būsimiems istorikams. Daukantas dalijosi savo surinkta medžiaga su dauguma tuo metu Lietuvos istoriją tyrusių žmonių. Ją yra gavęs M. Valančius, M. Balinskis, J. I. Kraševskis, S. Stanevičius ir kiti. Rusijos imperijos sąlygomis šie rinkiniai nebuvo paskelbti, neskelbiami ir dabar, nes jau leidžiama visa Lietuvos Metrika.

Tad Daukantas buvo šaltinių žmogus.

A. G. Labai svarbu atkreipti dėmesį ir į nelabai gausią Daukanto biblioteką. Joje buvo apie 300 knygų, tačiau stebina, kaip viskas buvo apgalvota – struktūra, autoriai, šaltinių rinkiniai ir t. t. Žvelgdami į XX a. istoriografiją sakome, kad Zenono Ivinskio, Adolfo Šapokos ar Antano Vasiliausko istorikų karta buvo pirmoji, plačiai orientuota į Europos istoriografinius pasiekimus. Tačiau pasižiūrėkime: tarpukariu Ivinskis laiške Vienoje studijuojančiam Vasiliauskui prašė, kad šis būtinai parvežtų žymiausio Karaliaučiaus šaltinių leidėjo Johaneso Foigto (Johannes Voigt) publikuotus rinkinius. Tuo tarpu Daukantas reikalingiausias Foigto knygas jau buvo susirinkęs daugiau kaip pusšimčiu metų anksčiau. Tad ne tik korespondencija, dėmesys šaltiniams, bet ir biblioteka rodo akademinį Daukanto pasirengimą.

E. A. Dar kreipiuosi į Zigmantą Kiaupą. Kaip Daukanto šaltiniai buvo parengti spaudai? Nuo Imperatoriškojo Vilniaus universiteto profesoriaus Joachimo Lelevelio laikų istoriografijoje akcentuojama pozityvistinė, kritinė istoriografijos kryptis, kurios centre yra šaltiniai ir šaltinių kritika. Negalima rašyti apie nieką, ko negali įrodyti. Štai Ignacijus Danilavičius Ivinskio buvo vertinamas už tai, kad, tapęs diplomatikos (pagalbinis istorijos mokslas) specialistu, suruošė dvitomį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

šaltinių leidinį su aukščiausio lygio akademiniais komentarais. Ir Daukantas rašė komentarus lotynų kalba, kaip aukščiausio lygio profesionalas. Kokia jo komentarų kokybė, palyginti kad ir su Danilavičiumi?

Z. K. Danilavičius ruošė dokumentų ištraukas, o Daukantas perrašė juos *in extensum* – žodis į žodį. Tiesa, reiktų dar patikrinti, tačiau atliktas milžiniškas darbas. Kol Lietuvos Metrika buvo neprieinama, aš pats naudojausi kai kuriais jo išrašais (iš pradžių gavome iš Maskvos Senųjų aktų archyvo Lietuvos Metrikos mikrofilmus, dabar ji publikuojama). Galiu patikinti, kad mano matyti šaltiniai buvo perrašyti labai tiksliai. Tarkim, Žemaičių privilegijų rinkinį galima imti ir skelbti, nieko nekeičiant, nebent pridėjus paaiškinimus. Jų įvadas ir dalis komentarų parašyti lotynų kalba – to meto mokslo kalba.

Istorikai dažnai susiduria su tokia problema: turimas šaltinių nuorašas, bet nežinia, iš kur jis paimtas. O štai Daukantas visuomet nurodo, iš kur jo šaltiniai paimti, kaip reikalauja šiuolaikinė archeografija. Visas nuorodas rasime ir prie tų šaltinių, kurie nebuvo parengti spaudai (kitų rinkinių tinkamai paruošti spaudai jis nespėjo).

E. A. Grėžiuosi į Moreno Bondą. Lietuviai mokslininkai pavargsta, skaitydami Daukantą ta kalba, kuria jis rašė... Pažinojau tik vieną žmogų, kuris Daukanto „Būdą“ skaitė mintinai – tai Laimonas Noreika. Jis gebėjo Daukantą skaityti taip, kad atsiskleisdavo prasminiai ryšiai. Nors pats esu iš Telšių, prisipažinsiu, kad ir man sunku skaityti tą kalbą. Visada maniau, kad mes su Daukantu turime pasielgti taip, kaip anglai su Viljamu Šekspyru. Visi žinome, kad net šiandieniniai Kembriđo universiteto studentai nebegalėtų perskaityti Šekspyro originalo, nebent tyrinėtojai, filologai...

Daukanto kalba ir jo laikais niekas nekalbėjo, o dabar dar labiau nuo jos atitolome. Tad kaip tau, italui, istoriografijos tyrinėtojiui, skamba Daukantas? Turint omenyje, kad dauguma Romantizmo intelektualinio klimato kritikų tarsi primeta anos epochos žmonėms dabarties nepilnavertiškumo kompleksus, taip sumenkindami jų darbus, galvodami, kad tai provincinės pasakelės... Gal aš kiek sutirštiniu, bet tikriausiai visi esame pastebėję tokį santykį ir su Daukantu ar Narbutu. Narbutas buvo kone šimtą metų bombarduojamas iš visų pozityvizmo apkasų, esą jis falsifikatorius, nekritiškas ir taip toliau. Daukantui gal mažiau kliuvo, nes lenkų istorikai negalėjo jo skaityti.

M. B. Nesu Daukanto specialistas, bet skaičiau jį iš smalsumo. Aš nejučiu diachroninio skirtumo tarp dabartinės lietuvių kalbos ir senosios, nes esu užsienietis. Nežinau, ar tai pranašumas ar trūkumas... Jis man paliko tarptautinio mokslininko įspūdį. Mokslininko, kuris puikiai suprato tarptautinių mokslinių debatų padėtį. Jis tikrai nebuvo provincialis. „Būdo“ prakalba rodo, kad jis įsitraukė į europietiškus istorinius debatus.

Sprendimui parašyti istoriją lietuvių kalba reikėjo drąsos, dar nebuvo tradicijos, be to, jam reikėjo kurti naujus terminus. Jei Daukantas būtų rašęs lotynų kalba, jis būtų turėjęs jau paruoštą terminiją, tereikėtų pasirinkti tradiciją.

Kita vertus, Daukanto laikas buvo tinkamas ryžtis rašyti gimtąja kalba, ir jis ne vienintelis tai darė. Pranciškonas botanikas Jurgis Pabrėža tais laikais parašė botanikos vadovėlį lietuvių kalba, ir susidūrė su ta pačia problema – reikėjo sugalvoti naujus terminus. Bet būtent tokiu būdu lietuvių kalba įgijo autoritetą – ji ne tik liaudies, bet ir mokslo, literatūros kalba.

Kas XIX a. buvo romantikas? Tarptautinis, tarpdisciplininis mokslininkas! Pavyzdžiui,

Daukantas rašo apie tai, kad kalnuose randamos kriauklės. Tai rodo, kad Daukantas puikiai žinojo, kad to meto universitetuose buvo itin populiarūs fosilijų tyrimai. Prancūzijoje apie tai parašyta nemažai traktatų. Juk šie atradimai padėjo kitaip suprasti laiką – žemės istorija yra žymiai ilgesnė nei žmonijos. Daukantas, tiesa, beveik nemini vyksimų mokslinių diskusijų, bet į jas įsitraukia kaip tikras akademikas.

Be to, modernus yra jo temų pasirinkimas. „Žemaičių istorijos“ įvade jis tarsi diskutuoja su Volteru, kuris ragina rašyti istoriją kitaip, nei Antikos autoriai. Nors vėliau jis rėmėsi metraštiniu metodu, vis tiek lieka įspūdis, kad jis suvokia tarptautinį akademinį diskursą.

E. A. Esi publikavęs labai išvalgią studiją apie Vidurio ir Rytų Europos naratyvus šiuolaikinės istoriografijos kontekste (Bonda 2015). XIX a. pradžioje, atsirandant šiuolaikiniam istorijos mokslui, rodos, pirmą kartą naratyvas ir naratyvinė istoriografija tarsi paliekami praeičiai. Tikintis didelio progreso, jo vietą užima analitinė istoriografija. Akademinėje istoriografijoje nuo bendrojo pasakojimo einama prie atskirų temų gilinimo. Kaip pats vertini Daukanto naratologiją?

M. B. Daukanto vienos ar kitos tradicijos, požiūrio į istoriją pasirinkimas buvo atsitiktinis. Iš dalies dėl to, kad gyveno Rygoje ir Sankt Peterburge, Daukantas buvo nutolęs nuo lenkiškųjų tradicijų. Manau, kad jis sugebėjo pasiekti pusiausvyrą tarp naratyvų ir atskirų tyrimų. Pradžioje jis konstruoja naratyvą, kuria kontekstą, kuris yra, galima sakyti, tarptautinis. Toliau savo darbe jis tiria atskiras temas. Daukantas geba konstruoti tapatybę, bet niekada nepamiršta kalbėti ir apie kitoniškumą, autoritetą. Manychiau, kad tai liuteroniško pobūdžio darbas. Jis yra gana nuosaikus, palyginti, tarkim, su

Adolfu Šapoka. Pastarasis straipsnyje „Ar lietuviška buvo senoji Lietuvos valstybė“ yra griežtas (Šapoka 1932). Jam lietuviška tapatybė yra gryna, atskira. O Daukantas išvelgia ir ryšius su kitomis tautomis. Jis savo darbuose vysto idėją, kartais net keičia nuomonę, antai „Istorijoje Žemaitiškoje“ tautos samprata yra žymiai platesnė nei „Būde“.

E. A. Dar noriu kreiptis į Redą dėl Daukanto ir Narbuto santykių. Nuo V. Merkio Daukanto biografijos išleidimo laikų yra įsitvirtinusi nuomonė apie šių dviejų asmenybių konfliktą. Jonas Šliūpas kalbėjo apie Daukanto ir Valančiaus susipriešinimą, Daukantą pristatydamas kaip antiklerikalinės liberalios manifestacijos vėliavnešį, o Valančių – kaip katalikiškos lietuvių tapatybės kalvį. V. Merkys pastarąjį konfliktą savo knygoje švelnina, o nesutarimų griovį tarp Daukanto ir Narbuto gilina. Kaip tai reikėtų suprasti?

R. G. Kalbėdama apie šitų didžiųjų vyrų santykius, norėčiau visada pradėti nuo gerų dalykų. Istorikų bendravimas prasidėjo 1842 metais, kai Narbutas sumanė imtis Lietuvos istorijos šaltinių leidybos projekto. Nors ir pats buvo sukaukęs nemažai istorinių dokumentų arba jų nuorašų, vis dar ieškojo naujų. Narbutas Daukanto asmeniškai nepažinojo, tačiau jį kaip puikų Lietuvos Metrikos žinovą jam rekomendavo Ignacijaus Onacevičiaus. Taigi Narbutas pirmasis parašė Daukantui, tikėdamasis tik praktinės naudos. Tačiau Daukantas ne tik pažadėjo padėti, bet ir išdėstė visą tolesnės veiklos planą – nurodė ne tik galimas naujas Lietuvos istorijos šaltinių paieškos kryptis, bet ir primygtinai ragino Lietuvos istorijos šaltinius skelbti skyriumi nuo Lenkijos istorijos šaltinių. Taigi Daukantas ne tik mezgė diskusiją, bet tarytum ir pretendavo tapti idėjiniu Narbuto projekto vadovu. Galbūt čia ir giluminė jų būsimo konflikto priežastis. Kitaip tariant, galbūt šios dviejų istorikų sankirtos ašis yra ne tiek istoriografijoje itin sureikšmintas Daukanto Narbutui paskolinto Alberto Vijūko-Kojalavičiaus herbyno nuorašo istorija (juolab kad šis rankraštis 1864 metų žiemą iš tada jau sekvestruoto Narbuto Šiaurių dvaro jo paties prašymu ir su jo sūnaus Aleksandro pagalba buvo atvežtas į Vilniaus senienų muziejų, t. y. ten, kur Daukantas pageidavo jį saugoti), kiek kieta ir bekompromisė Daukanto pozicija vadinamųjų *koroniažų* atžvilgiu. Ir tikrai, kartais Daukanto laikysena atrodė netgi liguista. Štai kad ir istorija su Aušros Vartų Vyčiu. Narbutas ketino šią Vartų fasado kompoziciją – Vyčio herbą, laikomą dviejų grifonų, panaudoti kaip iliustraciją „Lietuvos aktų“ viršeliui, tačiau Daukantui ta idėja neatrodė gera, nes esą jis yra girdėjęs, kad

Vytis ten sujungtas su Lenkijos Ereliu... „Svetimų dievų nereikia, gana ir savų“ – rašė jis Narbutui. Ir nurimo tik tada, kai Narbutas Aušros Vartų Vytį jam tiksliai perpiešė ir taip įrodė, kad „nėra ten nieko lenkiško, t. y. baltų erelių“ Tačiau nors Narbutas ir sutrinka, abejoja, o galbūt širdyje – net ir piktinasi tokia agresyviai patriotiška Daukanto laikysena, jo retorika vis dėlto jį veikia. Tarsi šviežias žemaitiškas kraujas įliejamas į romantiškai švelnų Narbuto požiūrį į lietuvių istoriją. Narbutas, iki Daukanto į Lietuvos istorijos šaltinių publikavimo idėją žvelgęs tik kaip į savo „Lietuvių tautos istorijos“ tąsą, dabar negalėjo nepajauti visai kito šio darbo atspalvio.

Istorija visada yra sudėtinga, ir istorikas nebūtinai turi būti jos arbitras, juolab kai kalbama apie asmeninius žmonių santykius. Vytautas Merkys savo monografijoje šį konfliktą tikrai labai užaštrino, tarytum užmerkė akis prieš svarbiausią faktą – prieš mirtį Narbutas vis dėlto įvykdė Daukanto valią. Manychiau, kad Daukanto ir Valančiaus santykiai buvo daug sudėtingesni nei Daukanto ir Narbuto. Tačiau tik vienas kitas Merkio kartos istorikas simpatizavo Narbutui. Tradiciškai jis visada buvo ne tik „istorijos šaltinių falsifikatorius“, bet ir tas, kuris nuskriaudė mūsų „nacionalinę“ vėliavą, t. y. Daukantą. O apie fatališką šių dviejų istorikų – Narbuto ir Daukanto – artimumą liudija keli įdomūs sutapimai. Studijuodamas Daukantas kurį laiką gyveno Pilies gatvėje, 9-uoju numeriu pažymėtame name, ir tai tas pats namas, kuriame 1864 metų lapkritį anapilin iškeliavo Narbutas. O ir mirė vienas po kito – 1864 m. lapkričio 14 d. (26 d.) – Narbutas, o lapkričio 24 d. (gruodžio 6 d.) – Daukantas.

E. A. Kas galės paneigti, kad žvaigždės lemia mūsų gyvenimus ir likimus?

Kaip galėtume mūsų pokalbį apibendrinti?

Z. K. Daukantas buvo devyndarbis: istoriją rašė, žemaitišką folklorą skelbė, švietėjiškas knygas rašė, žodynus ir šaltinių sąvadás rengė. Bet jis buvo žinomas tik tam tikram ratui žmonių. Ir tikriausiai nė vienas jo darbas nėra pasirašytas Daukanto vardu. „Būdą“ jis rašė motinoms, kurios mokėjo lietuviškai, bet juk raštingų lietuvių buvo mažuma, tad Daukantas negalėjo būti plačiai žinomas... Galbūt buvo pogrindininkas, ir tais slapyvardžiais prisidengdamas slėpėsi nuo valdžios? Gal dėl to nedalyvavo ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veikloje, nes vengė išsiduoti?

M. B. Negalima paneigti Daukanto svarbos. Nors jo darbus mažai kas skaito, jis buvo ypatingas

žmogus, legendinis. Prisiminkime ir jo kelionę pėsčiomis iš gimtinės, Kalvių kaimo Žemaitijoje, iki Vilniaus.

E. A. Ar dar galime tikėtis šviežiai perskaityti Daukantą, kad jis liudytų mūsų praeičiai ir dabarčiai? Ar mes juntame, kiek naujų detalių ir stambiųjų dalykų dar yra atrandama? Motinos antkapyje jis išvardino jos herojiškus nuopelnus Tado Kosciuškos sukilime. Jo brolis Aleksandras buvo įsivėlęs į pagrindžio veiklą ir konspiracijas, vykdydamas anticarinę veiklą. Vien šios šeimyninės aplinkybės paneigia Vinco Trumpos suformuotą Daukanto įvaizdį, esą jis buvo nuošalyje nuo visų konspiracijų, nuo filomatų ir filaretų, anticarinio pasipriešinimo bangų. Kada galime tikėtis didesnės monografijos, kuri pakeis mūsų žinojimą apie Daukantą?

R. G. Pastarųjų metų tyrimai daugiau nei aki-vaizdžiai parodė, kad visas Daukantas yra jo darbuose, jo tekstuose, o dar tiksliau – jo rankraščiuose. Štai kad ir kalbininko Giedriaus Subačiaus veikalas apie Daukanto Rygos periodo ortografiją (Subačius 2018). Tai, ką iki šiol galėjome tik spėti, tik numanyti – ne tik lituanistinę, bet ir tokią stiprią politinę Daukanto darbo potekstę – dabar galime ir tvirtai įrodyti. Kitaip tariant, po Subačiaus tyrimo dar ir dar kartą susvyruoja tezė, kad Daukantas viską darė tik *ad se ipsum*, t. y. tik sau pačiam. Visada privalome turėti omenyje ir kitą svarbų dalyką – Daukantas yra Vilniaus gimnazijos ir Imperatoriškojo Vilniaus universiteto absolventas. Tai dvi aukščiausios, elitinės tuometės mokslo įstaigos. Taigi buvo labai išsilavinęs žmogus ir vienas žymiausių visų laikų mūsų universiteto absolventų. Galbūt Daukanto atiskyreliškumą lėmė jo prigimtis, būdas. Šiaip ar taip, Daukantas laukia dar vienos savo biografijos rašytojo. Maža to, kaip ir minėjau anksčiau, šio vyro asmenybės tyrimas turi būti ir kontekstinis. Tą kryptį jau matome tiek senesniuose – Vytauto Merkio, Sauliaus Žuko, tiek pastarojo laiko ne tik Subačiaus, bet ir Romos Bončkutės, Egidijaus Aleksandravičiaus, Zigmanto Kiaupos, Elmanto Meilaus, Vytauto Berenio, Monikos Baar, Sauliaus Pivoro, Dariaus Kuolio, Vidos Girininkienės darbuose. Taigi šiandien mes turime unikalią galimybę – juk esame išvaduoti nuo aušrininkų pragmatizmo – žvelgti į Daukantą tiesiog normaliai. Ne kaip į vėliavą, o kaip į fenomeną. Asmenį, kuris labai stebino savo paties amžininkus ir nepaliauja stebinęs mus, XXI amžiaus vaikus. Vargu ar šiandien galime atsakyti, kada atsiras toji solidi Daukanto biografija. Tačiau galime pasakyti, kad šiandien jau esame kelyje į ją.

A. G. Jei mums dabar reikia ne vieno apskrito stalo, o net trijų – skirtų istorikams, filologams ir etnologams, tai rodo, kad Daukantas yra fenomenas. Mūsų tyrimai labai specializuoti, todėl sunku atskleisti Daukanto universalumą. Jis buvo savotiškas lietuviškasis Gotfrydas Leibnicas (Gottfried Leibniz), išmanęs daugelį sričių. Kai žiūriu į Daukanto biblioteką, skaitau jo raštus, labai aiškiai jaučiu, kad norėdami nors kiek priartėti prie jo minties lauko, turime gerai išmanyti tą XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios Europos mokslo idėjų panoramą. Daukanto ištakos juk toje epochoje. Mus skiria 200 metų, bet jo pagrindinės idėjos – tėvynė, namai, tauta, kalba – iki šiol yra mūsų nacionalinės tapatybės pagrindai.

Parengė Lina Leparskienė

LITERATŪRA

- Bonda 2015 = Moreno Bonda. Apie vienybę nacionalinėse istorijose. Iš: *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Kaunas: VDU, Versus Aureus.
- Griškaitė 2003 = Reda Griškaitė. Dominykas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega. Iš: *Archivum Lithuanicum*, t. 5.
- Ivinskis 1940 = Zenonas Ivinskis. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar. Iš: *Lietuvių Katalikų Mokslų Akademijos Suvažiavimo darbai*, t. 3. Kaunas.
- Merkys 1991 = Vytautas Merkys. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys, 1991.
- Subačius 2018 = Giedrius Subačius. *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*. Vilnius.
- Šapoka 1932 = Adolfas Šapoka. Ar lietuviška buvo senoji Lietuvos valstybė? Iš: *Šviesos keliai*, 1932, Nr. 4.

SIMONO DAUKANTO ISTORIJA – SIMONAS DAUKANTAS ISTORIJAI

Naująjį žurnalo pavadinimą tiesiogiai siejame su Simono Daukanto „Būdu senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1945), Šią jungtį padeda stiprinti nauji S. Daukanto gyvenimo ir veiklos tyrimai. Šiais metais Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto surengtos parodos SIMONAS DAUKANTAS: „AŠ DĖL LIETUVYSTĖS PAMATUS DEDU“ metu vyko trys akademinės diskusijos. Pirmieji kalbėjosi Lietuvos istorijos bei kultūros tyrėjai. Diskusijos „Simono Daukanto istorija – Simonas Daukantas istorijai“ dalyviams buvo pasiūlyta svarstyti šias temas: teigiama, kad S. Daukantas yra „nacionalinės istoriografijos pradininkas“, kokius dėmenis aprėpia ši apibrėžtis? Ar pažįstame kultūrologinę aplinką, kurioje gyveno ir kūrė S. Daukantas? Ar suvokiame, koks yra save „vargo pele“ vadinusios darbščios asmenybės indėlis į mokslo aruodus? Ar dar svarstome, kuo reikėtų laikyti pirmosios istorijos lietuvių kalba autorių – romantiku ar mokslo autoritetu? Ką nauja galime pasakyti apie S. Daukantą?

KALBA IR MITOLOGIJA:

SUTVERTO PASAULIO TVORA TARP ŠIAPUS IR ANAPUS

Dainius RAZAUSKAS

Pirmajame šių metų *Liaudies kultūros* numeryje (ir paskutiniame iš viso, prieš jai virstant *Būdu*) buvo paskelbtas mano straipsnis „*Įkurti ir sutverti: Socialinio lygmens kosmogonija*“, kurio pabaigoje pateikta keletas ištraukų iš įvairių tradicijų tekstų, rodančių, kad pasaulis kartais įsivaizduojamas esąs aptvertas tvora, taigi šia prasme – *sutvertas*. Pasirodo, „pasaulio tvoros“ vaizdinys iškyla ir kai kuriuose kituose skirtingų tautosakos žanrų tekstuose, kalbančiuose apie „per tvorą“ turintį šokti ką tik padirbtą gyvą padarą (ožką) ir, atvirkščiai, iš šiapus į anapus „per tvorą“ šokantį padvėsusį gyvulį ar netgi mirusį žmogų. Visi jie papildomai patvirtina tvora *sutverto* pasaulio ir „pasaulio tvoros“ vaizdinius. Juos čia pristatant ir siekiant išlaikyti kontekstą, ryžtasi pradžioje, drauge su kitomis, pakartoti ir kelias minėtame straipsnyje jau pateiktas ištraukas.

■ 1. TVORA SUTVERTAS PASAULIS

Įvairiose tradicijose esama duomenų, kad pasaulio pradžioje jis buvo aptvertas tvora ir toks, aptvertas, tebėra.

Pradedant iš toli, pavyzdžiui, senovės indų „Rigvedoje“ (VII.99.3) sakoma: *vy āstabhna rōdāsī viṣṇav etē dādhartha pṛthivīm abhīto mayūkhaiḥ* „Surėmei dangų-žemę, Višnau, aptvėrei plačiąją aplinkui metais“.

Vienoje iš budizmo kosmologijų apskritą pasaulį sudaro septynios koncentriškos kalnų grandinės su kalnu Meru viduryje, o jas supa geležinis aptvaras *cakravāla*¹.

Senovės iranėnų Ormazdas pirmiausia sukūrė pasaulį kaip kiaušinį, apsuptą kieto kiauto – dangaus skliauto, o jau paskui „visa kūrinija buvo sukurta dangaus viduje, tarsi pilyje arba tvirtovėje“². Taigi pasaulis čia prilygsta piliai, tvirtovei, kurios aptvaras yra tvirtas, kiaušinio kiautą primenantis dangaus skliautas.

Aptvarą, aptvertą gyvenvietę, senovinę pilį reiškia germanų pasaulį žyminčių sudurtinių žodžių antrasis dėmuo, kaip go. *midjun-gards*, sen. isl. *mið-garðr*, sen. ang. *middan-gearð*, vid. vok. aukšt. *mittin-gart* ar *mittil-gart*, suvedami į bendrą prolytę germ. **midja-gardaz* ‘pasaulis’³, pažodžiui ‘vidurinysis gardas, vidurinysis aptvaras’ ar gal ‘vidinis kiemas’ – kaip savas, pažįstamas, gardu aptvertas nuo aplinkinio, išorinio chaoso. Jelezaro Meletinskio paaiškinimu,

germanų pasaulėvaizdžio „horizontali sistema yra antropocentriška ir remiasi žmonių gyvenamos aptvertos žemės vidurinėsios dalies (Midgardo) priešpriešinimu tam, kas yra anapus to aptvaro, jo išorėje (Utgardas), t. y. priešiškoje bei nesukultūrintoje srityje“⁴. Aronas Gurevičius senovės germanų bendruomeninį gyvenimą nusako taip: „Jų gyvenimo centras – atskira įtvirtinta sodyba. Atitinkamai ir visas pasaulis buvo modeliuojamas kaip tokių sodybų sistema. Kaip aplink sodybą plytėjo neįdirbti tyrai ar uolos, taip ir visas pasaulis įsivaizduotas esąs sudarytas iš griežtai supriešintų sričių: ‘vidurinioji sodyba’ (Midgardas), tai yra žmonių pasaulis, apsuptas pabaisų, milžinų pasaulio, kėlusių nuolatinę grėsmę kultūros pasauliui; šis laukinis chaoso pasaulis vadintas Utgardu (pažodžiui ‘tai, kas yra už aptvaro, anapus sodybos’)“⁵. Kitaip tariant: „Žmonių pasaulis – Midgardas (*Miðgarðr*), paraidžiui – ‘vidurinioji sodyba’, įdirbta, kultivuojama pasaulio erdvės dalis. Midgardą supa žmonėms priešiškas pabaisų ir milžinų pasaulis – tai Utgardas (*Utgardr*), ‘tai, kas yra už sodybos tvoros’, neįdirbta, chaotiška pasaulio dalis. Mitgardo ir Utgardo kontrasto paralelę galima pastebėti skandinavų teisėje, kuri griežtai skiria dvi žemės kategorijas – ‘aptvare’ (*innangarðz*) ir ‘už aptvaro’ (*útgangarðz*). Šis kontrastas apimdavo tiek pagrindinius teisinius santykius (individualią ir kolektyvinę žemėvaldą), tiek pagrindinius kosminius vaizdinius: žmogiškąjį pasaulį – sodybą, valstiečių kiemą (visiškai analogišką Asgardui – dievų asų sodybai) iš visų pusių supa paslaptingas ir tamsus baimės ir pavojų pasaulis. Įdomu, kad ir realios skandinavų

1 Kloetzli 2005: 2026.

2 Zaehner 2003: 258.

3 Buck 1949: 14–15, Nr. 1.1; PkIEW: 444, 707; LhGED: 253; ER: 3447; ГмИвИЯИ: 485; Топорова 1994: 28; žr. Lecouteux 2006: 140, 414; StE: 40; СЭ: 666.

4 Мелетинский 1974: 16; Мелетинский 1975: 40.

5 СЭ: 17, žr. 18.

gyvenvietės buvo suvokiamos kaip centrai, kurių periferijoje plyti likęs pasaulis. Tai rodo gyvenviečių pavadinimai: *Meðalhús, Meðalland, Meðalfell, Miðgarðr, Miðhús, Miða, Miðberg* ('vidurinioji sodyba', 'vidurinis namas', 'vidurinis kalnas' ir t. t.).⁶

Aptverto pasaulio-miesto, pasaulio-pilies įvaizdis iškyla ir kai kuriuose rusų užkalbėjimuose, dėl to išskirtuose ir aptartuose Vladimiro Toporovo: *Стань ты, железень тын, круг меня, раба Божия (имярек) в вышету от земли до неба, а в широту от востоку до западу во все четыре стороны* „Stok tu, geležine stačiatvore, aplink mane, Dievo vergą (vardas), į aukštį nuo žemės ligi dangaus, o į plotį nuo rytų ligi vakarų į visas keturias puses“; *...обставте круг меня раба Божия (имярек) тын железный, верьы булатны на 120 верст, оком не окинуть, глазом не увидеть* „apsupkite aplink mane, Dievo vergą (vardas), geležinę stačiatvorę, plieninius virbus 120 varstų, akimi neapmetamą, žvilgsniu neužmatomą“; *Как станет около меня... тын железный и забор каменный от юга до севера, от земли до небеси* „Kaip stos aplink mane... geležinė stačiatvorė nuo pietų ligi šiaurės, nuo žemės ligi dangaus“ ir pan.⁷

O viena rusų kosmogoninė saktė prasideda: *Во время оно, когда не было ни неба, ни земли, стоял один только тын, вкруг тына племень* „Anuo metu, kai nebuvo nei dangaus, nei žemės, stovėjo vien tik stačiatvorė, aplink stačiatvorę – žiogrių tvora“⁸.

Ir latvių etiologinė saktė teigia: *Senos laikos visapkārt pasaulei bijusi aptaisīta augsta sēta* „Senais laikais aplink visą pasaulį buvusi aptverta aukšta tvora“⁹. Pažymėtina, kad la. *sēta* 'tvora, aptvaras', be to, kad savaimė gali reikšti ir 'kiemą' ar 'sodybą', antruoju dėmeniu įeina į sudurtinį latvių žodį *pilsēta* 'miestas', iš **pils-sēta* 'pilies aptvaras'¹⁰. Panašiai, beje, yra sudarytas Klaipėdos srities kuršių kilmės pavadinimas *Pislotas* (plg. la. tarm. *pilsāts*)¹¹. Taigi ir latvių pasaulis iš dalies primena aptvertą gyvenvietę – sodybą ar senovės miestą.

Ir viena lietuvių kosmogoninė saktė byloja: *O kada Dievas norėjo viską surėdyti ir sutverti, nu, tei paukščius, žvėrius, žuvis, žoles, tei ant tos vietos daržas, rojus vadinos. Ir Dievas užtvėrė*

*tą daržą aplinkui, kad Liucinas nejeity, anam viską berėdant ir betveriant, Dievui*¹².

Sąsaja su bibliiniu rojumi mūsų neturi trikdyti, nes jo vaizdinys ir netgi pavadinimas „paradyzas“ yra perimtas iš persų: graikų *παράδεισος* bei lotynų *paradīsus* yra skolinys iš senovės iranėnų, kurių jau „Avestoje“ yra minimas daiktavardis *pairidaēza*, pažodžiui 'aptverta vieta, aptvaras, gardas', padarytas iš veiksmazodžio *pairidaēzaya* 'aptverti, apsupti tvora ar siena'¹³. Jau Gintaras Beresnevičius yra pastebėjęs itin glaudžias lietuvių rojaus vaizdinio sąsajas su senovės Irano arijų atitinkamais vaizdiniais¹⁴, su kuriais jis, matyt, turi bendras šaknis, tad bibliinės asociacijos tėra antrinės ir iš esmės jo nekeičia. Įdomu tik pridurti, kad Simonas Stanevičius, ar tik ne tautosaka remdamasis, 1823 m. išleistame lotyniškos Š. F. Lomano „Istorijos šventos“ vertime pirmakščio žemės rojaus pavadinimą *paradīsus* išvertė lietuvišku žodžiu *daržas*, būtent: *Diewas padieja Adoma yr Iwa darže lynksmiauseme, kursay wadynas daržu žemes*¹⁵. Visai kaip mūsų saktėje.

Ne be reikalo jį pavadino daržu. Mat daržas ir buityje paprastai būdavo aptvertas. Tai prikišamai rodo liaudies dainos: *Vai tvėriau, tvėriau darželį, / Vai sėjau, sėjau rūteles; Oi mergele mano, balta lelijėle, / Aš aptversiu darželį rūtelei pasėti; Mergužėle mano, balta lelijėle, / Oi kas tau nutvėrė rūtelių darželį?*¹⁶ Taigi: *Kas darželį tvėrė? / – Mes, sesutėlės*¹⁷. Arba: *Broleliai darželį tvėrė, / Seselė rūteles sėja*¹⁸; *Mergužėle mano / Lelijėle mano, / O kas tau užtvėrė / Rūtelėms darželį? // O kas tau užtvėrė / Rūtelėms darželį, / O kas tau įsėjo / Žaliąsias rūteles? // Broleliai užtvėrė / Rūtelėms darželį, / Aš pati įsėjau / Žaliąsias rūteles*¹⁹; *Brolyčiai mano, / Jaunieji mano, / Tverkit darželį / Vidury dvaro. // Tverkit darželį / Vidury dvaro, / Sėsiu rūteles / Ir mėgelkužes*²⁰; *Darželį tvėriau, tu tu tu, / Pinavijus*

6 Gurevičius 1989: 51, žr. 52.

7 Топоров 2004: 72–73.

8 РЭСЛ: 40, Nr. 15.

9 AnIT: 386; TPD: 60.

10 LaLKŽ: 661; KrLEV II: 50–51; žr. Buck 1949: 1309.

11 LtvŽ: 475; KrLEV II: 50–51.

12 DvPSO: 328, Nr. 104; plg. Balys 2002: 281, Nr. 34.

13 Buck 1949: 491, Nr. 8.13.7; FrGEW II: 473; WHLEW II: 251; PkIEW: 244; Klein 2003: 533; Kluge 1999: 612; OEE: 335; Pfeifer 2004: 969–970; Бойс 2003: 118; Авеста 1998: 453; ER: 6981; МНМ II: 285, 363; McKenzie 1995: 637; OWR: 434 ir kt.

14 Beresnevičius 1990: 137, 139 ir t.

15 Stanevičius 1967: 21, 332, žr. 17.

16 Balys 1948 I: 123, Nr. 31; 129, Nr. 36; 161, Nr. 62.

17 LTs V: 1107, Nr. 9696.

18 LLD XV: 567, Nr. 467.16.

19 JšLD III: 243, Nr. 1163.6–8.

20 JšLD II: 352–355, Nr. 699.1–2; žr. 403, Nr. 731.1–2; daugiau žr. 630–633, Nr. 875.6–7; 877.6–7.

*smeigiau*²¹; *Berneli mano, raiteli mano, / Tu daržą tvėrei, aš rūtą sėjau*²². Užtat: *Aš turėjau darželaitį, / Vienais klevais tvėrtą*; ir *Gražiai žydi lelijėlė / Statinių daržely*, t. y. statiniais aptvertame²³. Nes, pasak Kazimiero Būgos, senovėje „aplank dūminę trobą (pirtį) turėta daržas, kurio būta aptvėrto stiebais“²⁴. Taigi, visai kaip kitų minėtų tradicijų (ypač germanų), ir mūsų pirmykštis pasaulis primena pavyzdinį sodžių, sodybą.

Mums dabar svarbiausia tai, kad sakmėje Dievas šį žemės rojų, pirmykštį rojui prilygstantį pasaulį su visais augalais ir gyvūnais būtent *sutvėrė, užtvėręs* jį aplinkui aptvaru, taigi *aptvėręs* tvora. Tuo sakmėje tiesiai šviesiai pasakyta, kad pasaulis yra *sutvertas* – veiksmožodžio *tvėrti* reikšme ‘daryti, statyti (tvorą)’, ‘tvora riboti, supti, juosti’, ‘aptveriant statyti’ (pavyzdžiui: *Tvėrti aptvarą*), tiksliau, priešdėlinio *su-tvėrti* reikšme ‘padaryti, pastatyti (tvorą)’, ‘tvora apriboti, apsupti, apjuosti’, ‘tveriant padaryti, pastatyti’, ‘aptvaru atskirti, aptvare uždaryti, užtvėrti’ ir pan.²⁵

Taigi ši, pati buitiškiausia veiksmožodžio (*su*)*tvėrti* reikšmė, atsidūrusi tradicinės kosmogonijos kontekste, savaime virsta kosmogonine. O tai reiškia, kad šio veiksmožodžio kosmogoninės reikšmės nereikia toli, svetimose kalbose, ieškoti ir laikyti perimta iš slavų – jos ieškoti reikia savoje tradicijoje, tautosakoje, mitiniuose vaizdiniuose. Tradicija yra vieninga ir smelkte persmelkta mitinio pasaulėvaizdžio, todėl nei kalbotyra, nepaisanti mitologijos, nei mitologija, nepaisanti kalbotyros, negali būti visavertė.

2. TVORA TARP ŠIAPUS IR ANAPUS

Kitoje lietuvių kosmogoninėje sakmėje pasaulį su visais gyvais padarais ir žmonėmis Dievas sumanė sutvėrti sėdėdamas ant tvoros: *Seniai, dar labai seniai, kol dar nebuvo nieko – nei žemės, nei dangaus, o tik rūkas ir vanduo, Viešpats Dievas su šv. Mikalojum susėdo ant tvoros ir išmislijo, kad reikia sutvėrt žemę, žmones, gyvulius*²⁶.

Kadangi fizinio pasaulio dar išvis nėra, jis dar tik bus tveriamas, o Dievas jau sėdi ant kažkokios tvoros, vadinasi, ši „meta-fizinė“ tvora buvo sutvėrta iš anksto, dar prieš sutveriant

21 LLD XX: 79 pastaboje.

22 LTs I: 313, Nr. 317.

23 JšSD I: 485, Nr. 569.1 ir 372, Nr. 425.1.

24 BūgaR III: 494.

25 LKŽ XVII: 256, 263.

26 PKT I: 66; žr. Jasiūnaitė 2007: 109.

pasaulį. Kitaip tariant, tvora kosmogonijoje yra ne atsitiktinė, o pirmapradė, pirminė – dar prieš tveriant pasaulį, pirmiausia buvo sutvėrta tvora, pats tvoros „archetipas“, tvoros „platoniškoji idėja“. Ji, matyt, ir tapo pavyzdžiu Dievui *tveriant* pasaulį.

Ši kosmogoninė tvora, sutvėrta dar prieš tveriant pasaulį, niekur nedingo ir paskui, tik iš kosmogoninės ji virto kosmologine pasaulio tvora, skiriančia būtį ir nebūtį, gyvenimą ir mirtį – šiapus ir anapus. Tai matyti tiek iš etiologinių sakmių apie kai kurių gyvūnų atsiradimą, tiek iš atitinkamų mitinių vaizdinių apie gyvūnų ir žmonių mirtį.

2.1. PER TVORĄ IŠ ANAPUS Į ŠIAPUS

Mato Slančiausko užrašyta etiologinė sakmė apie ožkos kilmę byloja: *Velns pasidirbęs juodą ožką ir pasistatęs ant tvoros. Ponasdievs, eidams pro šalį, barkštelėjęs su lazda jai į tarpragi, ta nušokus į daržą*²⁷. Be tvoros, dėmesį čia patraukia ir *daržas*, į kurį nušoko ką tik padirbta ir nuo Dievo prisilietimo atgijusi ožka. Ar tik tai ne tas pats pirmykštis pasaulio daržas, apie kurį anksčiau minėtoje kosmogoninėje sakmėje buvo pasakyta: *Ir Dievas užtvėrė tą daržą aplinkui...*

Kitame nagrinėjamos etiologinės sakmės variante (kuriame podraug „paaiškinamas“ žodis *ožka*) tvora iškyla dar ryškiau: *Kitą kartą pradžioj sutvėrimo svieto Dievas sutvėręs nekuriuos gyvuolius. Velnias prisistebėjęs, jis ant savo paveikslo užsimanė nulipyti kokį sutvėrimą. Nulipė su barzda, ragais ir liepė bėgt. Bet nulipytas galvojis stov, ir gana. Tada velnias, užkėlęs pirmutines kojas ant tvoros, rėkė: „Ožk, par tvorą!“ Tačiau velniui vis nesisekė, kol galiausiai Dievas tarė: „Gyvuoly, bėk!“ Ir gyvuolys striuokt par tvorą! Kas jis par gyvuolį: velnio dirbtas, Dievo tvėrtas. Tai mūsų ožka*²⁸. Pažymėtina, kad ožka, nors velnio jau nulipyta, tebėra negyva ir atgyja tik tuomet, kai šoka per tvorą – iš anapus, iš velnio valdų į šiapus, į Dievo *sutvėrtą* pasaulio daržą. Beje, sakmės pabaigoje pabrėžiama, kad šis gyvulys yra *velnio dirbtas, Dievo tvėrtas*. Čia reikia prisiminti veiksmožodžio *su-tvėrti* reikšmes ‘tvora apriboti, apsupti, apjuosti’ ir ypač ‘aptvaru atskirti, aptvare uždaryti, užtvėrti’: šia prasme ir gyvas padaras išties gali būti *sutvertas*, t. y. pasaulio „aptvaru atskirtas, aptvare uždarytas“ ar pasaulio „tvora apsuptas“, per kurią šokęs ir atsidūręs šiapus jis tik ir atgijo.

27 SIŠLSA: 120, Nr. 186.

28 SIŠLSP: 85, Nr. 73.

Dar kitame sakmės variante visai primygtinai pasakyta, kad gyvybė įgaunama kaip tik šokant per tvorą. Velniui, panorusiam sutverti sau gyvulį, Dievas pataria: „*Lipdyk, lipdyk a n t t v o r o s, ir nulipdysi.*“ *Velnius lipdė, lipdė ir nulipdė ožką.* „*Ai, – sako, – Dieve, kad n e g y v a, kaip jai g y v y b ė į d u o t i?*“ Dievas lazda tik pamuoja: *Ožka drykt, ir nulėkė. Tai dabar ožkos ir laksto p e r t v o r a*²⁹. Formaliai čia net galima įtarti pagrečiui esant pavartotus du skirtingus veiksmožodžius *lipdyti*: pirma – reikšme ‘laipinti’ (t. y. ‘versti užlipti’, šiuo atveju ant tvoros), o paskui – reikšme ‘daryti, statyti, krėsti ką (iš molio, purvo)’ ar ‘daryti iš minkštos masės tam tikro pavaldalo daiktą, figūrą’³⁰. Išėitų, kad Dievas nejučia iš pat karto pataria velniui dirbamą gyvulį laipinti ant tvoros, nes tik per ją šokęs – iš anapus į šiapus – jis taps gyvas ir galutinai *sutvertas*.

Taigi, tik šokęs per tvorą iš anapus į šiapus gyvulys tampa iš tikrųjų *sutvertas*, gyvas. Vadinasi, įgauti gyvybę – tai šokti per tvorą iš anapus į šiapus. Galima numatyti, kad prarasti gyvybę, padvėsti, mirti – tai šokti per tą pačią tvorą atgal iš šiapus į anapus.

2.2. PER TVORĄ IŠ ŠIAPUS Į ANAPUS

Ir tikrai. Štai XVII a. pabaigoje ar XVIII a. pradžioje užrašyta lietuvių mįslė apie negyvą atsivestą ar iškart pastipusį ėriuką: *Ankstybs, o negyvs, tuoj turėts p e r t v o r ą šoko*; mįslės įminimas vokiškai paaiškintas taip: *Wenn das Schaaf lammt, das Lamm stirbt, so wirft mann solches über den Zaun* „Kai avis ėriuojasi, ėriukas nudvesia, tai jį meta per tvorą“³¹. Na, jei butyje taip ir gali nutikti, mįslei įminti to negana.

Tikrąjį įminimą nurodo plačiai, ypač rytų Lietuvoje, žinomi frazeologizmai: *per tvorą šokti į kitą pusę; per tvorą būti; už tvoros eiti* bendra reikšme ‘mirti’, pavyzdžiui: *Jau reiks šokt per tvorą į kitą pusę* (Alksnėnai, Vilkaviškio r.); *Kad ne daktarai, būtų jau per tvorą* (Varanavas, Gardino sritis, Gudija); *Jau diedas greit eis už tvoros, nubaļęs kaip avižinis šūdas* (Krokialaukis, Alytaus r.); taip pat *už tvoros ar per tvorą nueiti* reikšme ‘padvėsti’: *Tik jau ant pieno stosim, ir karvė už tvoros* (Strūnaitis, Švenčionių r.); *Mano karvė nuėjo per tvorą* (Pelesa, Varanavo r.); *Šeri šeri, daboji daboji, ir pavasario nesulauki – nueina per tvorą* (Rodūnia, Varanavo

r.); *Didelis paršas buvo, ale per tvorą nuėjo* (Pelesa, Rodūnia)³².

Šiais tradiciniais vaizdiniais rasi remiasi ir Justino Marcinkevičiaus eilutės, kuriomis pagyvenęs poetas prisimena savo „jaunystės bėrį“: *...kol tu vienas peršokai tą kliūtį, / už kurios jau nebereikia būti*³³.

Į šiuos vaizdinius dėmesį atkreipusi Birutė Jasiūnaitė pažymi: „Ne veltui tvorą taip mėgsta pomirtinio pasaulio gyventojai: velnius, giltinė, įvairūs vaiduokliai. Tokių užuominų apstu tautosakos tekstuose, pvz.: *Žmogui esant visai mirties akivaizdoj, Giltinė tvoromis skuba prie jo ir jis tik tol gyvena, kol Giltinė per tvorą atbarška* (Telšiai); *Nušoks, būdavo, velniukas nuo tvoros* (Joniškėlis, Palsvalio r.)“ ir t. t.³⁴

Visuose šiuose pavyzdžiuose akivaizdi analogija tarp kosmologinės tvoros, juosiančios pasaulį ir skiriančios šiapus nuo anapus, ir buitinės tvoros, skiriančios gyvenamąją, vidinę, šiapusinę sodybos erdvę ar atskiras jos dalis nuo išorinės, negyvenamos, anapusinės, – visai kaip senovės germanų ir kitose trumpai užsimintose tradicijose.

3. IŠVADA

Sudėjus trijų rūšių duomenis – kosmogonines sakmes apie tvora aptvertą pirmąjį pasaulį, etimologines sakmes apie per tvorą turintį šokti velnio (anapus tvoros) padirbtą gyvulį ir mitinius vaizdinius apie mirtį kaip šuolį per tvorą, – pasidaro aišku, jog tvora žymi ribą tarp šiapus ir anapus, tarp gyvųjų ir mirusiųjų erdvės, tarp *sutvertojo* gyvųjų pasaulio ir „už tvoros“ likusios *nesutvertos* nebūties. Kaip tik todėl per tą pačią tvorą iš vienos pusės, iš šiapus į anapus, „šoka“ padvėšęs gyvulys ir net miręs žmogus, o iš kitos pusės, iš anapus į šiapus, – Dievo gyventi prikeltas, į *sutverto* pasaulio aptvarą įkeltas, pasaulio tvora aptvertas ir šia prasme pats *sutvertas* padaras.

Kadangi tvora aptverto pasaulio vaizdinys nėra išimtinai lietuviškas, vien vėlyvais šaltiniais paliudytas, tai jo negalima išvesti iš mūsų kalboje prigijusios neva skolintinės veiksmožodžio (*su*)*tverti* kosmogoninės reikšmės – atvirkščiai, pati kosmogoninė jo reikšmė sklandžiai gali būti

29 VIKAZ: 47, Nr. 70.

30 Žr. atitinkamai LKŽ VII: 561 ir 559.

31 LbSLT: 428, 429.

32 FŽ: 757; LKŽ XVII: 335–336; LKL II: 632 (kalba mano subendrinta).

33 Marcinkevičius 2009: 128.

34 Jasiūnaitė 2007: 109; žr. Balys 2004: 124, Nr. 15; BsLP II: 107, Nr. 10.

paaiškinta ir pagrįsta aptvėto pasaulio mitiniu vaizdiniu. Mitinis pasaulėvaizdis įvairiais atžvilgiais pasaulį rodo esant aptvėtą tvora ir šia prasme *sutvėrtą*. Vadinasi, veiksmožodžio (*su*)*tverti* buitinė reikšmė 'padaryti, pastatyti tvorą, aptvartą' nėra alternatyvi jo kosmogoninei reikšmei, o kaip tik ją paaiškina ir sklandžiai į ją pereina, pati ja virsta, vos atsidūrusi mitinės kosmogonijos kontekste.

Įsistebėdami į mitinius vaizdinius ir iš jų išskylančių mitinių pasaulėvaizdžių mes kartu pradame girdėti ir giliau suprasti savo kalbą. Tai neturėtų stebinti, nes kalba tūkstančius, dešimtis tūkstančių metų gyvavo ir vystėsi būtent mitinio pasaulėvaizdžio terpėje, todėl negali būti net pradėta deramai tyrinėti į jį neatsižvelgiant.

LITERATŪRA

- AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- Balys 1948 I = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, I. Tübingen: Patria, 1948.
- Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Beresnevičius 1990 = Gintaras Beresnevičius. *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*. Vilnius: Taura, 1990.
- BsLP II = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Vaga, 2003.
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- BūgaR III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
- ER = *Encyclopedia of Religion*, second edition. Lindsay Jones, editor in chief, I–XIV. New York etc.: Thomson Gale, 2005 (puslapių numeravimas išsistinis).
- FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.
- FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Gurevičius 1989 = Aronas Gurevičius. *Viduramžių kultūros kategorijos*. Vilnius: Mintis, 1989.
- Jasiūnaitė 2007 = Birutė Jasiūnaitė. „Velnio kėdė“ (mitologinių personažų aplinka frazeologijoje: namai, sodyba, bažnyčia). // *Baltistica*, XLII (1). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- JšLD I–III = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška, I–III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).
- JšSD I = *Lietuviškos svotbinės dainos*. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, I. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955 (Санктпетербург, 1883).
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- Kloetzli 2005 = W. Randolph Kloetzli. *Buddhist Cosmology*. // *Encyclopedia of Religion*. Second edition by Lindsay Jones, editor in chief, I–XIV. New York etc.: Thomson Gale, 2005 (puslapių numeravimas išsistinis).
- Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.
- KrLEV II = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.
- LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.
- LbSLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- Lecouteux 2006 = Claude Lecouteux. *Germanų mitologijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2006.
- LhGED = Winfred P. Lehmann. *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- LKL II = *Lydos krašto lietuvių*. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius, II. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.
- LKŽ VII, XVII = *Lietuvių kalbos žodynas*, VII, XVII. Vilnius: Mintis–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1966, 1996.
- LLD XV = *Lietuvių liaudies dainynas*, XV: *Dainos apie gamtą*. Parengė Giedrius Dringelis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LLD XX = *Lietuvių liaudies dainynas*, XX: *Kalendorinių apeigų dainos*, 1: *Advento–Kalėdų dainos*. Parengė Jurgita Ūsaitytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LtvŽ = *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.
- Marcinkevičius 2009 = Justinas Marcinkevičius. *Vėlyvo vėjo vėliavos: Eilėraščiai*. Vilnius: Alma litera, 2009.
- McKenzie 1995 = John Lawrence McKenzie, S. J. *Dictionary of the Bible*. New York: Touchstone Book, 1995.
- OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- OWR = *The Concise Oxford Dictionary of World Religions*. Edited by John Bowker. Oxford: Oxford university Press, 2005.
- Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.

- PKT I = *Iš Panevėžio krašto tautosakos*. Sudarytojas Eugenijus Urbonas. Panevėžys: UAB „Panevėžio sp.“, 2003.
- SIŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- SIŠLSP = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Surinko Mato Slančiausko bendradarbiai. Vilnius: Vaga, 1985.
- Stanevičius 1967 = Simonas Stanevičius. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1967.
- StE = Snorri Sturluson. *Edda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Rasa Ruseckienė. Vilnius: Akademine leidyba, 2017.
- TPD = *Teikas par Dievu: Izlase*. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
- WHLEW II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, H. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1954.
- VKAŽ = *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Авеста 1998 = *Авеста в русских переводах (1861–1996)*. Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Санкт Петербург: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Бойс 2003 = Мэри Бойс. *Зороастрийцы: верования и обычаи*. Санкт-Петербург: Азбука-классика–Петербургское Востоковедение, 2003.
- ГмИвИЯИ = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- Мелетинский 1974 = Е. М. Мелетинский. Древнегерманская мифологическая система // Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам I (5). Москва, 1974.
- Мелетинский 1975 = Елиазар Моисеевич Мелетинский. Скандинавская мифология как система. // *Труды по знаковым системам*, VII. Тарту: Тартуский государственный университет, 1975.
- МНМ II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, II. Москва: Советская энциклопедия, 1982.
- РЭСЛ = *У истоков мира: Русские этимологические сказки и легенды*. Составление и комментарии . В. Беловой, Г. И. Кабаковой. Москва: Форум–Неолит, 2014.
- СЭ = *Старшая Эдда*. Перевод с древнеисландского А. Корсуна, комментарии М. Стеблина-Каменского. // *Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах*. Москва: Художественная литература, 1975.
- Топоров 2004 = Владимир Николаевич Топоров. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология). // *Язык культуры: Семантика и грамматика*. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996). Москва: Индрик, 2004.
- Топорова 1994 = Татьяна Владимировна Топорова. *Семантическая структура древнегерманской модели мира*. Москва: Радикс, 1994.

LANGUAGE AND MYTHOLOGY: THE WORLD-FENCE AND THE SUTVERTAS ‘CREATED’ = ‘FENCED’ WORLD

Dainius RAZAUSKAS

Summary

Some outstanding Lithuanian linguists had rejected the cosmogonic meaning for the verb (*su)tverti* and eliminated it from the usage, apparently hastily and untenably. It has already been shown previously that the cosmogonic meaning derives smoothly from the meaning ‘coagulate, consolidate, harden’ of the same verb. This time, the aim is to prove the legitimacy of the cosmogonic meaning for the verb (*su)tverti* on the grounds of ‘fence (in)’.

Firstly, according to some mythological traditions, Old Indian, Buddhist, German (Northern), Russian, Latvian and Lithuanian among them, the world is viewed as fenced in from the beginning. Moreover, this ‘worl-fence’ continues to exist until nowadays. This is proven by the two kinds of traditional folklore texts. The first is the etiological folk-legend about the origin of the (she-)goat: it is repeatedly suggested in a number of variants that the creature, although already modeled by God and (or) Devil, must leap over a fence in order to become animated and alive, this fence supposed to be the very ‘world-fence’. The second is the expression (phraseologism) *šokti per tvorą* ‘to leap over a fence’ with numerous variants meaning ‘to die’, about animals as well as humans. In both cases we have a fence between this side and the beyond, supposedly the same by which the world was fenced around in the beginning.

The folklore data from varied genres and sources, compounding quite concordant whole on this ground, incontrovertably confirm the image of the fenced-in world in the Baltic tradition (at least) and, consequently, the legitimacy of the cosmogonic meaning for the Lithuanian verb (*su)tverti* founded on the meaning ‘fence (in)’.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: liaudies.kultura@gmail.com

Gauta 2019-02-05, įteikta spaudai 2019-06-11

SENAS VYNAS NAUJAME VYNMAIŠYJE, ARBA APIE ATGIMUSIĄ SABANTUJAUŠ ŠVENTĘ

Lietuvoje gyvenantys totoriai gali būti skirstomi į dvi bendruomenes: vietinių ir atvykusių. Vieni Lietuvos teritorijoje gyvena dar nuo Algirdo laikų, kiti čia atsikėlė tik XX a. antrojoje pusėje. Pastarieji gausiausiai gyvena Visagine ir Klaipėdoje. Būtent Visagino totoriai Tilžės kaime (Zarasų r.) nepriklausomybės metais pradėjo organizuoti keleto tūkstantmečių senumo pavasario darbų pabaigtuvių šventę – Sabantujų (tot. Sabantui). Ji rengiama pagal Kazanės totorių tradicijas¹. Tai rodo ir daugelio Visagino totorių kilmę. Vietiniai totoriai kurį laiką stebėjo atgimusią Sabantujaus tradiciją, o 2010 m. ir patys pradėjo ją tęsti, pasikvietę visaginiečius, kad šie padėtų šventę surengti tinkamai. Dabar Lietuvoje Sabantujus paeiliui rengiamas tai vienoje, tai kitoje vietovėje – Trakuose, Keturiasdešimties Totorių kaime, Nemėžyje, Vilniuje ir kitur.

Sabantujaus šventimas vis labiau vienija vietinių ir atvykusių totorių bendruomenes. Šventės įtraukimas į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą skatina rimčiau pasidomėti vietos totorių tradicijomis. Jas tirianti tiurkologė Galina Miškinienė mano, kad Sabantujus taip lengvai prigijo, nes tai yra totorių prigimtinės kultūros dalis. Tikėtina, kad kadaise ji buvo švenčiama ir Lietuvos teritorijoje, bet vėliau svarbesnės tapo kitos šventės. Įvairūs Sabantujui būdingi elementai atpažįstami totorių lygiadienio (Navruz), Derliaus šventės, taip pat vadinamųjų totoriškų balių tradicijose.

Dr. Galiną Miškinienę kalbino Lina Leparskienė.

■ Į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą įtrauktas totorių kultūros reiškinys Sabantujus – tai Lietuvoje neseniai atsiradusi tradicija, kurią įvedė (ar sugrąžino) XX a. antroje pusėje į kai kuriuos Lietuvos miestus atvykę totoriai iš tolimesnių kraštų. Būtent Visagino totoriai 1996 m. pirmąkart surengė Sabantujų². Ši vėlyva data skatina domėtis, ar nebuvo panašaus reiškinio tradiciniame Lietuvos totorių gyvenime? Dabar mes žodį „sabantujus“ kartais pavartojame kaip bendrinį – kaip didesnių susibūrimų, suvažiavimų sinonimą. Pirminė „sabantujaus“ reikšmė – pavasario darbų pabaigtuvės – šiuolaikinių totorių gyvenime turbūt jau nelabai svarbi, nes žemės ūkio darbai nėra pagrindinis jų pragyvenimo šaltinis. Ko gero svarbiau kalbėti apie prigimtinį totorių norą

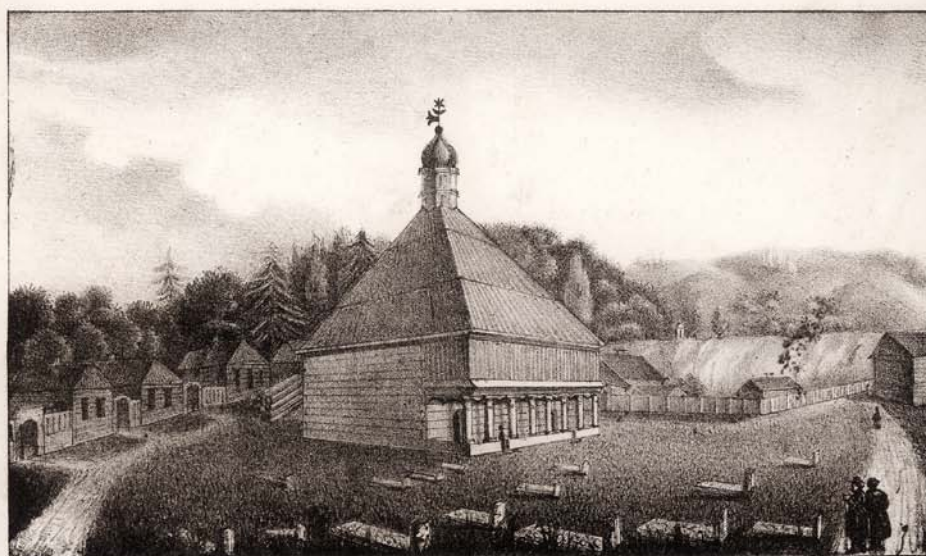
burtis į tokias šventes, taip patiriant tautinės bendrytės jausmą.

Manau, kad šioje šventėje persipina tiek pirminė šventės idėja – pavasario darbų pabaigtuvių šventimas, tiek totoriams būdinga didelių susibūrimų, suvažiavimų tradicija. Sabantujus – tai „plūgo šventė“, skirta džiaugsmingai švęsti sėjos pabaigą, kai galima kiek pailsėti prieš kitus ūkio darbus. Ji itin paplitusi Vidurinėje Azijoje totorių, baškių, kazachų tautų tradicijose.

Kai XIV a. totoriai atsikraustė į Lietuvą, jie taip pat turėjo švęsti Sabantujų. Tačiau tiesioginių rašytinių patvirtinimų neturime. Tad dabar galime tik ieškoti tam tikrų Sabantujui būdingų elementų etninėje vietos totorių kultūroje. Dažnai pagalvoju apie pavasario lygiadienio šventę *Navruz* ir pavasario šventę *Chydyrlez*. Prisimindama savo vaikystę Keturiasdešimties Totorių kaime, pastebiu, kad šventiniu laiku, be totorių *Navruz*, *Chydyrlez* ir krikščionių Velykų tradicijų, buvo laikomasi ir tradicijų, būdingų Sabantujui. Pasiruošimas šioms šventėms labai panašus. Prieš šventę sutvarkomi namai, ruošiami valgiai. Pagrindinis šventinio stalo patiekalas, kurį rasime kone ant visų šių šventę švenčiančių tautų stalo, yra sumlakas. Tai ritualinis patiekalas iš daigintų kviečių ūglių, simbolizuojančių naujos gyvybės gimimą. Šventė mums primena, kad nepakanka surengti ištaigingą puotą, svarbu skirti dėmesio artimiesiems, globoti ligonius, susimąstyti apie dorovines vertybes. Beje, turime duomenų apie tai, kaip tarpukariu buvo minima Derliaus šventė (blr. *Dožynki*). Ji tris kartus (1936, 1937 ir

1 Sabantujaus šventę turi ir Krymo totoriai, bet ji nėra tokia populiari. Daugiau dėmesio sulaukusi vasaros sutiktuvių šventė *Chydyrlez*. Ji švenčiama pirmą gegužės penktadienį. Savo turiniu *Chydyrlez* labai panaši į Sabantujų.

2 Šventė rengiama gamtoje, dažniausia pievoje, kurią totorių bendruomenės nariai iš anksto paruošia (nušienauja), pastato stulpą (į kurį lips patys stipriausi vyrai, nes viršūnėje prizas – rankšluostis), rąstą (žaidimui su maišais). Šventės metu vyksta įvairūs žaidimai: bėgimas su vandens pripildytais kibirais ant naščių, įsikandus šaukštą su nevirtu kiaušiniu, maišuose, lipimas lynu, kova su šieno pripildytais maišais sėdint ant rąsto, virvės traukimas. Tarp lietuvių šie žaidimai taip pat populiarūs. Aktyviausi šventės dalyviai – vaikai ir jaunimas. Lietuvoje žirgų lenktynės nevyksta. Itin svarbus šventės elementas – imtynės (*kureš*). Jų laimėtojas apdovanojamas avinu. Tradicinės vaišės – arbata, sriuba *šurpa* (verdama vietoje, iš anksto paruošiami naminiai makaronai, dedama aviena, morkos, svogūnai, žalumynai), saldus patiekalas – kepinys *čak čak*. Šventės metu dainuojamos tradicinės dainos, šokami tradiciniai šokiai.

MECZET TATARSKI W WIGNIE NA ŁUKISZKACH

Lit. J. Orzechowski

1938 m.) rugpjūčio mėnesį vyko Ivanave (Baltarusijoje). Į šias šventes buvo suvažiavę totoriai iš Miro, Ordos, Naugarduko, Klecko, Asmolavo, atstovai iš Vilniaus ir Vilniaus apskrities. Šventė prasidėjo malda, šventinėmis kalbomis, gausiomis totoriškais vaišėmis, o baigėsi šokiais iki paryčių.

Dabar Sabantujus – tai šventė, apjungianti bendruomenę. Joje svarbūs žaidimai, kulinarinis paveldas, bendras džiaugsmas. Turėtų būti ir bendra malda. Anksčiau Lietuvoje tokie suvažiavimai buvo vadinami totoriškais baliais, musulmonų *festomis*. Mano gimtajame krašte – Rytų Lietuvoje – totoriai susirinkdavo į šventes pagal tam tikrą, dažniausiai imamų nustatytą tvarką. Ignalinos, Zarasų, Vidžių, Adutiškio totorių suvažiavimai vyko panašiu metu kaip Sabantujus: kai nudirbti pagrindiniai pavasario darbai, kai jau galima trumpam palikti namus. Gegužės pabaigoje suvažiavimas vykdavo dabar Baltarusijos teritorijoje esančiuose Vidžiuose. Juk sovietmečiu buvo galima gana laisvai judėti per sieną, tad sunkumų nekildavo. Šventė prasidėdavo ten, o vėliau keliauvo į kitas vietas. Paskutinį rugpjūčio šeštadienį tokie totoriški baliai baigdavosi Švenčionyse.

Karo metu, sovietmečiu daug mečečių Lietuvoje sudegė ar buvo nugriautos.

Jūsų pasakojimas liudija, kad šventimas apimdavo visą Rytų Lietuvos regioną ir dalį Baltarusijos pasienio.

1860 metais pastatyta Vidžių mečetė buvo nugriauta pokario metais (karo metu ir sovietmečiu daug mečečių Lietuvoje sudegė ar buvo nugriautos). Ji vienijo trijų apskričių musulmonus, kurie gyveno ir tebegyvena Švenčionyse bei Ignalinoje, nedideliuose miesteliuose (Dūkšte, Turmante, Pabradėje, Švenčionėliuose) ir kaimuose (Raščiūnuose, Milkūnuose), taip pat vienkiamiuose (Aleksandrovičių, Beganskių, Bazarevičių, Jakubovskių, Gembickių, Muchlių, Radkevičių, Smolskių ir kitų totorių šeimos). Viena totorių kompaktiškai gyvenamų vietų Ignalinoje buvo vadinamasis Totorių skersgatvis (sovietmečiu jis vadintas Komjaunimo skg.). Iš dešimties skersgatvyje esančių namų šešiuose gyveno totorių šeimos. Šiuo metu totoriai gyvena tik keturiuose namuose. Visų trijų apskričių totoriai atlikti religines apeigas per vestuves, vardo mažam vaikui suteikimo šventę, taip pat šventinei arba penktadienio maldai vykdavo į Vidžių mečetę. Savo gimines laidojo Vidžių, Švenčionių bei Milkūnų mizaruose (kapinėse). Po to, kai mečetė buvo nugriauta, imamai religinėms apeigoms pradėti kviesti į namus.

Ką susirinkę į suvažiavimus totoriai veikdavo?

Žmonės susirinkdavo kapinėse. Kiekvienas sutvarkydavo savo artimųjų kapus, dalindavo nepasiturintiems mažąją išmaldą (*savov*), prašydami, kad jie melstųsi už mirusius. Paprastai buvo duodami džiovinti vaisiai – figos, obuoliai, – saldainiai... Saldumynais ir pinigėliais buvo apdovanojami vaikai. Jie net konkuruodavo, kas daugiau surinks. Apskritai saldumynai tokiose šventėse labai svarbūs. Jie simbolizuoja viską, kas gyvenime gražu ir gera. Tad saldumynų dovanojimas – tarsi palinkėjimas. Susirinkę totoriai aptardavo bendruomenei aktualius darbus, kapinių tvarkymo reikalus. Aplankius kapus šeimose buvo rengiami baliai. Jų metu susitikdavo seniai vienas kito nematę vyresnieji, vaikai linksmindavosi, jaunimas susipažindavo, o vėliau kurdavo šeimas. Kitaip tariant, tokie suvažiavimai turėjo apsaugoti nuo mišrių šeimų. Nepaisant šių pastangų, sovietmečiu tokių šeimų labai padaugėjo.

Nemėžyje, Keturiasdešimties Totorių kaime, Raižiuose yra mečetės, gal todėl šių kaimų totoriai sovietmečiu didesnio poreikio burtis neturėjo. Tačiau gyvenantys ten, kur maldos namų nebuvo, nuvažiuoti į mečetę labai norėdavo. Būdavo, kad susirenka daugiau kaip penki šimtai žmonių. Tad totorių suvažiavimai mūsų laikus pasiekė tokiu pavidalu. Nepriklausomybės metais išaugo domėjimasis savo etnine kultūra. Nežinau, ar visaginiečiai sovietmečiu šventė Sabantujų, gal važiuodavo į gimtuosius kraštus, tačiau kai atgavus nepriklausomybę jie pradėjo organizuoti Sabantujų, į tai atkreipėme dėmesį ir mes, vietiniai Lietuvos totoriai.

Man teko kalbinti Keturiasdešimties Totorių kaimo senoles, kurios pasakojo apie tarpukariu vykdavusius balius. Jų paskirtis nebuvo religinė, veikiau socialinė. Kaip pasakojote apie totoriškus balius savo krašte, taip ir čia totoriai tiesiog norėjo susitikti, supažindinti jaunimą, skatinti santuokas tarp totorių. Taigi, tos senolės sakė, kad Nemėžio, Keturiasdešimties Totorių ar kitame gretimame kaime nutardavo rengti balių. Tuomet tas kaimas siųsdavo šauklį, kuris nujodavęs į gretimus kaimus ir pranešdavęs apie numatomą šventę. Jos išvakarėse ant aukščiausios kalvos uždegdavo laužą. Tai būdavo ženklas, kad laikas sėsti į vežimus ir vykti linksmintis.

Ir mūsų pusėje prieš balių ar suvažiavimą būdavo „atvežama žinia“, kokiame kaime ir kokiuose namuose planuojamas susibūrimas. Kadangi palei

Vokės upę išsidėstę totorių kaimai yra aukštumoje ir netoli vienas kito, laužai išties galėjo matytis. Tuo tarpu Rytų Lietuvoje totorių kaimai yra nutolę vienas nuo kito, tad ir laužų degimo papročio čia nebuvo. Ryšį tarp kaimų ir gyvenviečių paprastai palaikydavo imamai, jie dažnai lankydavo žmones, tad informuodavo ir apie balius ar suvažiavimus.

Ar ilgai stebėjote visaginiečius, kaip jie švenčia Sabantujų? Kada patys ėmėtės iniciatyvos?

Gana ilgai žiūrėjome iš šono. O nuo 2010 metų Sabantujaus šventė plačiai švenčiama ir Vilniaus apskrityje bei Trakų rajone. 2010-aisiais Trakuose buvo surengtas pirmas Lietuvos totorių Sabantujus, vėliau Trakuose jis buvo švenčiamas trejus metus iš eilės. 2014 m. rinkomės Keturiasdešimties Totorių kaime, 2015 m. – Nemėžyje, 2016 m. – Nemėžyje ir Keturiasdešimt Totorių kaime, o 2017 m. Sabantujus buvo organizuotas Vilniuje, Vingio parke, į jį atvyko totorių komandos iš Kazanės, rodė, kaip teisingai rengti tradicinį Sabantujų. Tad mes mokėmės Sabantujaus tradicijų iš klaidėdėčių ir visaginiečių, o dabar kiekvienais metais turime galimybę vykti į Kazanę, kur Sabantujus yra valstybinė šventė ir vyksta kone visą mėnesį. Ten mokslo institutuose ruošiami etnologai, kurie žino, kaip viskas turi vykti. Visaginiečiai tokius specialistus kviečiasi ir į Lietuvą.

Tose šalyse, kur Sabantujus švenčiamas kaip prigimtinė šventė, atsiranda ir lokaliųjų šventės ypatybių. Gal jau įmanoma išvelgti išskirtinius lietuviško Sabantujaus bruožus?

Turbūt galima kalbėti apie tai, kad mūsų Sabantujuose senoji atmintis įgyja naujas formas, randasi tam tikra senų ir naujų tradicijų sintezė. Nors Sabantujus yra nauja šventė, ji nėra mums svetima. Dar daugiau, galima sakyti, kad ji yra prigimtinė. Žinoma, lyginant su senaisiais totorių baliiais, dabartiniai Sabantujai daug margesni. Greta tradicinio kermošiaus, atsirado ir kokios nors žvaigždės koncertas, vyksta imtynės (*kureš*). Tad žiūrovai turi progą susipažinti su Rytų kovos menu, kuris nebuvo būdingas mūsų kraštui. Lyginant su kitais kraštais pirmiausia į akis kris tai, kad mes nerengiamo žirgų lenktynių. Verta paminėti, kad labai didelis Sabantujus kiekvieną rugpjūtį organizuojamas Krušynianuose, Lenkijoje. Ten būna pastatyta totoriška jurta, suvažiuoja totoriai iš viso pasaulio, vyksta didelė mugė, daug žirgų, inscenizuojamas Žalgirio ar koks kitas mūsų.

Tai jau panašu į festivalį...

Taip. Toks didesnio masto Sabantujus buvo keli-skart surengtas Klaipėdoje, šiemet pagal Kazanės tradicijas standartizuotas Sabantujus vyks Taline. Mūsų Sabantujus turi daugiau savitų bruožų nei tie europiniai.

Sabantujuose galime matyti totorius, apsirengusius tautiniais kostiumais. Kaip jie atsirado? Juk tai taip pat naujas reiškinys?

Įskiepijo. Tautinis rūbas seniai prarastas, bet kai kuriuos jo elementus galima aptarti. Antai Kazanės totorių galvos apdangalas yra kalpakas, o Krymo totoriai turi fesą. Tuo tarpu Lietuvos totoriai tokių aprangos elementų neturėjo, jie nešiojo skarelę. Ta tradicija išnyko tik po Antrojo pasaulinio karo. Žinoma, kad totoriai rengdavosi šiek tiek ryškiau, moterys mėgdavo gėlėtas sukneles, vyrai *kamyzelkas* – liemenes. Stanislovas Kričinskis monografijoje „Lietuvos totoriai“ pastebėjo, kad „konservatyvesnės moterys ilgiau už vyrus išsaugojo drabužių savitumą“. Lenkai iš totorių perėmė tiek *kamyzelkas*, tiek šarvarus – plačias kelnes. O totoriai nustojo nešioti tokią aprangą. Nepriklausomybės vėjai mums atnešė Krymo ir Kazanės totorių kostiumus, taip pat įsipynė turkiškasis. Trūko kostiumams atkurti pinigų, tai ir arabiškų elementų atsirado. Pavyzdžiui, 1997 m. Aleksandro Melecho įkurtas totorių ansamblis „Alije“ pasisiuvo pačius paprasčiausius totoriškus kostiumus, kurie labiau priminė arabiškus, o ne tautinius, ir kurių laiką jais puošėsi. Dabar stengiamės kostiumus kurti, remdamiesi seniausia ikonografija. Šiuo metu įvairiuose renginiuose matomo totorių tautinio kostiumo istorija prasidėjo nuo kelionių į Kazanę ir Krymą. Iš ten parsiveždavome albumus su kostiumais ir pradėdavome juos siūdintis.

Tad iš esmės tautinio kostiumo kūryba tebevyksta?

Taip, ji dar nesibaigė, visi siuvasi kostiumus taip, kaip nori. Nors galima pastebėti, kad tarp jaunimo pradeda vyrauti tam tikras stilius. Apskritai, viskas ateina tarsi iš genetinio kodo – jauti, kad kažkas artima, priimtina, sava, ir pradedi taikyti sau.

Grįžkime prie Sabantujaus. Ar dabartinis Sabantujus yra sekuliari šventė?

Taip. Dabar tai viešas sekuliarus renginys. Anksčiau per totorių šventes religijos elementų būdavo daugiau (šiuo atveju nekalbame apie islamo

religines šventes). Pavyzdžiui, vykdavo eisenos, kurių priekyje eidavo imamas ir šventindavo pasėlius. Sabantujui ar anksčiau minėtai Derliaus šventei surengti neatsitiktinai pasirinkdavo penktadienį, nes islamo tikėjime labai svarbi Penktadienio malda (*Cuma namazi*) su pamokslu (*chutba*). Taigi, šventinė diena prasidėdavo nuo bendros maldos ir išklauso pamokslo. Vėliau aplankydavo kapus, ir tik po to prasidėdavo vaišės, žaidimai, šokiai.

Kita vertus, galima sutikti su Vaidos Norvilaitės ir Egdūno Račiaus teiginiu, kad „šiandieninį Lietuvos totorių ir tarybinių laikų imigrantų *de facto* sekuliarumą daugiausiai sąlygojo tarybmečio patirtis“³. Būtent tuo metu buvo uždarnos (griaunamos) mečetės, persekiojama už religinius įsitikinimus, keičiami vardai ir pavardės... Formalus totorių etninių ir religinių organizacijų atskyrimas tai patvirtina. Tiesa, skirtis tarp totorių kultūrinės ir religinės veiklų pastebima dar tarpukariu. Dabar švenčių pobūdį labiau lemia esama socialinė ir demografinė situacija. Bendruomeninis gyvenimas suiro, daug totorių iš kaimų persikraustė į miestus, pasikeitė jų tradicinė ūkinė veikla. Visa tai daro įtaką.

Kaip islamą mūsų krašte yra paveikusi krikščioniškoji kultūra? Minėjote, kad suvažiavimus dar vadinote musulmoniškais festais. Festu katalikai šitame regione vadina atlaidus. Tai iškalbingai liudija katalikiškos aplinkos įtaką kultūrai. Ar tai pastebima?

Akivaizdu, kad didelę įtaką Lietuvos totorių tradicijoms darė krikščioniška aplinka, vyraujanti kultūra. Tarkim, Turkmėnijoje totoriai valgo arklieną, o mums toks dalykas neįsivaizduojamas. Nors kažkada toks reiškinys tikrai turėjo egzistuoti. Gyvenant diasporoje, toli nuo istorinių šaknų, teko taikytis prie kitokių etinių sampratų. Taip pat galima pastebėti krikščioniškos kultūros įtaką laidotuvėms. Antai islamo tradicijoje imamas turi eiti paskui mirusįjį, o totorių tyrinėtojas S. Kričinskis liudija, kad tarpukariu imamas eidavo eisenos priekyje – kaip įprasta katalikų tradicijoje. Nors Lietuvos totoriai nešvenčia Velykų, bet iš pagarbos savo kaimynams kai kuriose bendruomenėse tą dieną dažomi kiaušiniai. S. Kričinskio teigimu, „jei totoriaus namų šeimoje yra krikščionis, kiekvienų Kalėdų išvakarėse suruošia

3 Vaida Norvilaitė, Egdūnas Račius. Musulmonų bendruomenių reakcija į sekuliarizacijos procesą Lietuvoje. Iš: *Kultūra ir visuomenė*, 2011 2(3), p. 49–66.

jam kūčias, o kiekvienoms Velykoms duoda jam margučių“. Tai, sakykime, kultūrinės pagarbos gestas... Dar svarbu paminėti, kad oficialus islamo naratyvas apie Mariją (*Mariam*), kaip pranašo Jėzaus (*Isos*) motiną, yra kitoks nei krikščionių tradicijoje, tačiau praktikoje, tarkim, užkalbėjimuose, jos įvaizdis panašus į krikščioniškąjį. Čia ji virsta Mergele Marija – dieviška būtybe. Žinia, kad kultūrai svetimas elementas būrimuose veikia stipriau. Tad transformacijos gali būti nulemtos tam tikros užkalbėjimų pragmatikos.

Panašu, kad vietos totoriai tarpusavyje skiriasi, kyla pagunda įvardinti tris etnokultūrinius Lietuvos totorių regionus: Rytų Lietuvos totorius, Vilniaus krašto totorius, kurie gyvena Nemėžyje, palei Vokės upę, ir Trakų totorius...

Taip pat skiriasi Raižių ir Kauno totoriai... Išties, Lietuvoje tarsi galima išskirti tris totorių regionus. Deja, trūksta tyrimų, kad galėtume apie tai kalbėti, remdamiesi etnokultūriniais, sociologiniais, istoriniais argumentais. Bendrais bruožais galima paaiškinti, kad vietos totorių savivoką stipriai paveikė tarpukaris, kai dalis totorių liko Lenkijos teritorijoje, o kita dalis – Lietuvos. Skiriasi šių totorių pavardžių galūnės: *-avičiai* ir *-ovičiai*. Lenkijos pusėje buvo aštuoniolika bendruomenių, įskaitant Varšuvą. Šitame regione būta gana daug santuokų su Baltarusijos totoriais. Lietuvos pusėje tarpukariu buvo tik trys bendruomenės – Kauno, Raižių ir Vinkšnupių. Tiesa, spaudoje galime atrasti liudijimų, kad vieni kitais tuometinės Lenkijos ir Lietuvos totoriai domėjosi. Naujai susikūrusios organizacijos siekė palaikyti draugiškus ryšius su tėvynainiais Rumunijoje, Turkijoje. Tačiau sunkiai pasiekiami tapo Krymo bei Kazanės totoriai. Nepaisant to, tokių žurnalų kaip „Musulmonų gyvenimas“ (1932–1939, t. I–VI), „Islamo apžvalga“ (1930–1937) ir „Totorių metraštis“ (1932, 1935, 1938, t. I–III) puslapiuose nuolat pasirodydavo straipsnių arba informacijos apie tėvynainius, gyvenančius Tarybų Rusijoje bei Lietuvoje.

Svarbu paminėti, kad bendruomenės neišvengiamai veikia šalies, kurioje jos gyvena, kultūrinė aplinka. Pastebime, kad Baltarusijos totoriai yra kitokie. Lenkijos totorių savimonė irgi kitokia... O ir mes viduje pasidalinę.

Didžiausias skirtumas turbūt pastebimas tarp vietinių ir atvykusiųjų. Susidaro įspūdis, kad dabar Lietuvoje gyvena dvi totorių bendruomenės. Kiekviena

turi savo ryškių kultūrinių savitumų, bet sykiu kuriami nauji bendri dalykai. Sabantujus – vienas jų. Kaip yra dabar? Ar tarp vietos ir atvykusių totorių yra užsimezgęs artimas ryšys, ar vis dar jaučiamas skirtumas?

Tas ryšys vis stiprėja, mes artėjame. Jų požiūriu, mūsų didžiausia skirtybė tai, kad esame praradę gimtąją kalbą. Ši aplinkybė iš pradžių mus labai skyrė. Jie tai vertino itin kritiškai. Lietuvoje yra daug totorių iš Kazanės, kurie visuomet laikėsi savų tradicijų, kalbėjo totoriškai, turėjo savo mokyklėles. Mums jie prikišdavo: „Kokie jūs totoriai, jei nekalbate gimtąja kalba?!“

Iš tiesų, kalba jiems be galo svarbi. Aš stebėjau, kad nors totorių kalbos Kazanėje buvo mokoma tik pradinėse klasėse, jiems ji išliko pagrindinė bendravimo kalba. Vaikystėje, 1976 m., aplankiusi Tatarstaną, pastebėjau, kad vyresnio amžiaus žmonės kai kuriuose kaimuose rusų kalbos taip ir neišmoko. O štai mūsiškiai, vietos totoriai, nesiveržė mokytis totorių kalbos. Sovietmečiu ir religinis mokymas susilpnėjo. Anksčiau kiekviena bendruomenė turėjo savo mokytojus (*chodža*). Jie mokė islamo pagrindų, Korano, arabų rašmenų, maldų. Kur buvo mečetės, tuo užsiimdavo imamai, o kur jų nebuvo – *chodžinai* ar *chodžinės*. Sovietinė propaganda įdiegė baimės jausmą. Atsimenu, kaip prašiau močiutės išmokyti mane melstis. Matydavau, kaip ji kasdien tai daro, ir man buvo įdomu. Tačiau ji švelniai atsakė. Matyt, bijojo... Dabar vėl turime religijos išpažinimo laisvę.

Nepaisant to, kad Lietuvos totoriai nešneka totorių kalba, jų etninei savimonei tai nepakenkė.

Krymo totorių kultūros, švietimo ir politinis veikėjas, leidėjas Ismailas Gasprinskis (1851–1914)⁴ Lietuvos (Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašto) totorius minėjo kaip labai gerą pavyzdį kitiems totoriams. Jis rašė: „Tarp kitko, Lietuvos musulmonai yra geriausi Rusijos totoriai ir pagal kultūrą bei išsilavinimą užimą aukščiausią vietą tarp musulmonų. Būtų labai tikslinga įtraukti juos į kitų Rusijos musulmonų veiklas. Manau, kad jiems galima suteikti įvairių lengvatų. Būtent

4 Vienas pirmųjų musulmonų intelektualų Rusijos imperijoje, skleidęs tiurkų ir islamo bendruomenių švietimo ir kultūros reformų idėjas. Nuo 1883 m. leido ir redagavo pirmą Rusijoje tiurkų-slavų laikraštį „Переводчикъ-Терджиманъ“ (Terjuman), ilgai buvusį vieninteliu tiurkų periodiniu leidiniu Rusijoje.

jų kultūrinis gyvenimas gali būti puikiu pavyzdžiu daugeliui kitų musulmonų.“⁵

Įdomus dar vienas dalykas. Tyrėja iš Kazanės Lilija Gabdrifikova, rašydama apie Pavolgio ir Lietuvos totorių ryšius, pažymėjo, kad pasitaisydavo santuokų tarp Kazanės ir Lietuvos totorių. Į tokias santuokas buvo žiūrima palankiai. Pavyzdžiui, vienas iš pirklio Suleimano Aitovo sūnų buvo vedęs Lietuvos totorę. Labiausiai juos skyrė religinio išsilavinimo lygis bei požiūris į patriarchalinius santykius, kurie Kazanėje buvo gerokai tvirtesni nei Lietuvoje. Jų šeimos draugas, rašytojas Fatichas Amirchanas, jauni moteriai draugiškai patardavo, kaip laikytis vietinių tradicijų. Tai rodo išlikę laišakai. Iš jų matyti, kad Lietuvos totorės charakteris ir įpročiai skyrėsi nuo vietinių totorių: ji jautėsi laisvesnė ir kėlė daugiau reikalavimų savo vyrui. Galima daryti prielaidą, kad Lietuvos totoriai turėjo kitokį laisvės suvokimą.

Ar galima prielaida, jog dabar Lietuvoje gyvenančių vietos totorių tapatybė skleidžiasi per istorinę atmintį ir religiją, o atvykusių totorių tapatybė koncentruota į kalbą?

Iš dalies taip. Kai nėra kalbos, iškyla kiti svarbūs tapatybės elementai. Visaginiečiai, mano akimis, tik pastaruoju metu pradėjo labiau domėtis religiniu raštingumu. Dabar jie prašo, kad pas juos atvažiuotų imamas. Islame galima praktikuoti asmeninę maldą, neprivalu eiti į mečetę, galbūt jiems to pakako. Vis labiau suvokiu, kad mes per mažai vienas apie kitą žinome. Įdomu, ar visaginiečių laidojimo apeigos panašios į mūsų, ar skiriasi? Antai Lietuvoje išliko labai daug archajinių tradicijų. Senoji karta dar prašo, kad juos laidotų pagal senąsias tradicijas, o nauji, kitose šalyse dvasinius mokslus baigę imamai turbūt darys taip, kaip išmokyti. Tad tos tradicijos keičiasi ir dar keisis.

Šaltinis, kuris padeda geriau suprasti Lietuvos totorių kultūrą iš vidaus – rankraštinės knygos, vadinamos kitabais. Kas juose pasakojama apie tradicijas, santykius su kitataučiais, gal santykius su Dievu?

Mes kitabus transliteruojame iš arabiškų rašmenų, verčiame į kitas kalbas. Tai tarsi katekizmas, instrukcija, kaip turi elgtis musulmonas, jo dvasinis vadovas. Kitabas yra didelis, išsamus kūrinys,

5 Исмаил Бей Гаспринский. Русское мусульманство. Мысли. Заметки. Наблюдения, 1881, с. 101.

kuriame gal kiek mažiau religinių, daugiau didaktinių, moraliniam ugdymui skirtų tekstų. Kitabuose perteikiami Dievo įstatymai, mokoma, kaip elgtis su kaimynu, su artimu. Juose iškeliamas išsilavinimo reikšmė – doram totoriui reikia mokėti skaityti Koraną, siekti Dievo palankumo per maldą. Parašyta, kad pažinimo turi vienodai siekti tiek vyrai, tiek moterys. Jei šeimoje moteris nori mokytis, vyras arba brolis turi pasirūpinti, kad šis noras būtų įgyvendintas. Jei kliudoma – tai didelė nuodėmė, tokie trukdytojai nepatenka į rojų ir turės ragauti pragaro kančių. Labai poetiškai perteikiami vyro ir moters santykiai: vyrui moteris yra nepažintas, neapdirbtas laukas. Nemažai dėmesio higienai, etikai. Randama ir folklorinių tekstų: jei vyras ir žmona susipyko, reikia perskaityti maldą virš obuolio, tą obuolį perpjauti per pusę ir suvalgyti. Tada susitaikys.

Tarsi užkalbėjimas...

Taip. Tokių praktinių liaudiškų pamokymų daug, juos lydi stebuklinga maldos galia. Galima pateikti ir daugiau pavyzdžių: „Jeigu kas parašęs [maldą ant popieriaus] su savimi nešios, tą merginos, žmonos mylės“, „Ko žmona nemyli, parašius [maldą] po slenksčiu padėti, kai peržengs, tai sudeginti, – mylės“, „Nuo piktos akies šią *dū'a* (maldą) nešioti reikia“.

Kas kitabų autoriai? Ar jie žinomi?

Dažniausiai tai anonimai. Kitabai yra verstinė literatūra iš senosios turkų kalbos. Jų perrašinėtoją dar kartais galime nustatyti, bet išsiaiškinti jų autorių ir vertėją praktiškai neįmanoma. Rytų tekstų vertėjai, kompiliatoriai buvo nebylūs anonimai, nepalikę nė menkiausios užuominos apie savo santykį su tekstu. Lengviau nustatyti, kokie šaltiniai yra įtraukti į kitabus (t. y. perrašyti). Kartais būna tiesioginių jų nuorodų: „*Kenzed* kitabe reiškia...“, „*Mešariku* kitabe rašoma...“, „*Fatfoje* rašo...“ ir kt. Šaltinius, kuriais naudojasi rankraščio sudarytojas, derėtų skirstyti į musulmoniškus ir nemusulmoniškus. Pagrindinis arabiškųjų intarpų šaltinis – Koranas, chadisai. Kaip populiariausius ne musulmoniškus šaltinius galima paminėti Torą, Bibliją ir Dovydo Psalmes. Jeigu yra nurodomas kitabo sudarytojas, galime jam sąlygiškai priskirti dalies neverstinių tekstų autorystę.

Kitabai skirti ne individualiam skaitymui, bet visai bendruomenei?

Taip. Po kiekvieno penktadieninio *namazo* buvo tradicija skaityti kitabus, šviesti žmones. Tai buvo imamo, muedzino ar tiesiog mokyto žmogaus pareiga. Dar bendruomenei buvo skirtos *chudbos* – prakalbos. Jei kas nors būtų jas fiksavęs, galbūt mes daugiau žinotume apie bendruomenių gyvenimą. Bet medžiagos trūksta.

Šie rankraščiai dar įdomūs tuo, kad jie yra parašyti arabų rašmenimis, bet rusėnų ir lenkų kalba.

Taip pat rašyta arabų ir senąja turkų kalbomis.

Čia tik mūsų krašto rašytinės kultūros reiškinys?

Taip. Dar verta paminėti XVI a. atsiradusius Bosnijos musulmonų rankraščius. Pas mus vyrauja religiniai tekstai, o bosnių daugiausiai literatūriniai, poetiniai. Prisiminkime, kad dabartinė Bosnija buvo osmanų valdžioje. Tad papildomas dėmesys religijai tarsi nebuvo reikalingas. Todėl jų rankraščiuose randame arabų rašmenimis pietų slavų kalba užrašytą literatūrą. Savo studentams sakau, kad galima ir lietuviškai rašyti arabų rašmenimis.

Ar Lietuvos totorių savimonei turi įtakos istorinė atmintis – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vytautas... Ar jie vadina save lipkomis? Gal tai labiau knyginis etnonimas?

Yra tokia sąvoka – Vytauto totoriai. Tai labai stiprus savivokos elementas. *Lipka* niekas savęs nepavadins. Tokį etnonimą daugiausiai rasime osmaniškuose šaltiniuose. Kalbant apie Vytauto vardo galią, svarbu paminėti, kad tai turėjo įtakos Atgimimo pradžioje. Lietuvoje gyvenę totoriai palaikė nepriklausomybę ne tik dėl to, kad jų prigimtyje yra įrašytas laisvės kodas, bet ir dėl to, kad vieno iš Sąjūdžio lyderių vardas yra Vytautas.

Tai kunigaikštis Vytautas yra kone mitologizuotas?

Taip. Už jį visuomet buvo skaitomos penktadieninės maldos, kokios Turkijoje buvo kalbamos už sultonus. Įdomu, kad sultonų vardai ir Lietuvos maldose randami. Minimi Osmanų imperijos sultonai, o greta jų – ir Vytautas, kuris savo valdymo būdu ir charakteriu buvo išties panašus į chaną. Totorių mentalitetui tai labai tiko.

Ar dabar vis dar meldžiamasi už Vytautą? Gal už esamus valstybės vadovus?

Tai priklauso nuo imamo. Kričinskis minėjo, kad dar po Pirmojo pasaulinio karo mečetėse

buvo skaitoma *chutba* už Vytautą. Tikėtina, kad iki Antrojo pasaulinio karo ši tradicija buvo gyva. Atsiminkime, kad Kaune mečetė statyta Vytauto 500-ųjų mirties metinių proga. Reikėtų panagrinėti to meto maldaknyges, ar melstasi už Vytautą. O gal už Antaną Smetoną? Nes kai Vilniuje lankėsi tuometis Lenkijos prezidentas Ignacijus Moscickis, meldėsi ne už Vytautą, o už jį. Mirus Pilsudskiui, per *namazą* kalbėta malda už jį.

Paminėjote S. Kričinskį. Jo darbai apie totorius yra labai vertingas etnologinis šaltinis. Ar dabar kas nors tokius etnologinius tyrimus atlieka?

Deja, tokių tyrimų labai trūksta. Daug S. Kričinskio aprašytų dalykų jau esame praradę.

Sabantujaus tradicijos, tautinio kostiumo atsiradimas liudija, kad dar daug ką atrasite.

Taip.

SENAS VYNAS NAUJAME VYNMAIŠYJE, ARBA APIE ATGIMUSIĄ SABANTUJAUŠ ŠVENTĘ

Lietuvoje gyvenantys totoriai gali būti skirstomi į dvi bendruomenes: vietinių ir atvykusių. Vieni Lietuvos teritorijoje gyvena dar nuo Algirdo laikų, kiti čia atsikėlė tik XX a. antrojoje pusėje. Pastarieji gausiausiai gyvena Visagine ir Klaipėdoje. Būtent Visagino totoriai Tilžės kaime (Zarasų r.) nepriklausomybės metais pradėjo organizuoti keleto tūkstantmečių senumo pavasario darbų pabaigtuvių šventę – Sabantujų (tot. Sabantui). Ji rengiama pagal Kazanės totorių tradicijas⁶. Tai rodo ir daugelio Visagino totorių kilmę. Vietiniai totoriai kurį laiką stebėjo atgimusią Sabantujaus tradiciją, o 2010 m. ir patys pradėjo ją tęsti, pasikvietę visaginiečius, kad šie padėtų šventę surengti tinkamai. Dabar Lietuvoje Sabantujus paeiliui rengiamas tai vienoje, tai kitoje vietovėje – Trakuose, Keturiasdešimties Totorių kaime, Nemėžyje, Vilniuje ir kitur. Sabantujaus šventimas vis labiau vienija vietinių ir atvykusių totorių bendruomenes. Šventės įtraukimas į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą skatina rimčiau pasidomėti vietos totorių tradicijomis. Jas tirianti tiurkologė Galina Miškinienė mano, kad Sabantujus taip lengvai prigijo, nes tai yra totorių prigimtinės kultūros dalis.

6 Sabantujaus šventę turi ir Krymo totoriai, bet ji nėra tokia populiari. Daugiau dėmesio sulaukusi vasaros sutiktuvių šventė *Chydyrlez*. Ji švenčiama pirmą gegužės penktadienį. Savo turiniu *Chydyrlez* labai panaši į Sabantujų.

KETURIASDEŠIMT TOTORIŲ KAIME

PRISIMINUS MIELUS SUSITIKIMUS SU VIETOS TOTORIAIS

Lina LEPARSKIENĖ

■ Ieškant Keturiadešimt Totorių kaimo reikia pavažiuoti Gradenką – taip vietos gyventojai vadina kelią į Gardiną. Tada būtina pasukti dešinėn link Vaidotų arba rinktis asfaltuotą kelią pro Pagirius. Pirmu atveju Keturiadešimt Totorių kaimo centrą privažiوسي Totorių gatve, antru – Vytauto. Abiem atvejais neišvengiamai teks kirsti Vokės upę ir bus jaučiamas palaišnis kilimas aukštin, kol galiausiai pasirodys kalnas su žalia medine mečete ir senomis kapinėmis, kurias totoriai vadina *mizār, miziar...* Aplink sodybos, daržai, ganosi gyvuliai.

Pirmą kartą į Keturiadešimt Totorių kaimą teko keliauti 2014 m., Pelenų dieną. Buvo pasiutusiai žvarbu, kartu su fotografu Arūnu Baltėnu pakeliui nutarėme užsukti į Vaidotų bažnyčią. Neobarokinėje Šv. apaštalo Pauliaus Atsivertimo bažnyčioje vyko mišios lenkų kalba. Jautei, kad visi susirinkusieji vienas kitą pažįsta. Buvo nemažai vyrų ir vaikų. Kai kurie žmonės sėdėjo ne klauptuose, o ant savo atsineštų kėdučių – pasistatę, kur jiems patinka ar kur įprasta, lyg namie. Kunigas džiaugsmingai palaimino mūsų ketinimus fotografuoti sumos metu. Bažnyčioje tvyrantis žmonių kuriamas jaukumas privertė trumpam pamiršti vasario speigo sušaldytas pėdas. Nieko čia nekalbinome, tiesiog buvome – pačiame Trakų dekanato pakraštyje, kuris administracine prasme jau priklauso Vilniaus miestui. Vilniaus teritorijoje yra ir dalis Keturiadešimt Totorių kaimo. Tai Vytauto laikais prie Vokės upės įkurta totorių gyvenvietė. Tokių kaimų palei šią upę buvo daugiau. Juos visus lyg iš rašto išvardijo puikios atminties vietos totorė Fatima: *Mereszlany* (liet. Merešlėnai), *Kiszlak* (liet. Kaišalakiai), *Melechovcy* (liet. Melechovičiai), *Kozaklary* (liet. Kozaklarai), *Chazbeji* (liet. Kazbėjai), *Prudiany*, arba *Ludwinowo* (liet. Liudvinavas), *Afindewiczi* (liet. Afindėvičiai). Anksčiau gyvenvietes vadino ne kaimais, bet lenkiškai – *okolica*. Tai reiškia šlėktų (bajorų) kaimą. Dar Fatima paaiškino Keturiadešimt Totorių kaimo pavadinimo kilmę. Sako, kad Vytautas čia apgyvendino 40 drąsių karių. Jiems leido iš Krymo atsivežti žmonas, o nevedusiems tuoktis su vietos kunigaikštystėmis. Kitas padavimas byloja, esą vienas žymus totorius turėjo 5 žmonas ir kiekviena pagimdė jam po 8

sūnus. Visi jie buvo drąsūs ir narsūs, ėjo kovoti. Vadai sakydavo, kad visi totoriai turėtų būti tokie, kaip tie 40 karių.

Keturiadešimt Totorių kaime gyvena per 400 šimtus gyventojų. Iš jų daugiau nei 100 – totorių. Žmonės tarpusavyje bendrauja lenkiškai, gudiškai, rusiškai, rečiau lietuviškai. Tą pačią žvarbią Pelenų dieną ten sutikome totorę Raisą. Ji nusivedė į priešais mečetę, kitapus Vytauto gatvės, esančius naujus bendruomenės namus, sušildė. Kalbėjomės lietuviškai. Pasirodo, kad ji gimė Adamonių kaime Alytaus rajone. O čia ištekėjo už vietos totoriaus ir gyvena jau daugiau kaip 40 metų. Vos susitikus iškart pradėjo pasakoti, kad totoriai ir katalikai nuo senų laikų draugauja ir vieni kitų šventes švenčia.

Pas mum labai draugiškas kaimas. Jeigu, pavyzdžiui, mūsų šventė – lietuviai, lenkai pirmą dieną nieko neveikia. Reiškia, pavyzdžiui, nei malkas nepjauna, jeigu būna šeštadienis... Antrą dieną – prašau. O pirmą dieną – nieks. Švenčia visi. Kalėdas mes irgi pirmą dieną švenčiam. Visi! Velykas švenčiam visi. Sekmines švenčiam visi. Vat matot, kaip mes susidraugavom.

Neatsitiktinai šį pasakojimą pradėjau trumpos viešnagės Vaidotų bažnyčioje aprašymu. Kai kalbame apie Lietuvos ar Lenkijos totorius, turime suvokti, kad jie Lietuvoje visą laiką gyveno šalia krikščionių. Na, o krikščionys šalia jų. Raisa pamini, kad neretai į pamaldas pas juos užsuka katalikai (tai yra lenkai ir lietuviai) ir rusai iš aplinkinių vietovių. Taigi, žmonės vieni kitais domisi. Šiaip į Keturiadešimties Totorių parapijos mečetę atvažiuoja melstis Trakų, Grigiškių, Pagirių ir pusės Vilniaus totoriai. O štai pusė Vilniaus važiuoja į Nemėžį. Raisa pakvietė mus atvykti penktadienį, kai bus pamaldos (*namaz*). Taip ir padarėm. Tiesa, sulaukę pavasariško penktadienio. Nes būtent nuo gegužės Keturiadešimt Totorių kaime pamaldos pradeda vykti jau kiekvieną penktadienį. Man tai buvo pirmas kartas, kai įžengiau į mečetę ir pirmas kartas, kai buvau musulmonų pamaldose. Arabų kalba nesuprantama, bet maldos melodija ir tylą – sava. Nors mečetėje yra atskira patalpa moterims, buvome visi kartu vienoje erdvėje, nusiaję batus, ant

švarutėlių kilimų, moterys su skraistėmis, vyrai arčiau imamo, atsisėdę kaip kam patogiu.

Pagalvojau, kad mūsų totoriai yra pats tinkamiausias raktas į islamo pasaulį. Daugelis jų pasakojo, kad krikščionių ir musulmonų tikėjimai ir maldos labai panašūs. Turbūt gyvenant tiek šimtmečių šalia, supanašėjo ne tiek religijos, bet patys žmonės, jų būdas. Todėl stebint mažai pažįstamus islamo ritualus net iš žmonių judesių galima pajusti, kad esame vieno krašto gyventojai. Žinoma, savo tikėjimo totoriai laikėsi. O tikėjimas ir šventės tvirtina bendruomenę. Todėl mūsų totoriai ir savi, ir kitokie.

Išėję iš mečetės pasukome į kaimo gilumą, užsukome į mums patikusį kiemą, kur ganėsi du jautukai, žaliavo pilnas daržas svogūnlaiškių. Ten radome moterį, vardu Aminią. Jos giminės kilę iš Trakų. Namai labai tvarkingi, ant stalo Koranas, ant sienos – ištrauka iš šventraščio... Kalbėmės rusiškai, gudiškai. Sako, kad ji jau nebemoka melstis taip, kaip anksčiau tėvai, bet stengiasi laikytis pasninko, eiti į mečetę. Klausiu, ar svarbu melstis atsisukus į Mekos pusę. Sako, kad šventojo miesto kryptį atpažįsta išėjusi į lauką. Pakeilia akis, pamato ten žvaigždę – ji ir žymi Mekos pusę. Labiausiai įsiminė Aminios pasakojimas apie pomirtinį teismą, kuris vyksta laidotuvių metu. Ji sapne regėjusi tetą, kuri jai pasakojusi,

kad laidojant žmogų prie kapo ateina du angelai (*пытальники*) ir klausia apie jo padarytas nuodėmes ir gerus darbus.

И тогда этой имам мувиць, и говорит всем адыйти на 40 шагов. Бо, говорит, приходят пытальники уже до покойника и пытаются там ужо, как был, что делал и нагрешил или не нагрешил. [Пытальники – это из того мира? Это духи какие-то?] Да, наверное. Имам слышит, как они приходят. Но имам не говорит, ничего не рассказывал, а ничего! Я была тетю приснивши, как она умерши. И говорит так: „Ой, пришли до меня пытальники, и начали меня пытаць, але я не успела ответить, так один взял такую булаву и булавой мне по голове начал бить и я в землю улазила вся“. Это я снала. И проснулася потом, и не знаю, как там, чем там кончилось все.

Ir tada šitas imamas kalba ir sako visiems pasitraukti 40 žingsnių. Nes, sako, ateina kvotėjai jau pas mirusį ir klausia ten jau, kaip buvo, ką veikė, darė nuodėmes ar nedarė. [Kvotėjai – tai iš ano pasaulio? Čia kažkokios dvasios?] Turbūt taip. Imamas girdi, kaip jie ateina. Bet imamas nieko nesako, nieko nepasakoja, ale nieko! Aš buvau susapnavusi tetą, kai ji mirė. Ir sako taip: „Oi, atėjo prie manęs kvotėjai ir pradėjo mane

kvosti. Bet aš nespėjau atsakyti, kai vienas paėmė tokią buožę ir pradėjo ta buože mane per galvą mušti, ir aš visa į žemę sulindau.“

Musulmonų rankraščius kitabus tirianti tiurkologė G. Miškinienė, perskaičiusi šį tekstą nustebė, kad jis beveik pažodžiui perimtas iš šių senųjų rankraščių. Anksčiau kitabuose surašytus pamokančius tekstus skaitydavo garsiai po pamaldų. Tikėtina, kad dalis tų tekstų tapo sakininės tradicijos ir tikėjimo dalimi. Štai Aminia ir savo mirusią motiną sapnavo būtent po 40 dienų. Tradicija net tokį neapčiuopiamą reiškinį kaip sapnas priverčia veikti atitinkamu būdu. Musulmonai tiki, kad po žmogaus mirties jo siela žemėje būna dar 40 dienų. Aminia pasakoja, kad tomis dienomis reikia naktį palikti kambaryje šviesą. Ant kėdės turi kabėti rankšluostis, ant stalo būtina padėti vandens, duonos ir druskos, saldumynų (*sadaga*). Mat prie to stalo gali ateiti ir mirusių sielos, ir gyvieji gali pasivaikšioti. Praėjus 40 dienų rengiami pietūs, po kurių stalą tvarkyti reikia tik kitą dieną. Praėjus šiam laikui Aminia sapne regi mirusią motiną, kuri atneša valgyti. Dar sapne pasirodo ir tėvas. Jie abu meldžiasi.

Trečią ir kitus kartus į kaimą važiavau jau praėjus porai metų, vasarą. Buvau iš anksto

susitarusi susitikti su seserimis Fatima ir Aiša. Tai Aminios tetos. Jau anksčiau minėta Fatima yra tikra vietos žinovė. Totorių kilmės profesorius Adas Jokubauskas kartą išreiškė apgailestavimą, kad niekas jos tinkamai neišklausinėjęs. O juk kartu su Fatima būtų galima iki smulkiausių detalių atkurti palei Vokės upę įsikūrusio totoriško pasaulio žemėlapi. Ji žino, kur būta kapinių, kur stovėję vienkiemiai, gali kruopščiai perpasakoti šeimų istorijas. Fatima, sako, kad žmogus turi žinoti 7 savo šeimos kartas.

Seserų šeimos istorija susijusi su Afindėvičių kaimu. Dabar jo nėra – ten stūkso Grigiškės, išlikę keli šio totorių kaimo trobesiai ir gatvės pavadinimas. Jų tėvai, sako, buvo kilę iš dvarininkų. Mamos tėvai atvyko iš Baltarusijos. Buvo odininkai. Šitą darbą ištis gerai apmokėdavo. Senelis iš tėvo pusės buvo vilnietis, dirbo meistru odos fabrike Vilniuje. Mokėjo groti armonika. Jį vadino Garbanotu Jonu, nes turėjo garbanotus plaukus. Afindėvičių kaime augino gyvulius, laikė bites. Jis anksti mirė, o senelė kone šimtą metų gyveno. Seserys rodo senelės nuotrauką ir sako, kad Pirmojo pasaulinio karo metu ji buvo vokiečių apdovanota už tai, kad nukovė vilką. Būdavo taip, kad norint išmainyti ką į grūdus, kartais tekdavo nueiti ilgą kelią. Eidavo net į Aukštadvario pusę.

Parsinešdavo du pūdas grūdų. O vienas pūdas yra 16 kilogramų – reikėjo ištvermės. Dažniausiai eidavo miškais. Tėvas jai buvo padaręs tokią lazda, kurios gale įkalė ilgą, storą vinį. Pamokė, kad sutikus vilką reikia nugara atsiremti į medį, palaukti kol žvėris puls, tada į jo išžiotus nasrus iš visų jėgų įbesti tą smaigą ir laikyti kol bus nugalėtas. Kartą, kai jai teko eiti mišku vienai, taip ir nutiko – užpuolė vilkas. Senelė buvo aukšta, stipri ir užmušė vilką taip, kaip buvo mokyta.

Tėvai persikėlė gyventi į vienkiemį, kuris priklausė Keturiasdešimt Totorių kaimui. Nes iš čia buvo kilusi motina. Karas viską sumaišė, totoriai nustojo dirbti odas, pradėjo kolūkio laukuose triūsti. Jų tėvas visus metus nėjo į kolūkį. Bet uždėjo didelis mokesčius: reikėjo atiduoti šieną, grūdus, kiaušinius, sviestą. Sau nieko nelikdavo. Teko rašyti prašymą stoti į kolūkį, atiduoti gyvulius. Atsimena, kaip kumeliukas net du kartus bandė namo sugrįžti vedamas kolūkin. O kolūkio arklus prižiūrėjo brolis, galbūt todėl kumeliukas tapo gražiausiu eržilu iš visų. Aiša padėjo mamai auginti jaunesnius brolius ir seseris, po to nutekėjo į Nemėžį.

Nors vargo gyvenime būta, apie jį seserys mažai kalbėjo, daugiau apie džiaugsmingus įvykius, totorių balius, šokius.

***Aiša.** Делали балы! Это до войны, когда Польша еще была. Наше старшее поколение... Очень интересно еще – транспорта-то люди не имели, своих машин. Где поближе – на подводах приезжали, сообщали, что там и там будет бал, чтобы собирались, организовывали. Так наши сороктатарские около мизиара, на самой вышине, где сороктатарское наше кладбище – раскладывали костер ночью. Он далеко виден! Так уже немежанским было видно. Лесов таких высоких не было, как сейчас. Так костер горит где-то – значит, будет бал. Где-то посылают посыльного, чтобы разузнать. Тот уже приезжает...*

***Fatima.** На лошадях!*

***Aiša.** Да. И тогда один другому, один другому – дальше, дальше, дальше. И говорят, что уже будет, и собираются так.*

[Это как сабантуй?]

***Aiša.** Как сабантуй! Бал, настоящий бал!*

***Fatima.** Угощение, музыка, знакомства... Родители уже были знакомы между собой, а вот детей – познакомили.*

***Aiša.** И так вот познакомились, и так вот женились, и замуж выходили.*

***A.** Darydavo balius! Čia prieš karą, kada dar Lenkija buvo. Mūsų vyresnioji karta... Dar labai įdomu – transporto juk žmonės neturėjo, savo mašinų.*

Kas arčiau, atvažiuodavo vežimais, pranešdavo, kad ten ir ten bus balius, kad susirinktų, organizuotų. Tai mūsiškiai iš Keturiasdešimt Totorių prie miziaro, ant pačios aukštumos, kur mūsų kaimo kapinės, naktį užkurdavo laužą. Jis labai matėsi! Tai jau nemėžiečiai matė. Tokių miškų aukštų nebuvo, kaip dabar. Tai kažkur dega laužas – reiškia, bus balius. Kažkur nusiunčia pasiuntinį, kad išsiaiškintų. Tas jau atvažiuoja...

F. *Su arkliais!*

A. *Taip. Tada vienas kitam, vienas kitam – toliau, toliau, toliau. Ir sako, kas jau bus, ir taip susirenka.*

[Tai kaip sabantujus?]

A. *Kaip sabantujus! Balius, tikras balius!*

F. *Vaišės, muzika, pažintys... Tėvai jau vienas kitą pažinojo, o štai vaikus pažindino.*

A. *Ir taip va susipažindavo ir vesdavo, ir ištekėdavo.*

Seserų jaunystės laikais, jau sovietmečiu, totoriai taip pat susirinkdavo linksmintis. Į Keturiasdešimt Totorių kaime vykstančius pasilinksminimus, šokius arkliais, o vėliau dviračiais atvažiuodavo Trakų totoriai. Vaikinai ir vyrai mūvėdavo piršinaites, kad neišteptų merginoms suknelių. Jei neturėdavo pirštinaičių, tada panaudodavo nosinaitę. Dažniausiai grodavo broliai, visi dainuodavo lenkiškas, lietuviškas, ukrainietiškas dainas, rusiškus romansus. Kartą kovo 8-ąją darė balių savo namuose, suvažiavo iš visur, net iš Baltarusijos. Moterys visą naktį vaišėms lipdė 500 koldūnų. Po balius susituokė 5 šeimos. Dar Fatima minėjo, kad totorių jaunimas visuomet susirinkdavo gegužės 1-ąją po visų paradų. Tad sovietmetis darė įtaką pasilinksminimų kalendoriui. Kai mečetės buvo uždarytos, pasidarė sunkiau susibūrimus rengti religinių švenčių metu.

Dabar religinės šventės labai gerbiamos ir džiaugsmingai švenčiamos. Štai, praėjus 40 dienų po Ramadano pabaigos, švenčiama aukojimo šventė Kurban Bairamas. Kiekvienas totorius jaučia pareigą nuo savo šeimos paaukoti aviną, jautį ar gaidį nepasiturintiems. Kiekvienas mėgsta pasakoti, kada tokį aukojimą atliko, kaip atrodė jų parinktas gyvulys, už kokių artimųjų sielas melsiasi ir taip toliau. Visos moterys be galo mėgsta kalbėti apie šventiškus patiekalus. Įdomus dalykas, kad Keturiasdešimt Totorių kaime sluoksniuotas totoriškas pyragas su aguonomis nebuvo gaminamas. Čia irgi darytas sluoksniuotas pyragas (*перекаченик*), tačiau į vidų dažniau dėdavo varškę, obuolius, net mėsą.

Šio trumpo Keturiadešimties Totorių kaimo pristatymo pabaigai pridėsiu dar vieną Fatimos pasakojimą, kurį ji išgirdusi iš savo brolio. Senais laikais prie Volgos gyvenę totoriai kvietę mūsikius

atvažiuoti gyventi ten, prie jų. O mūsikiškai atsakę, kad jiems gyventi gerai ir prie Vokės upės. Išties, jei kas yra buvęs šitame kaime ir bendravęs su totoriais, pajus, kad čia gera. Turbūt ne tiek dėl Vokės upės, kiek dėl mūsų totorių svetingumo.

KETURIASDEŠIMT TOTORIŲ KAIME PRISIMINUS MIELUS SUSITIKIMUS SU VIETOS TOTORIAIS

Ieškant Keturiadešimt Totorių kaimo reikia pavažiuoti Gardenką – taip vietos gyventojai vadina kelią į Gardiną. Tada būtina pasukti dešinėn link Vaidotų arba rinktis asfaltuotą kelią pro Pagirius. Pirmu atveju Keturiasdešimt Totorių kaimo centrą privažiuosite Totorių gatve, antru – Vytauto. Abiem atvejais neišvengiamai teks kirsti Vokės upę ir bus jaučiamas palaipsnis kilimas aukštyn, kol galiausiai pasirodys kalnas su žalia medine mečete ir senomis kapinėmis, kurias totoriai vadina *mizar*, *miziar*... Aplink sodybos, daržai, ganosi gyvuliai.

PSIČIKOS SUTRIKIMŲ SAMPRATA, TIPOLOGIJA IR GYDYMAS TRADICINĖJE ISLAMO KULTŪROJE

Dovilė VALAITĖ

Pasaulyje sparčiai augant musulmonų skaičiui, didėjant migracijos mastams, vykstant sudėtingiems musulmonų integracijos, separacijos, akultūracijos procesams Europoje, susiduriama su tarpkultūrine psichikos sveikatos priežiūros paslaugų teikimo problematika. Straipsnyje bandoma aiškintis psichikos sutrikimų sampratą islame, išryškinama religijos reikšmė psichikos sutrikimų sampratai bei gydymui. Pasitelkiant prancūzų filosofo Mišelio Fuko (Michael Foucault) socialinio konstruktyvizmo teoriją, bandoma atskleisti islamiškąją beprotybės sampratą ir jos raidą. Kaip teigia vienas iš kultūrinės psichologijos tėvų Ričardas Alanas Švederis (Richard Allan Shweder), tiek psichika, tiek kultūra – abi yra didele dalimi „sukonstruotos“ ir tarpusavyje neatskiriamos. Todėl medicininė terapija bei religinė terapija straipsnyje nagrinėjamos pabrėžiant tiek kultūrinių veiksnių svarbą apskritai, tiek islamo sociokultūrinius ypatumus, religinių lyderių bei šeimos vaidmenį musulmonų bendruomenėse. Išskiriama psichikos sutrikimų tipologija, apžvelgiami jų gydymo metodai, taikyti praityje ir taikomi dabar, ypač atsižvelgiant į taikytuosius senojoje arabų medicinoje. Kultūrinės psichologijos ir kultūrinės psichiatrijos požiūriu, psichikos sveikatos samprata arabų šalyse yra itin priklausoma nuo religijos ir liudija ypatingą islamo vaidmenį tų šalių kultūroje.

Reikšminiai žodžiai: psichikos sutrikimai, psichoterapija, kultūrinė psichologija, kultūra ir religija, islamas, musulmonai.

- Pastaraisiais metais Vakaruose juntamas augantis susidomėjimas islamo psichologija. Jį rodo ir islamo atstovų įsitraukimas į tarptautinį psichologijos lauką. Bet kadangi „kultūra daro įtaką psichopatologijos supratimui bei formulavimui“¹, kyla klausimas, kaip tarptautiniai standartai gali būti taikomi skirtingose kultūrose apskritai ir konkrečiai islamo kultūrose. Bandant atsakyti į šį klausimą, pirmiausia būtina išsiaiškinti psichikos sutrikimų bei jų kilmės sampratą islame.

PSIČIKOS SUTRIKIMŲ KILMĖ IR SAMPRATA ISLAME

Islamo psichologija į žmogaus psichiką žiūri iš religinės perspektyvos. Islame asmuo apibrėžiamas kaip keturių tarpusavyje sąveikaujančių sandų visuma: kūno (arab. *džism*), proto (arab. *akal*), vidinio „aš“ (arab. *nafs*) ir sielos (arab. *ruh*). Teigiama, kad šie keturi sandai sudaro tam tikrą pusiausvyrą, kurią pažeidus randasi ligos. Vadinasi, psichikos sveikata ir stabilumas yra neatsiejama nuo kūno sveikatos. Kaip teigia vienas žymiausių islamo filosofų, teologas ir mistikas Al Ghazalis (1058–1111), širdį, sielą ir protą valdo vidinis „aš“, o psichikos sutrikimus lemia jame kylantys neramumai. Vidinis „aš“ dar skirstomas į patenkintąjį (arab.

nafs-e-mutmainna), kritiškąjį (*nafs-e-lawwamah*) ir pagrindinį „aš“ (*naf-e-ammarah*). Kritiškasis „aš“ ir pagrindinis „aš“ yra linę pasiduoti pagundoms, kurios iškreipia mintis ir elgesį². Pagal kitą aiškinimą, psichikos sutrikimai priskiriami šėtonui ir siejami su apsėdimu (arab. *waswas*). Apsėdimu sukelti psichikos sutrikimai pasireiškia per susvetimėjimą, asmenybės skilimą, tikėjimo praradimą, identiteto krizę.³ Islamo kultūroje manoma, kad psichikos sutrikimus gali sukelti aplinkos veiksniai: alkoholis, narkotikai, vaikystės traumos. Juos sukelti galinčios ir dvasinės krizės, kurios žmogų ištinka nesilaikant religijos apibrėžtų elgesio normų. Kai kurias ligas, pasak Korano, gali sukelti kitų pavydas ar nužiūrėjimas, arabiškai vadinamas *nazr*⁴. Atskirą neurozes sukeliančių sutrikimų šaltinį sudaro apsėsti galintys džinai, nors šiuolaikiniai mokslininkai tokius apsėdimus vertina kaip atitinkamų kultūrinių bei religinių įsitikinimų sužadintas būsenas. Taigi šias būsenas reikėtų vertinti iš kultūrinės ir religinės perspektyvos. Šiuolaikinės Vakarų psichoterapijos požiūriu, psichikos sutrikimus sukelia įvairios priežastys, tiek biologinės (genetinės, neurocheminės ir kt.), tiek psichologinės (brendimo patirtys, stresas, skausmingi išgyvenimai, pažinimo defektai ir

1 Bhugra, Bhui 2007: 110.

2 Sharif 1990: 33–38.

3 Mubbashar 1992: 47–54.

4 Stein 2000: 1468–1471.

kt.). Islamo psichologija irgi pripažįsta galimą šių veiksmų įtaką psichikos sutrikimams, nors, būdama religinė, psichikos sutrikimus kildina iš tikėjimo stokos. Dievas Korane sako (20.124): „O kas nusigręš nuo Manojų Priminimo, to iš tikrųjų laukia sunkus gyvenimas!“

ISLAMO PSICHOLOGIJOS RAIDA

Islamo psichologijos ir psichiatrijos šaknys siekia VII–XII a. Islamo psichiatrija dažnai priskiriama apskritai arabų medicinai. Normos ir nenormalumo sampratą bei psichikos sutrikimus islamo visuomenėje apibrėžia Koranas ir hadisai. Viena iš svarbių islamo medicinos ypatybių – psichikos sutrikimų gydymas ligoninėse, vadinamose *bimaristan* „vieta ligoniams“ ar tiesiog *maristan*⁵. Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad pirmoji psichiatrijos klinika pasaulyje buvo įkurta 705 m. Bagdade, taigi kaip tik islamo šalyje Irake, ir jau anuomet buvo laikoma, kad psichikos sutrikimų kilmė esanti medicininė, ir gydyti jie psichoterapijos metodais bei vaistais⁶. Įdomu tai, kad ligoninės buvo statomos miesto centre ir, priešingai nei XVIII a. Europoje, pacientai nebuvo izoliuojami nuo visuomenės, bet laisvai galėjo bendrauti su giminaičiais, draugais bei kitais bendruomenės nariais. 872–873 m. dar viena tokia ligoninė buvo įkurta Egipte, Kaire⁷. Apie psichikos sutrikimų gydymo įstaigas islamo šalyse yra pasakoję keliautojai Ibn Džubairas (Ibn Jubayr, XII a.), Leo Afrikanas (Leo Africanus, XV–XVI a.), Evilijas Čelebis (Eviliya Čelebi, arba Chelebi, XVII a.). Jos minimos ir grožinėje literatūroje, pavyzdžiui, garsiajame pasakų rinkinyje „Tūkstantis ir viena naktis“.

Gydytojas Abu Bakras Muhamedas Zakarija Al-Razis (Abu Bakr Muhammad Zakaria Al-Razi, 854–925), vadinamas islamo psichiatrijos tėvu, pirmasis įvedė terminą „psichoterapija“ (arab. *al-ilaj annafsani*), aprašė psichikos sutrikimus, jų simptomus ir pristatė jų gydymo, taigi psichoterapijos, metodus, pačius sutrikimus laikydamas medicininės kilmės. Visa tai jis išdėstė savo veikale „Dvasinė medicina“ (*El Mansuri dan, Tibb al-Ruhani*)⁸. Psichikos sutrikimų kilmę bei gydymą tyrinėjo ir savo darbuose taip pat aprašė kiti garsūs mokslininkai musulmonai:

5 Al Issa 2000: 55.

6 Murad, Gordon 2002: 28–30.

7 Al Issa 2000: 56–57.

8 Murad, Gordon 2002: 28–30.

Al Madžusis (Al-Majusi), Išakas ibn Imranas (Ishaq ibn Imran) ir garsusis Avicena, arba Ibn Sina. Persų gydytojas ir psichologas Al-Madžusis (982–994) savo „Karališkoje knygoje“ (*Kitab al-Maliki: kamila s-sina'a a t-tibbiya*) psichologiškai apibrėžia emocinius sutrikimus ir jų gydymo būdus, pateikia 29 receptus, įskaitant vaistus, miltelius, vonias, aliejus ir kt. Irako gydytojo Išako ibn Imrano (?–908) darbuose nagrinėjama melancholija bei jos kilmė⁹.

Didieji gydytojai musulmonai įžvelgė sielos ir kūno sveikatos tarpusavio ryšį, taip pat aplinkos veiksmą, taigi jau anuomet buvo pripažįstamas ligų psichosomatinis aspektas, kaip šiuolaikinėje medicinoje. Helenizmo paveikta islamo medicina pripažino, kad emocinę ir psichologinę būseną galima pakeisti vaistais ar dieta. Nors vaistai buvo pagrindinė psichikos sutrikimų gydymo priemonė, kartu buvo taikomas ir „sielos gydymas“¹⁰. Musulmonų mokslininkai steigė gydymo įstaigas, kuriose buvo taikoma racionali medicinos samprata, nesikišant religijai, o gydytojai Averojus (Averoes) ir Ibn Rušdas (Ibn Rushd, 1126–1198) netgi prisidėjo prie mokslo atskyrimo nuo religijos apskritai, teigdami, kad tiesa yra dviguba: viena jos pusė pažįstama tikėjimu, o kita – racionali filosofija.

TRADICINIAI PSICHIKOS SUTRIKIMŲ GYDYMO BŪDAI ISLAME

Pranašas Mohametas yra pasakęs: „Dievas atsiuntė ir ligas, ir gydymą. Jis suteikė gydymą kiekvienai ligai, taigi gydykitės, tačiau nenaudokite nieko neleistino“ (Hadisai 29.20)¹¹. Mohameto priesakas leidžia musulmonams naudotis visais gydymo būdais, kurie tik nepažeidžia islamo normų, tačiau atkreipiamas dėmesys į svarbų akcentą: žmogus, turintis psichikos sutrikimų, kai kurių islamo taisyklių laikytis neprivalo, kaip antai penkių prievolių (arab. *arkan*)¹². Islamo teisė

9 Al Issa 2000: 46.

10 Al Issa 2000: 49.

11 Abu Davudo (Abu Dawud) hadisų rinkinys: <<https://sunnah.com/abudawud/29>>, žiūrėta 2018.05.12.

12 *Arkan al iman* „tikėjimo stulpai“ – penkios pamatinės islamo prievolės, kurių laikymasis yra minimali sąlyga pasiekti išganymą: tikėjimo liudijimas (*shahada*), kasdienė penkiakartė ritualinė malda (*sala*), kasmetis religinis mokestis (*zaka*), kasmetis pasninkavimas (*saum*) ištisą mėnesį (devintąjį musulmonų liturginių metų mėnesį Ramadaną) ir bent kartą gyvenime atliktina didžioji piligrimystė (*chadž*) (Račius 2016: 143–144).

psichologinių negalavimų kankinamam asmeniui yra švelnesnė nei sveikajam.

Istoriniai šaltiniai liudija, kad musulmonai gydytojai naudojo įvairias terapijas, taikomas ir šiuolaikinėje medicinoje. Viena iš jų – muzikos terapija, XXI a. laikoma itin šiuolaikišku gydymo būdu. 1284 m. Kaire įkurtoje ligoninėje, pavadintoje Al Mansuriu, jau anuomet pacientams buvo grojama rami, atpalaiduojanti muzika, o tokie islamo mokslininkai bei gydytojai kaip Al Razis (854–932), Farabis (870–950) ir Ibn Sina (980–1037) buvo įrodę teigiamą muzikos poveikį gydant psichikos sutrikimus¹³. Johanas Christofas Biurgelis (Johann Christoph Bürgel) cituoja Ibn Hindaus „Raktą į mediciną“ (arab. *miftah at-tibb*), kur ryšys tarp muzikos ir nuotaikos pagrindžiamas šitaip: „Yra melodijų, galinčių sukelti liūdesį, bet yra ir tokių, kurios teikia džiaugsmą“¹⁴.

Kitas gydymo būdas – *aromaterapija, irgi skirta kūnui ir psichikai atsipalaiduoti, teigiamai veikianti tokius sutrikimus kaip nerimas, depresija ar demencija. Aromaterapijoje iki šiol naudojama daug kvapų (kaip muskuso, rožių, sandalmedžių, mirty, jazminų, lelijų, citrusinių bei kt.), kilusių iš islamo šalių. Minėtasis Ibn Sina aprašo daugiau nei 800 rūšių gydomųjų augalų ir aliejų, tarp kurių – ramunėlės, levandos ir kt. Žolelių bei gėlių panaudojimo aromaterapijoje galimybes išvėlgė ir XIII a. arabų gydytojas Al Samarkoandis.*¹⁵ Žolės gydymui naudotos kaip nuovirai, užpilai, tiek geriant, tiek išoriškai, taip pat uostomų miltelių pavidalu. Taigi islamo medicinoje buvo taikoma ir fitoterapija. Tiek aromaterapija, tiek fitoterapija – iki šiol plačiai žinomi gydymo būdai, o didelė dalis gydymui skirtų žolelių ir dabar į Vakarų atkeliauja iš Rytų Azijos.

*Taikyta senovės islamo medicinoje psichikos sutrikimams gydyti ir meditacija bei malda. Viena iš efektyviausių, galingiausių maldų laikoma ta, kurioje Dievui dėkojama už visą kūrinį (visatą, augalus, gyvūnus, žmones, savo kūną). Kita maldos forma, priskiriama meditacijai, – tai tam tikrų žodžių ar frazių kartojimas (arab. *zikr* „apmąstymas, atsiminimas“). Dažniausiai tai Dievo vardo (ar vardų *al asma al chusna*) kontempliacija, XII a. itin ištobulinta bei išplėtotą mistikų (sufijų) ir paversta sudėtingomis estetizuotomis meditacinėmis apeigomis.*¹⁶ *Tokia meditacija sustiprinanti ryšį su Dievu, todėl, suprantama, mažinanti stresą. Pagal Koraną (13:28): „Tie, kurie patikėjo ir kurių širdys rimsta*

minint Alachą, – o taip! Be abejonės, tik Alachą beminint rimsta širdys.“ Ir šiuolaikiniai gydytojai *sutinka, kad malda padeda nuo depresijos ir net gali atstoti žolinius vaistus.*¹⁷ Maldos terapija nuo seno taikoma ir krikščioniškoje kultūroje ir net kartais pasitelkiama kaip ryšio tarp religijos ir psichikos sveikatos įrodymas.

Arabų mitologijoje ir literatūroje ryškūs džinai (arab. *jinn*)¹⁸, su kuriais irgi siejama psichikos sutrikimų kilmė. Hadisuose sakoma: „Džinai į žmogaus kūną patenka taip, kaip po žmogaus kūną teka kraujas“ (Hadisai 93.35)¹⁹. Tikima, kad džinai ir dvasios gali apsėsti žmones, pakenkti jiems ar išvesti iš proto. Tokio apsėdimo sukeltiems psichikos sutrikimams gydyti liaudyje griebiamasi įvairių būdų. Tikima Šventosios knygos (Korano) gydomosiomis galiomis, manoma, kad ir pats Korano skaitymas, ir ypač specialios jo maldos teigiamai veikia sveikatą. Tokio gydymo metu Koraną skaityti gali ir gydytojas, ir pats ligonis. Korano skaitymu (vadinamu *ruqyah*) džinas išvaromas iš ligonio kūno. Šis ir kiti gydymo būdai minimi islamo šventuosiuose raštuose: „Prašas, pamatęs mergaitę su juoda dėme ant veido, pasakė: Ji nužiūrėta, gydykite ją *ruqyah*“ (Hadisai 76.54). Dar vienas tradicinis apsėdimo gydymo būdas, nors ir laikomas neetišku, yra mušte išmušti džiną iš apsėstojo. Tokių apeigų metu ligonis gali būti mušamas ar smaugiamas iki sąmonės praradimo ir manoma, kad jo balsu tuomet rėkia džinas, o pats apsėstasis fizinio skausmo nejaučiąs. Nors džinai ir dvasios Korane minimi, o šventuosiuose islamo tekstuose aprašomi įvairūs jų išvaymo atvejai, egzorcizmas islame šiaip jau nėra priskiriamas prie tradicinių gydymo būdų. Egzorcizmas, kaip ir kitokios magijos praktikos, islamo visuomenėje leidžiamos tik tuo atveju, jei atliekamos Dievo vardu. Egzorcistai (arab. *mu'azzimūn*) galėjo veikti tik Dievo vardu ir Dievo galia, tad jie pirmiausia prašydavo Dievo pagalbos įtikinti džiną palikti apsėstąjį. Užkalbėjimai, skirti džinams išvayti, labai panašūs tiesiog į maldas. Būta ir magų, kurie teigė galintys paveikti

13 Haque 2004: 357–377.

14 Bürgel 1973, 163.

15 Battaglia 2003.

16 Zikr –(Račius 2016, 151).

17 Sabry, Vohra 2013: 205–214.

18 Džiniais islamo mitologijoje vadinamos atgamtinės jėgos. Tai dvasinės būtybės, galinčios įgauti žmogaus, gyvūno, augalo ar negyvo daikto pavidalą ir daryti jiems poveikį. Artimųjų Rytų pasakose džinai paprastai vaizduojami kaip grėsmingos būtybės (Lebling 2010), o islamo šventuose raštuose jie esą sukurti iš „nerūkstančios ugnies liepsnos“ (Hadisai 19.39).

19 Sahiho al-Bukhari hadisų rinkinys: <<https://sunnah.com>>, žiūrėta 2018.05.12. Jis ir toliau, kol bus nurodytas kitas.

demonus savo galiomis, tačiau tokius veiksmus draudžia islamo teisė. Vis dėlto iki šių dienų yra išlikusių gydymo praktikų, prieštaraujančių oficialiajam islamui. Vienas jų – šventųjų kultas ir jų kapų lankymas, prašant palaiminimo (arab. *baraka*) ar pagalbos apsėdus džinui. Net ir Koranu paremti ritualai ne visi yra pateisinami islamo doktrinos, todėl nelaikomi tradiciniais – pavyzdžiui, *azeemah* (ant popieriaus skiautės nurašomos Korano maldos, ligonis tą lapelį išmirko vandenyje ir tą vandenį išgeria ar prausia juo ligos pažeistas kūno vietas) ir *maho* (gydymas liečiant ligonio galvą, pečius ar masažuojant pažeistas kūno vietas; vyrams liesti moteris draudžiama)²⁰.

Žymus senovės islamo teisininkas ir teologas Ibn Kajimas Al Džauzyja (Ibn Qayyim Al-Jawziya) aprašo nužiūrėjimo reiškinį, vadinamą *velnio akimi*, kai manoma, kad „velnio akį“ turintis žmogus gali kitą nužiūrėti ir tuo pakenkti aplinkiniams; nužiūrėjimo prevencija ir gydymo nuo jo būdai irgi remiasi Koranu²¹.

RELIGINIŲ LYDERIŲ VAIDMUO

Kadangi religija islamo visuomenėje yra svarbus psichosocialinis veiksnys, tai ir psichologinis klimatas musulmonų bendruomenėse gerokai priklauso nuo dvasinių lyderių. Islamo pasaulyje jau seniai yra susiformavusi konsultavimų praktika, kai žmogus, susidūręs su psichologinėmis problemomis, kreipiasi pagalbos į atitinkamą kvalifikaciją turintį asmenį, o musulmonų bendruomenėje pirmas asmuo, į kurį paprastai kreipiamasi psichologinio palaikymo bei patarimo, yra imamas. Kita vertus, skleisdamas teigiamą žinią apie psichikos sveikatą ir ypač pabrėždamas bendruomenės vaidmenį, dvasinis lyderis gali prisidėti prie psichikos sutrikimų stigmatizavimo.

Remiantis Al Gesiro išplėtotą teorija²², esą tvirtos sveikatos pagrindas yra tikėjimas, galima sakyti, kad imamas savo atliekama funkcija kažkuo primena konsultuojantį psichoterapeutą Vakaruose. Pagrindinė imamo užduotis – patarti, padėti susigaudyti tarp islamo tradicijos mokymų, tarp leistinų (arab. *halal*) ir neleistinų (arab. *haram*) sampratų, nuo kurių priklauso teisingas musulmono gyvenimas. Šiaip jau, pasak islamo, griežtai laikantis Korano priesakų, jokie psichikos

negalavimai neturėtų grėsti²³. Tačiau, be psichikos sveikatos, imamas pataria ir socialiniais, vedybiniais, šeimos santykių klausimais, gydo apsėdimus, nužiūrėjimus bei užkeikimus.

ŠEIMOS REIKŠMĖ PSICHIKOS SVEIKATAI

Itin svarbų vaidmenį musulmonų visuomenėje nuo seno vaidina šeima, laikoma sveikos visuomenės pagrindu ir asmens psichikos sveikatos garantu. Stiprus, glaudus šeimos narių tarpusavio ryšys yra vienas pagrindinių veiksnių, lemiantis gerokai mažesnę kai kurių psichikos sutrikimų skaičių, palyginti su Vakarų visuomene, kur šeimos ryšiai yra nusilpę. Vakarų ir islamo visuomenėse skiriasi ir pati šeimos samprata. Vakaruose šeimą sudaro tėvai ir jų vaikai, o tradicinę musulmonų šeimą – kelios kartos, gyvenančios po vienu stogu. Vyriausieji šeimos nariai čia gerbiami dėl gyvenimo patirties, išminties ir užima aukštą hierarchinę padėtį, beje, ne tik šeimoje, bet ir bendruomenėje. Patriarchalinė šeima remiasi tėvo – šeimos galvos, autoritetu, o kultūrinė aplinka tokį šeimos modelį palaiko.

Pagrindinį Rytų ir Vakarų visuomenių skirtumą lemia santykis tarp individualizmo ir bendruomeniškumo. Individualistinėse Vakarų visuomenėse iškeliami individualūs sprendimai bei poelgiai, o bendruomeninėse Rytų visuomenėse asmens elgesys pajungtas socialiniams vaidmenimis, priklausomiems nuo socialinės situacijos. Vakariečiai savo elgesį grindžia asmeniniais motyvais, o rytiečiai – santykiu su kitais²⁴. Todėl psichologiniam konsultavimui labai svarbus yra bendruomeninis kultūrinis pamatas, šeimyninė padėtis bei žmogaus statusas šeimoje. Pastebėta, kad islamo kultūroje šeima terapijai turi didelę įtaką, ir šeimos nariai tiesiog gali būti pasitelkiami kaip terapijos veiksnys, ypač gydant nerimo bei agorafobijos atvejus²⁵. Šeima psichologinių problemų turinčiam asmeniui gali suteikti stiprų palaikymą ir iš esmės prisidėti jas sprendžiant. Antra vertus, *tėvų praradimas vaikystėje ar jų meilės, dėmesio stoka – kitaip tariant, pažeista šeimos sandara ar sutrikęs jos psichologinis klimatas – gali padaryti žymiai didesnę neigiamą poveikį asmens psichikos sveikatai*.

20 Al Issa 2000: 212.

21 Al Issa 2000: 64–65.

22 Al Gesir 1961.

23 Ali, Marzuk, Milstein 2005: 202–205.

24 Marcus, Kitayama, Heiman 1996.

25 Takriti 1992: 28–44.

RELIGIJOS VIETA ŠIUOLAIKINIAME PSICHIKOS SUTRIKIMŲ DISKURSE

Norint nustatyti, kada prasideda patologija, būtina žinoti, kas yra norma. Normalumo samprata skirtingose kultūrose įvairuoja, ir tai, kas vienur laikoma patologija, kitur gali būti normalu. Jau vien dėl to akivaizdu, kad „psichikos sveikata yra stipriai veikiama kultūros“²⁶.

Šiuolaikinė islamo psichiatrija bei psichologija remiasi tarptautiniais standartais, tarptautine Amerikos psichiatrijų asociacijos (APA) sukurta klasifikacija DSM V (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, APA, 2013) ir tarptautine ligų klasifikacija ICD-10 (*International Classification of Diseases and Related Health Problems*, World Health Organisation, 1992). Klasifikacijoje apibrėžiami visuotiniai psichikos sutrikimai: depresija, nerimas, obsesinis-kompulsinis sutrikimas, valgymo sutrikimai, šizofrenija. Tačiau sąveika tarp kultūrinių tikėjimų ir modernios medicinos sudėtinga. Pasak Stiveno Heinės (Steven J. Heine) taiklios pastabos, „universalūs psichikos sutrikimai turi kultūrinius atspalvius“²⁷. Esama ir sutrikimų, kurie tokiais laikomi tik islamo kultūroje. Vienas jų – homoseksualumas, dabar pagal vakarietišką standartinę psichikos sutrikimų klasifikaciją (DSM V) nelaikomas sutrikimu. Vis dėlto ir Vakaruose Amerikos psichiatrijų asociacija homoseksualumą iš standartinės psichikos sutrikimų klasifikacijos (DSM III) išbraukė tik 1973 m. ir tik homoseksualų asociacijos spaudimu²⁸. Mišelis Fuko²⁹ homoseksualumo anomaliją apskritai laiko socialiai sukonstruota, tai yra pati visuomenė, savo kultūriniais standartais vadovaudamasi, suskaido elgesį į normalų ir nenormalų, primeta jam savo rėmus. Islamo kultūroje homoseksualumas ne tik stigmatizuojamas visuomenės, bet ir draudžiamas religijos, baudžiamas įstatymų ir laikomas psichikos sutrikimu, *žalingu tiek asmens, tiek visuomenės sveikatai, nes griaua tradicinę šeimą, todėl* gydytinu. Čia vėl iškyla šeimos svarba musulmonų bendruomenėje.

Kultūros apskritai skirtingai traktuoja žalingus įpročius. Ypač ryškus pavyzdys – alkoholio vartojimo vertinimas Vakaruose ir islamo šalyse. Alkoholio ir narkotikų vartojimą islamas

priskiria prie šiurkščių nukrypimų nuo normos. Nors alkoholinė priklausomybė musulmonų visuomenėje pripažįstama, alkoholizmas islamo medicinoje tarp negalavimų nėra minimas, nes draudžiamas religijos. Anot Korano (5.90), „vynas [svaigalai], azartiniai lošimai, gyvuliai, paaukoti stabams, būrimas strėlių laidymu – niekšybės, šėtono išmonė“. Pagal viešai pateikiamus statistinius duomenis, priklausomybių skaičius musulmonų pasaulyje gerokai mažesnis nei Vakaruose, taigi būtų galima teigti, kad religija, religingumas žymiai prisideda prie žalingų įpročių ribojimo. Koranas moko (5.91): „Šėtonas trokšta sukurstyti tarp jūsų nesantaiką ir neapykantą su vynu ir azartiniais lošimais ir nukreipti jus nuo Alacho paminėjimo ir nuo maldos. Ar nenustosite tai darę.“

Islamo regione ir savižudybių skaičius vienas mažiausių pasaulyje. Pasaulio sveikatos organizacijos 2015 m. duomenimis, daugelyje islamo šalių 100 000 gyventojų tenka apie 0,4 savižudybių³⁰. Galima manyti, kad tokiai padėčiai įtakos turi keletas veiksnių: savižudybę draudžianti, nuodėme laikanti religija, psichotropinių medžiagų draudimas ir psichikos bei emocinės sveikatos stiprinimas. Savižudybes dažniausiai sąlygoja kiti psichikos sutrikimai. Pasak šiuolaikinių mokslininkų Dinešo Bhugros (Dinesh Bhugra) ir Kamaldypo Bhujo (Kamaldeep Bhui), „nemažą dalį depresija sergančių pacientų aplanko noras mirti“³¹. O tai jau seniai yra pastebėjęs ir musulmonų gydytojas Ibn Zohras (Ibn Zohr, 1092–1162), knygoje *Kitab al-Taissir* aprašęs melancholijos sukeltą norą mirti. Tad medicina savižudybę laiko psichikos sutrikimų padariniu, o religija – didele nuodėme. Islamas draudžia nutraukti gyvenimą, kuris yra duotas Dievo. Korane sakoma (4.29): „Ir nežudykite savęs patys (vieni kitų). Iš tiesų Alachas – jums gailestingas!“ O Pranašas priduria: „Kas nusižudys, pasmerks save amžinoms pragaro liepsnoms“ (Hadisai 23.119). Tikima, kad pranašas Mohametas nesimeldžia už savižudžių sielas, o Dievas kiekvieną nuteis pagal jo veiksmus³². Kita vertus, religija pabrėžia Dievo gailestingumą, todėl anksčiau ar vėliau visos kančios baigsis.

Kultūriniai depresijos aspektai psichiatrijos

26 Heine 2008: 460.

27 Heine 2008: 460.

28 Drescher 2015.

29 Foucault 1978.

30 Al-Abdan, A. Saudi Arabia ranks lowest in suicides: WHO report. Iš: Arabia news, 22 August 2016. Prieiga: <<http://www.arabnews.com/node/973571/saudi-arabia>>, žiūrėta 2017.04.22.

31 Bhugra, Bhui 2007: 103.

32 Sabry, Vohra 2013: 205–214.

lauke pradėjo ryškėti 1960 m. Lyginant Vakarų ir nevakarietiškas visuomenes, matyti žymus susirgimų depresija skaičiaus skirtumas. Vakaruose depresija diagnozuojama gerokai dažniau nei Rytų kultūrose. Kaip vieną iš galimų tokio skirtumo paaiškinimų specialistai įvardija „paslėptą depresiją“³³. Pastebėta, kad vakariečiai dažniau linkę skųstis depresinėmis nuotaikomis, o neretai ir šiaip prastesnę nuotaiką vadinti depresija. Visame pasaulyje depresija yra vienas dažniausių psichologinių sutrikimų, nepriklausomai nuo religijos nei kultūros. Tačiau islamas pasireiškia kaip stiprus depresijos priešnuodis, ir apskritai religijos vaidmuo šiuo atžvilgiu yra vienas svarbiausių, nes tiesiogiai skatina tikėjimą. Koranas sako (94.5–6): „Juk išties po kiekvieno sunkumo būna palengvėjimas – iš tiesų po kiekvieno sunkumo būna palengvėjimas!“ Pasak Korano (12.87), Dievas visada gali suteikti paguodą ir pagalbą, todėl „nenusivilkite Alacho malone. Iš tiesų Alacho malone nusivilia tikrai netikintys“. Doras musulmonas tvirtai tiki Dievo pagalba, o tikėjimas – vienas iš psichologinės gerovės veiksnių, padedančių sveikti.

Gyvenimas, laimė, kančia, mirtis, islamo požiūriu, yra duoti Dievo, tik nuo jo priklauso ir žmogaus stiprybė. O kiekviena kančia – tai Dievo siūstas savo tarnui išbandymas, kuriuo jis tikrina, ar tasai pasitiki Dievo malone ir nuolankiai išgyvena jį ištikusias negandas. Tikėjimas teikia jėgų kančią pakelti. Korane sakoma (2.155–156): „Mes būtinau jus išbandysime truputėliu baimės, badu, turto, žmonių ir vaisių stygiu, – pradžiugink gi kantriuosius, tuos, kurie ištikti negandos, sako: Iš tiesų mes priklausom Alachui ir pas jį grįšime!“ Pranašas Mahometas byloja: „Nėra žmonių, kad nebūtų patyrę nerimo ar liūdesio, betgi Dievas pašalins nusivylimą bei liūdesį ir suteiks džiaugsmą“ (Hadisai 1.391)³⁴. Nerimas – visuotinė žmogaus patirtis, tačiau skirtingose kultūrose jis skirtingai vertinamas ir į jį skirtingai reaguojama. Tarpkultūrinės studijos atskleidžia skirtingus nerimo simptomus, priskiriamus skirtingų tipų baimėms³⁵. Nerimas gali būti laikomas ir depresijos požymiu. Tačiau religija skatina viltį, kad Dievas padeda tiems, kas juo tiki ir pasitiki, o Pranašas moko, kad nereikia dairytis po praeitį, jos neįmanoma nei sugrąžinti, nei pakeisti; lygiai

nereikia nerimauti dėl ateities; reikia gyventi dabartimi³⁶.

Sunku nesutikti su profesoriumi D. Bhugra, kad „religija daro didelę įtaką psichikos sveikatai“³⁷. Kita vertus, ir religingumas veikia psichikos negalavimus. Pavyzdžiui, pastebėta, kad sergantieji obsesija yra religingesni, skrupulingesni, o arabų šalyse obsesinis-kompulsinis sutrikimas dažniausiai turi religinį atspalvį. 1991 m. Saudo Arabijoje atlikti tyrimai atskleidė, kad su religija yra susiję net 50 proc. obsesinio-kompulsinio sutrikimo atvejų. Tokie pat rezultatai buvo gauti ir 1994 m. atlikus tyrimą Egipte. Empiriniai tyrimai įvairiose kultūrose apskritai atskleidė ryšį tarp obsesinio-kompulsinio sutrikimo ir religijos. Religija patį sutrikimą dažnai aiškina piktųjų jėgų (velnio) įsikišimu. O toks sutrikimas ir taip pasireiškia vidiniu konfliktu, įkyriomis mintimis, dažniausiai religijos draudžiamomis, kurios savaime sukelia nerimą³⁸.

Islamo pasaulyje obsesijos dažniausiai kyla dėl ritualinės švaros ir nešvaros. Musulmonai privalo melstis penkis kartus per dieną, ir prieš kiekvieną maldą atliekamas ritualinis apsiplovimas; dažnai apsiplaunama prisilietus prie kitos lyties asmens ar paspaudus jam ranką, taip pat palietus šunį, o šuo islame apskritai laikomas nešvariu gyvūnu ir vengtinas³⁹.

Islamo pasaulyje pasireiškia specifinės, kultūriškai sąlygotos fobijos, nebūdingos Vakarams, ir atvirksčiai. Pavyzdžiui, Vakaruose paplitusi vorų fobija, o musulmonų šalyse – šunų fobija. Mirties baimė būdinga tiek Vakaruose, tiek ir islamo kraštuose. Dėl religijos ji yra papildomai susijusi su pomirtinio teismo, bausmės ir pragaro kančių baime – kaip ir krikščionybėje, islamo hadisai jomis grasina kaip atpildu už nederamą elgesį. Daugelyje islamo šalių paplitusi sociofobija (visuomenės baimė), kuriai įtakos turi griežtos tradicinės socialinės normos, kita vertus, ir spartus socialinis-ekonominis vystymasis, Vakarų įtaka lyčių tarpusavio santykiams (bendravimas tarp skirtingų lyčių asmenų, išskyrus giminaičius, islame apskritai draudžiamas), kartų tarpusavio santykiams (kai tėvai laikosi tradicijų, o jaunoji karta jau yra paveikta vesternizacijos) ir pan.

33 Bhugra, Bhui 2007: 102–103.

34 Musnado Ahmado ibn Hanbalo hadisų rinkinys (Al-Khattab 2015).

35 Bhugra, Bhui 2007: 195.

36 Sabry, Vohra 2013: 205–214.

37 Bhugra 1996: 236.

38 Bhugra, Bhui 2007: 200.

39 True Islam, prieiga: <[http://www.quran-islam.org/articles/dogs_\(P1159\).html](http://www.quran-islam.org/articles/dogs_(P1159).html)>, žiūrėta 2017.04.24.

Pažymėtina agorafibija (iš gr. *agora* „vieša susirinkimų, turgaus aikštė“) – atvirų viešų erdvių baimė. Agorafobiją patiriantys asmenys, pavyzdžiui, bijo nueiti į parduotuvę, kavinę, važiuoti viešuoju transportu. Viešose vietose juos gali ištikti panikos priepuolis, sustiprėja nesaugumo jausmas, padidėja kraujospūdis, išdžiūsta burna, gali kilti nevaldomas poreikis šlapintis, apalpimo pavojus. Agorafobijos kankinami asmenys paprastai nevengia bendrauti su kitais, tačiau tik jiems saugioje aplinkoje. Agorafobija dažniau serga moterys, nors ši liga pasitaiko ir tarp vyrų⁴⁰. Agorafobija ypač paplitusi islamo kraštuose, nors pasitaiko ir Vakaruose. Islamo kraštuose agorafobija dažniausia tarp moterų – ją skatina islamo kultūrinės normos moterų atžvilgiu, kurias galima vertinti netgi kaip moterų stigmatizavimą.

Valgymo sutrikimai (bulimija, anoreksija) pastaraisiais laikais ypač paplitę Vakaruose, o islamo-arabų regione jų beveik nepasitaiko. Šiam reiškiniui vėlgi įtakos turi atitinkamos kultūros normos, kuriose nėra moters figūros standartų, o moters kūnas išvis viešai neapartinėjamas. Be to, liesumas islamo kraštuose siejamas su skurdu bei negalavimais, o kūno pilnumas – su sveikata. Ekonomiškai bei socialiai pranašesniame Vakarų pasaulyje maistas suvokiamas kaip malonumas, savotiška pramoga, o štai islamo pasaulyje tai Dievo palaimos ženklas. Kad palaikytų tinkamą ryšį su Dievu, musulmonas turi būti fiziškai ir psichiškai sveikas. Pranašas Mohametas sakė: „Dviem asmenims skirto maisto turi pakakti trimis, o skirto trimis – pakakti keturiems“ (Hadisai 70.20)⁴¹. Taip pat, pagal jo priesaką, „tikintysis vieną trečdalį skrandžio turi pripildyti vandens, vieną trečdalį – oro ir tik likusį trečdalį – maisto“ (Hadisai 36.77)⁴².

Ypatingą vietą Vakarų psichiatrijoje užima šizofrenija. Tačiau nevakarietiškose kultūrose ji sunkiai diagnozuojama ir maišoma su kitais psichikos sutrikimais. Vis dėlto, nepriklausomai nuo kultūros, šizofrenija apibūdinama tais pačiais simptomais: vizualinės bei akustinės haliucinacijos, trečiuoju asmeniu kalbantys balsai. Ši liga yra sąlygota visuomenės išsivystymo lygio, šeimos, socialinių bei kultūrinių veiksnių. Religiniai kliedesiai labiau paplitę krikščioniškose

visuomenėse nei musulmonų ar, tarkime, hindų. Taigi, anot D. Bhugros ir K. Bhuiji, „skirtingose kultūrose ligų simptomai įgauna savitus atspalvius, nulemtus vietinių vertybių“⁴³.

IŠVADOS

Apibendrinant atliktą analizę matyti, kad islamo kultūroje esama daugybės skirtingų tradicinių gydymo būdų, kurių didžiąją dalį lemia religija. Tačiau paaiškėja, kad nemažai šiuolaikinių gydymo būdų, laikomų moderniais, yra mus pasiekę kaip tik iš senosios islamo tradicijos.

Psichikos sutrikimų samprata islamo kraštuose yra kelių sluoksnių. Pirma, pagal tradiciją, psichikos sutrikimus sukelia antgamtinės jėgos bei reiškiniai: demonai, piktosios dvasios, nužiūrėjimai (pikta akis). Antra, religiniu požiūriu, ligas siunčia pats Dievas, arba jos kyla iš tikėjimo stokos. Trečia, dar viduramžiais, didieji islamo gydytojai iškėlė prielaidą, kuria vadovaujasi ir šiuolaikinė medicina, kad psichikos sutrikimas – žmogaus vidinių būsenų ir aplinkos veiksnių padarinys. Atsižvelgiant į sampratą, taikomi skirtingi gydymo būdai: antgamtinių veiksnių sukelti sutrikimai gydomi tradiciniais liaudies medicinos būdais, kurie dažnai gali būti žiaurūs (pavyzdžiui, kad žmogus pats nepadarytų žalos sau ir kitiems, jis gali būti surakinamas grandinėmis, norint išvaryti džiną, mušamas ir pan.); religinė sutrikimo samprata siūlo gydymą, kuriame pagrindinį vaidmenį atlieka dvasinis lyderis imamas; o racionaliai aiškinama liga gydoma medikamentais bei psichoterapija.

Kultūrų sankirtoje kartais kertasi ir medicininis ligos aiškinimas, ir jo gydymo būdai. Nors išryškėja ne tik skirtumai, bet ir sąlyčio taškai, vis dėlto Vakaruose ta pati liga neretai suprantama vienaip, islamo kultūroje – kitaip. Ypač tai ryšku kultūriškai suformuotų fobijų atvejais. Todėl vakariečiui gydytojui dirbant su pacientais musulmonais svarbu išmanyti jų kultūrinės tradicijas, religines doktrinas, gyvenimo būdą. Itin didelę reikšmę psichikos sveikatai turi religija, nuo kurios iš dalies priklauso ir bendras psichologinis klimatas bendruomenėje.

40 Randles 2012.

41 Sahiho al-Bukhari hadisų rinkinys.

42 Džaimi at-Tirmidhi (Jami at-Tirmidhi) hadisų rinkinys: <<https://sunnah.com/tirmidhi>>, žiūrėta 2018.05.12.

43 Bhugra, Bhui 2007: 314.

LITERATŪRA

- Al-Abdan 2016 = A. Al-Abdan. Saudi Arabia ranks lowest in suicides: WHO report. Iš: *Arabia news*, 2016.08.22. Prieiga: <<http://www.arabnews.com/node/973571/saudi-arabia>>, žiūrėta 2017.04.22.
- Al Gesir 1961 = N. Al Gesir, *The Story of Faith in Philosophy, Science and The Quran*. Beirut: The Islamic Office, 1961.
- Ali, Marzuk, Milstein 2005 = Osman M. Ali, Peter M. Marzuk, Glen Milstein 2005. The Imam's role in meeting the counseling needs of Muslim communities in the United States. Iš: *Psychiatry Service*, t. 56 (2).
- Al Issa 2000 = Ihsan Al Issa. *Al-Junūn: Mental illness in the Islamic world*. Madison CT: International Universities Press, 2000.
- Al-Khattab 2015 = Nasiruddin Al-Khattab. *Musnad Imam Ahmad Bin Hanbal*, t. 4: *Hadith No. 4377–6030*. Dar-U-s-Salam, 2015.
- Battaglia 2003 = Salvatore Battaglia. *The Complete Guide to Aromatherapy*. Australia: Perfect Potion, 2003.
- Bhugra 1996 = Dinesh Bhugra. *Psychiatry and Religion: Context, Consensus and Controversies*. Routledge: London, 1996.
- Bhugra, Bhui 2007 = Dinesh Bhugra, Kamaldeep Bhui. *Cultural Psychiatry*. Cambridge University Press, 2007.
- Bürgel 1973 = Johann Christoph Bürgel. Psychosomatic methods cures in the Islamic middle ages. Iš: *Humaniora Islamica*, t. 1, 1973, p. 157–172.
- Drescher 2015 = Jack Drescher. Out of DSM: Depathologizing Homosexuality. Iš: *Behavioral Science*, t. 5, 2015, Nr. 4, p. 565–575. Prieiga: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4695779/>>, žiūrėta 2017.03.31.
- Foucault 1978 = Michel Foucault. *The History of Sexuality*. New York: Random House, 1978.
- Haque 2004 = Amber Haque. Psychology from Islamic Perspective: Contributions of Early Muslim Scholars and Challenges to Contemporary Muslim Psychologists. Iš: *Journal of Religion and Health*, t. 43, 2004, p. 357–77.
- Heine 2006 = Steven J. Heine. *Cultural Psychology*. New York–London: University of British Columbia, 2006.
- Koranas 2016 = *Koranas: Literatūrinis psalmių vertimas*. Vertė Romas Jakubauskas ir Sigitas Geda. Kaunas: Obuolys, 2016.
- Lebling 2010 = Robert Lebling. *Legends of the Fire Spirits: Jinn and Genies from Arabia to Zanzibar*. London–New York: I. B. Tauris, 2010.
- Marcus, Kitayama, Heiman 1996 = Hazel Rose Marcus, Shinobu Kitayama, R. J. Heiman *Social Psychology Handbook of Basic Principles*, New York: Guilford Press, 1996.
- Mubbashar 1992 = Malik Hussain Mubbashar. Savage voyage – Shifa. Iš: *Journal Rawalpindi Medicine College*, t. 2, 1992, p. 47–54.
- Murad, Gordon 2002 = I. Murad, H. Gordon. Psychiatry and the Palestinian population. Iš: *Psychiatric Bulletin*, t. 26, 2002, p. 28–30.
- Račius 2016 = Egdūnas Račius. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
- Randles 2012 = *Dictionary of Psychotherapy*. Edited by Audrey E. Randles, 2012. Prieiga: <<http://www.dictionary.norfolk.co.uk/agoraphobia.php>>, žiūrėta 2017.04.24.
- Sabry, Vohra 2013 = Walaa M. Sabry, Adarsh Vohra. Role of Islam in the management of Psychiatric disorders. Iš: *Indian Journal of Psychiatry*, t. 55, 2013, Nr. 2, p. 205–214. Prieiga: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3705684/>>, žiūrėta 2016.10.02.
- Sahih al Bukhari (arab. *صحيح البخاري*). Suna. Prieiga: <<https://sunnah.com/bukhari>>, žiūrėta 2018.05.12; pdf: <https://d1.islamhouse.com/data/en/ih_books/single/en_Sahih_Al-Bukhari.pdf>.
- Sharif 1990 = C. M. Sharif. Islam and psychological medicine. Iš: *Mental Health for All-All for Mental Health*. Eds. M. H. Mubbashar, A. R. Syed, t. 1. Pakistan: Pakistan Psychiatric Society, 1990, p. 33–38.
- Stein 2000 = Debra Stein. Views on mental illness in Morocco: Western medicine meets the traditional symbolic. Iš: *Canadian Medical Association Journal*, t. 163, 2000, Nr. 11, p. 1468–1471.
- Shweder 1991 = Richard A. Shweder. *Thinking through cultures: Expeditions in cultural psychology*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
- Takriti 1992 = Adnan Y. Takriti. Panic disorder: A clinical study. Iš: *Arab Journal of Psychiatry*, t. 3, 1992, Nr. 1, p. 28–44.
- World Health Organization: *Suicide Rates*. Prieiga: <http://www.who.int/gho/mental_health/suicide_rates/en/>, žiūrėta 2018.05.12.

THE CONCEPT, TYPOLOGY AND TREATMENT OF MENTAL DISORDERS IN TRADITIONAL ISLAMIC CULTURE

Dovilė VALAITĖ

In the world with a growing number of Muslims, increasing migration, Muslim integration/separation/acclimation processes are facing with cross cultural issues in the provision of mental health services. Therefore, the article is attempt to explain the concept of mental disorders in Islam, to highlight the role of religion in the concept and treatment of mental disorders. The concept of madness is trying to reveal by using M. Foucault theory of social constructivism. Cultural psychologist, Richard Shweder argues that the psyche and culture are mutually constructed and inseparable. Moreover, the paper is analyzing the processes of traditional therapy and religious therapy through the main sociocultural aspects of Islam: the role of religious leaders and the role of families in the communities, also highlighting the importance the role of cultural factors. The typology of mental disorders is distinguished and reviewing the methods of treatment that were used before and still are using nowadays. The attention is paid to some of modern treating methods that in similar way were used in the ancient Arabian medicine. Cultural psychology and cultural psychiatry testifies the importance of culture and religion in the discourse of mental health in the Islamic world.

VU Filosofijos fakultetas
Azijos ir transkultūrinių studijų institutas
Universiteto g. 3, Vilnius
E. paštas: dovile.valaite@fsf.vu.lt

Gauta 2018-11-12, įteikta spaudai 2019-06-11

ZENONO SLAVIŪNO IR JONO BALIO RADIJO PASKAITOS APIE TAUTOSAKĄ

Jūratė PETRIKAITĖ

Publikacijoje apžvelgti ir susisteminti Lietuvos centriniame valstybės archyve atrasti duomenys apie 1934–1946 m. radijo eteriję skambėjusias žymių Lietuvos etnologų Zenono Slaviūno (1907–1973), Jono Balio (1909–2011) bei kitų autorių parengtas radijo paskaitas bei laidas apie lietuvių tautosaką¹. Taip pat pirmą kartą skelbiamas išsamus pokalbis su Lietuvių tautosakos archyvo vedėju J. Baliu, transliuotas 1943 m. Vilniaus radiofone.

Šie šaltiniai atskleidžia to meto pastangas populiarinti tautosakos mokslą pasitelkus radijo eterį. Taip pat jie papildoma Z. Slaviūno ir J. Balio mokslines–kūrybines biografijas naujais duomenimis.

Reikšminiai žodžiai: Zenonas Slaviūnas, Jonas Balys, Kauno radiofonas, Vilniaus radiofonas, lietuvių tautosaka, Lietuvių tautosakos rankraštynas ir fonoteka.

■ Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) 964, R-636 ir R-981 fonduose yra sukaupta dokumentų, susijusių su 1926 m. įkurtos Kauno radijo stoties (nuo 1929 m. – Valstybės radiofono) ir nuo 1939 m. veikusio Valstybės radiofono Vilniaus skyriaus veikla². Tai radijo programos, žinių ir laidų tekstai, radijo programų dienynai, programiniai potvarkiai ir instrukcijos, radijo vaidinimų scenarijai bei įvairūs kiti dokumentai.

964-ajame Archyvo fonde tarp kitų Valstybės radiofono dokumentų saugomi 1934–1940 m. transliuotų Z. Slaviūno ir J. Balio radijo paskaitų bei kitų laidų tekstai (trylika – Z. Slaviūno ir septyni – J. Balio). Šių autorių radijo paskaitos siejosi su pagrindiniu darbo baru: J. Balys 1935–1944 m. buvo Lietuvių tautosakos archyvo vedėjas, 1935 m. Kaune jo iniciatyva pradėtas leisti periodinis leidinys „Tautosakos darbai“, kurį jis ir redagavo, 1942–1943 m. J. Balys vadovavo Vilniaus universiteto Tautotyros katedrai, 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos ir tęsė savo darbus emigracijoje JAV; Z. Slaviūnas 1935–1939 m. buvo Lietuvių tautosakos archyvo bendradarbis. Pasak

Kosto Aleksyno, 1934 m. prie Švietimo ministerijos buvo įkurta Komisija tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti, kuri veikė greta Vytauto Didžiojo universitete dirbusios Tautosakos rinkimo komisijos. Ją sudarė pirmininkas Antanas Juška ir du nariai – Stasys Šimkus ir Zenonas Slaviūnas, kuris tapo jos sekretoriumi, reikalų vedėju ir fonografininku (Aleksynas 2005: 262). 1934–1940 m. į fonografo ploksteles jis įrašė 8 328 tautosakos kūrinius (Karaška, Skrodenis 1975: 8), tad turėjo galimybę per Lietuvos radiją populiarinti lietuvių liaudies dainas ir liaudies muziką, iliustruodamas savo pasakojimus autentiškais lietuvių folkloro įrašais³. 1939–1940 metais Z. Slaviūnas buvo Lituanistikos instituto tautosakos archyvo sekretorius, nuo 1941-ųjų – Etnografijos instituto tautosakos skyriaus fonogramų kabineto vedėjas, 1945–1947 metais vadovavo Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto Tautosakos sekcijai, vėliau daug metų dirbo Vilniaus pedagoginiame institute.

Svarbu pastebėti, kad nuo pat Valstybės radiofono veiklos pradžios į jo programas buvo įtraukiamos ir tautosakai skirtos laidos: 1928-aisiais transliuota Grigaliūno parengta laida „Liaudies dainos ir jų rinkimai“ (gegužės 9 d.), Martinaičio „Mūsų gėlės padavimuose. Bijūnas“ (gegužės 11 d.), Bičiūno „Liaudies meno tradicijos“ (gegužės 29 d.)⁴. Nuo 1929-ųjų Valstybės radiofone radijo paskaitas pradėjo rengti ir J. Balys: „Karas ir karys mūsų dainose“ (sausio 4 d.; pradžia) ir „Karas ir karys mūsų dainose“ (sausio 17 d.; pabaiga), „Lietuviško epo klausimas“ (liepos 18 d.)⁵. Šių J. Balio ir anksčiau išvardintų autorių laidų tekstų LCV archyve rasti nepavyko.

1 Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) fondai: 964, R-636, R-981.

2 Vilniuje 1927 m. radijo stotį įkūrė lenkai, o nuo 1939 m. lapkričio ji pradėjo veikti kaip Valstybės radiofono Vilniaus skyrius. Jau 1940 m. birželio 15 d. Valstybės radiofoną užėmė Raudonoji armija. 1940 m. spalio 26 d. jis pertvarkytas į Radiofikacijos ir radiofonijos komitetą prie Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos ir tapo stalinistinės propagandos tribūna. 1941 m. birželį, prasidėjus karui, trumpam (maždaug 2 savaitėms) buvo atkurtas Valstybės radiofonas, po to jis buvo perimtas Vokietijos žinion. 1944 m. bolševikams besiveržiant į Lietuvą, Kauno, Vilniaus ir Klaipėdos radijo stočių įrengimus vokiečiai išsivežė į Vokietiją, o Kauno radijo stotį susprogdino. Bet 1944 m. liepą Raudonajai armijai įžengus į Vilnių, buvo atkurtas Lietuvos SSR LKT Radiofikacijos ir radiofonijos komitetas, pradėtas tiesti laidinio radijo tinklas. 1945 m. pirmą kartą atstatyta Kauno, paskui ir Vilniaus radijo stotis.

3 Cituojama pagal: Skrodenis 2008: 6.

4 Kauno radijo programa. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 18, l. 130, 132, 150.

5 Ten pat. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 18, l. 376, 389, 570.

Dar svarbu paminėti, kad LCV archyve saugomas 1929 metų liepos 29 dienos mokytojos Onos Ruzgaitės laidos „Mūsų tautos dainos“ antros dalies mašinraštis, 1932 m. rašytojo ir pedagogo A. Giedriaus (Antano Giedraičio) mašinraštis „Pasakos auklėjamoji reikšmė“ (suskirstytas į keturias dalis: „Lietuvių mito ir padavimų pasakos“, „Lietuvių pasakos apie gyvulius“, „Lietuvių būsenos pasakos“, „Įvairios lietuvių pasakos“) ir 1934 metų Jurgio Dovydaičio tekstas „Joninės“⁶. Galbūt ši laida nepasiekė eterio, nes birželio 23 d., Joninių šventės išvakarėse, Lietuvos šaulių sąjungos 15 metų sukaktuvių proga, radiofonas transliavo Joninių apeigas iš Kauno pilies⁷. Kitų 1934 m. J. Dovydaičio parengtų laidų, kaip „Motinos meilė tautosakoje“ (sausio 21 d.), „Ožio kulto požymiai mūsų tautosakoje“ (kovo 11 d.), „Gležiniai velniai mūsų tautosakoje“ (kovo 18 d.), „Velykos tautosakoje“ (balandžio 1 d.) etc.⁸, tekstai LCV archyvo fonde 964 nerasti. Minėtieji išlikę A. Giedriaus tekstai apie pasakas – taip pat tėra nedidelė jo parengtų laidų, skirtų pasakoms, dalis. Iš Valstybės radiofono programos matyti, kad 1932 m. vasario–gegužės mėn. buvo transliuojamos šios laidos: „Pasakų/os pradžia arba jų/jos atsiradimas“ (vasario 7 d.), „Pasakų persidauginimas“ (vasario 21 d.), „Lietuvių pasakos (bendrai)“ (kovo 13 d.), „Lietuvių padavimo ir mitų pasakos“ (kovo 20 d.), „Lietuvių pasakos apie gyvulius“ (balandžio 10 d.), „Lietuvių būsenos pasakos“ (balandžio 17 d.), „Įvairios lietuvių pasakos“ (gegužės 8 d.)⁹. Taip pat parengta laidų apie kitų tautų pasakas: „Rusų pasakos“ (spalio 23 d.), „Vokiečių pasakos“ (lapkričio 13 d.), „Įvairių Europos tautų pasakos“ (lapkričio 27 d.), „Rytų pasakos“ (gruodžio 26 d.)¹⁰. Gaila, kad šių A. Giedriaus radijo laidų tekstų neišliko.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad 1932 m. apie tautosaką buvo pasakojama ir esperanto kalba. Mokytojas esperantininkas Stasys Sabalis parengė laidas „Lietuvių liaudies pasakos“ (transliuota sausio 14 d.), „Lietuvių liaudies padavimai“ (transliuota sausio 21 d.), „Lietuvių liaudies priežodžiai ir mįslės“ (transliuota sausio 28 d.)¹¹. Matyt, šios laidos buvo skirtos užsienio klausytojams.

Nuo 1934-ųjų laidas pradeda rengti ir Z. Slaviūnas (tuo metu pasirašinėjęs Slavinsku).

6 Tikslėsnis minėtuose LCVA fonduose saugomų tekstų aprašai ir jų inventoriniai numeriai nurodomi teksto pabaigoje.

7 Kauno radijo programa. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 202a, l. 202.

8 Ten pat. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 202a, l. 22, 85, 94, 111.

9 Kauno radijo programos. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 154a, l. 76, 77, 104, 146, 160, 202, 216, 258.

10 Ten pat. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 154a, l. 594, 636, 668, 726.

11 Ten pat. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 154a, l. 28, 42, 56.

Pirmųjų Z. Slaviūno transliacijų – laidų „Mokykinės muzikos“ (birželio 24 d., 20 min. trukmės) ir „Tautos melodijų rinkimas“ – (gruodžio 20 d.)¹² tekstai neišliko. Su Z. Slaviūno vardu siejamas ir tų pačių metų lapkričio 25 d. vos 5 minučių trukmės Valstybės radiofono pranešimas „Neduokime žūti gyviesiems paminklams“ (likęs rankraštis su taisymais, be parašo). Tikėtina, kad jį parengė Komisija tautos melodijoms rinkti, o tekstą perskaitė diktorė I. Garmiūtė.

Vėliau per Valstybės radiofoną pradėtos transliuoti ilgesnės – 15–20 minučių – etnografinės muzikos laidos (likę 2–4 mašinraščiai teksto). Jos buvo iliustruojami Lietuvių tautosakos archyvo (toliau – LTA) įrašais. Etnografinės muzikos transliacijos galėjo prasidėti nuo 1936 m. gruodžio 2 dienos laidos „Lietuvių liaudies melodijos“, kurią pradėjo J. Balys įžanginiu žodžiu „Liaudies daina yra gyva tik dainuojama“, o paskui Z. Slaviūnas komentavo Lietuvių tautosakos archyvo įrašus¹³.

Iš paskaitų tekstuose nurodytų garso įrašų signatūrų galima daryti išvadą, kad Radiofone skambėjusi iliustracinė muzika buvo gausi ir įvairi: klausytojai galėjo klausytis dainininkų Emilijos Zaukaitės-Kuzavinienės, Onos Pigagienės, Anelės Zeziulevičienės, Pranės Barisienės, Onos Grigaliūnienės, Marijonos Kazlauskienės, Cecilijos Baužienės, Jurgio Valausko, Vinco Kazimiersko, Juozo Alejūno, Uršulės Augustinienės, Antaninos Bielionienės ir daugelio kitų atliekamas dainas ir giesmes, taip pat instrumentalistų Jurgio Gudyno (ragutis), Bonifaco Brazinsko (ožragis, birbynė, vamzdelis), Stasio Abromavičiaus (vamzdelis), Petro Janulevičiaus (sekminių ragelis), Jurgio Musniko (ožragis) atliekamų melodijų, Igno Baniulio, Stasio Janausko, Juliaus Baniulio ir Prano Matulio trimitų muzikos.

Dalies Z. Slaviūno rengtų laidų rankraščiai saugomi ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyne, Zenono Slaviūno fonde¹⁴. Pasak juos aptarusios etnomuzikologės Rūtos Žarskienės, radijo laidose jis pristatė, ko gero, visus lietuvių liaudies muzikos instrumentus, kurių skambesį galėjo pademonstruoti fonografo įrašais, o išlikę laidų užrašai rodo, kad

12 Ten pat. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 202a, l. 203, 448.

13 Ten pat. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 402, l. 578, 579.

14 LLTI Z. Slaviūno fonde esamų tekstų pavadinimus sutampa su atrastaisiais LCV archyve, tik ne visada nurodoma, kad tai radijo laida ar paskaita. Tik LCV archyve saugomų šių radijo leidų tekstai: „Kodėl branginame liaudies dainą?“, „Vilniaus krašto dainos“, „Vestuvių dainos“, „Vargano muzika“, „Suvalkiečių kanklės ir jų muzika“, „Senosios liaudies dainos“, „Lietuvių liaudies styginių instrumentų orkestrai“, „Žemaičių kanklių muzika“, „[Apie dzūkų liaudies dainas]“, „Vargano ir armonikos muzika“.

muzikinė medžiaga buvo tiek pat svarbi, kaip ir komentarai. Galbūt turimi įrašai lėmė ir radijo laidų temų pasirinkimą – tai rodo paantraštės „Paaiškinimai prie plokštelių demonstravimo“ (Žarskienė 2007: 265).

Iš 1937 m. yra likęs tik vienas Z. Slaviūno paskaitos tekstas – „Advento dainos“. 1938–1940 m. jo radijo laidos buvo skirtos įvairiems lietuvių dainuojamosios tautosakos žanrams ir instrumentinei muzikai. Jose aptartos darbo dainos (arimo ir sėjos, malimo, linarūtės, linamynio ir rugiapjūtės pabaigtuvių dainos). Radijo paskaita buvo skirta gausioms vestuvių dainoms, parengtos laidos ir apie Kalėdų, gavėnios dainas. Neapeita lenkų okupuoto Vilniaus tema: aptartos Vilniaus krašto liaudies bei patriotinės dainos, atkreiptas dėmesys į pastangas sulenkinti lietuvių dainas. Laida „Liaudies pučiamųjų instrumentų muzika“ iliustruota ragučio, birbynės, ožragio, lamzdelio, trimitų ir kt. instrumentų įrašais. Tarp 1939 m. tekstų yra ir Z. Slaviūno straipsnis „Lankas – pirmykštis lietuvių muzikos instrumentas“, tikėtina, kad šia tema buvo parengta ir radijo paskaita.

Įdomu, kad Z. Slaviūnas paskaitose naudojo ne tik autentiškus liaudies muzikos įrašus, bet ir fortepijonu skambinamas liaudies dainų melodijas – „kad geriau paašškėtų demonstruosimos dainos melodija ir jos ypatumai.“¹⁵

Darbą radijuje Z. Slaviūnas ir J. Balys tęsė ir karo metais – 1941–1944 m. To laikotarpio jau iš Vilniaus transliuotų jų radijo paskaitų bei kitų laidų mašinraščiai saugomi LCVA R-636 fonde: septyni – J. Balio ir net 26 – Z. Slaviūno. O iš Vilniaus radiofono programų dienynų (VRPD¹⁶) matyti, kad paskaitas skaitė jų autoriai arba diktoriai Alfas Petrutis, Irena Oškinaitė, Monika Daunytė. Programų dienynai atskleidžia, kad kai kurias iš Vilniaus transliuotas Z. Slaviūno ir J. Balio paskaitas tuo pat metu transliavo ir Kauno radiofonas.

1943 m. balandžio 11 d. ir 18 d. Vilniaus radiofono laidose „Skambanti šalis – dainuojanti šalis“ ir „Skambanti šalis – dainuojanti tauta“ nuskambėjo 2 dalių „Pasikalbėjimas su Lietuvių tautosakos archyvo vedėju doc. dr. J. Baliu“. Jį kalbino diktoriai Monika Daunytė ir Kazys Inčiūra (visas pokalbio tekstas skelbiamas šiame žurnalo numeryje).

Iš 1943 m. radijuje transliuotų laidų išliko 6 J. Balio tekstai, ir 21 – Z. Slaviūno. Likę dar keturi 1944-aisiais transliuoti Z. Slaviūno tekstai (ne visi karo metų radijo programų dienynai yra išlikę, nepavyko rasti ir dalies juose paminėtų

15 LCVA, f. 964, ap. 2, b. 797, l. 3.

16 VRPD = *Vilniaus radiofono programų dienynai*. LCVA, f. R-636, ap. 1, b. 46, 52, 111, 187.

paskaitų tekstų). J. Balio veikla Lietuvos radijuje nutrūko 1944 m., jam emigravus į Vakarų, o Z. Slaviūnas tęsė bendradrabiavimą su Lietuvos radiju ir sovietmečiu. išliko 17 1945-aisiais metais rengtų ir 14 1946-ųjų metų radijo paskaitų tekstų. Šios radijo paskaitos buvo 25–30 minučių trukmės, rengtos ir paskaitos-koncertai, visų jų mašinraščiai pasirašyti Z. Slaviūno (paskaitos-koncerto „Lietuvių liaudies styginių instrumentų orkestrai“ išlikęs ir teksto mašinraštis, ir rankraštis). Šios paskaitos sudarė ciklus „Lietuvių liaudies dainos“ ir „Lietuvių liaudies kūryba“.

Nors nuo 4-ojo dešimtmečio iki pokario daugiausia radijo laidų tautosakos temomis parengė J. Balys ir Z. Slaviūnas, kaip jau minėta, šioje srityje darbavosi ne jie vieni. Nepriklausomos Lietuvos metais buvo transliuojamos ir O. Ruzgaitės, rašytojo ir pedagogo A. Giedraičio (slapyvardis A. Giedrius), tautosakininko J. Dovydaičio, A. Jaroševičiaus, J. Pagirio ir kitų autorių parengtos laidos. Karo metais šiame bare reikėsi Juozas Rimutis, žurnalistas Vincas Uždavinys (slapyvardis Sapniūnas V. U.), literatūros ir teatro kritikas Antanas Vengris ir kt. O po karo Z. Slaviūno darbą radijuje pratęsė muzikologas Vaclovas Juodpulis ir Zofija Puteikienė (Aleksynas 2007: 333).

Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomi tautosakai skirtų radijo paskaitų ir laidų tekstai yra vertingas rankraštinis palikimas, kuris padeda susidaryti išsamesnį vaizdą apie J. Balio, Z. Slaviūno ir kitų autorių tautosakos populiarinimo darbus, parengtų ir transliuotų radijo laidų tematiką ir apimtis.

LIETUVOS RADIJO 1934–1946 M. TRANSLIUOTŲ PASKAITŲ IR KT. RADIJO LAIDŲ APIE TAUTOSAKŲ TEKSTAI

Jono Balio radijo laidos:

[*Liaudies daina yra gyva tik dainuojama*], [1936], LCVA, f. 964, ap. 2, b. 437, l. 5–6.

Suomių liaudies lyrika, 1939 m., ten pat, b. 795, l. 1–9.

Pasakojamoji tautosaka. Dr. J. Balio paaškinimai LTA plokšteles demonstruojant, 1939 m., ten pat, b. 797, l. 15–17.

Oracijos. Dr. J. Balio paaškinimai LTA plokšteles demonstruojant, 1940 m., ten pat, b. 999, l. 1–3.

Pasakojamoji tautosaka II. Dr. J. Balio paaškinimai LTA plokštelėms, 1940 m., ten pat, b. 1001, l. 1–2.

Lietuvių liaudies šokiai. Dr. J. Balio paaškinimai radijo paskaitai, 1940 m., ten pat, b. 1001, l. 9–10.

[?Jonas Balys]. Paaškinimas prie Pranės Barisienės dainų per radiją, 1940 m., ten pat, b. 1001, l. 11–12.

Advento papročiai, 1941 m., LCVA, f. R-636, ap. 1, b. 5, l. 363–372.

- Krikštynos mūsų kaime (Liaudies tikėjimai ir papročiai)*, 1943 m., ten pat, b. 27, l. 24–30.
- Senoviškos lietuvių vedybos*, 1943 m., ten pat, b. 27, l. 36–41.
- Jurginės – pavasario pradžia*, 1943 m., ten pat, b. 55, l. 118–121.
- Pirmasis bandos išginimas*, 1943 m., ten pat, b. 56, l. 112–116.
- Pasikalbėjimas su Lietuvių tautosakos archyvo vedėju doc. dr. J. Baliu*, transliuotas Vilniaus radiofono laidose „Skambanti šalis – dainuojanti šalis“ ir „Skambanti šalis – dainuojanti tauta“, 1943 m., ten pat, b. 134, l. 38–45.
- Sekminės lietuviškame kaime*, 1943 m., ten pat, b. 135, l. 41–44.
- Zenono Slaviūno [Zenono Slavinsko] radijo laidos:**
- Neduokime žūti gyviesiems paminklams*. 1934 m., LCVA, f. 964, ap. 2, b. 230, l. 1–2.
- Advento dainos. Medžiaga iš Liet[uvų] tautosakos archyvo*. Paaiškinimai Z. Slavinsko, [1937], ten pat, b. 1186, l. 17–24.
- Darbo dainos. Medžiaga iš Tautosakos archyvo*. Paaiškinimai Z. Slavinsko, 1938 m., ten pat, b. 658, l. 1–4.
- Pabaigtuvės. Medžiaga iš Tautosakos archyvo*. Paaiškinimai Z. Slavinsko, 1938 m., ten pat, b. 1320, l. 1, 2.
- Kodėl branginame liaudies dainą? Medžiaga iš Lietuvių tautosakos archyvo*, 1939 m., ten pat, b. 797, l. 1–3.
- Advento dainos. Medžiaga iš Liet[uvų] tautosakos archyvo*, 1939 m., ten pat, b. 797, l. 4–6.
- Kalėdų dainos*. Z. Slaviūno paaiškinimai prie kalėdinių dainų plokštelių demonstravimo, 1939 m., ten pat, b. 797, l. 8–11.
- Z. Slaviūnas–Slavinskas. *Lankas – pirmykštis lietuvių muzikos instrumentas*, [1939 m.], ten pat, b. 797, l. 18–21.
- Vilniaus krašto dainos*. Z. Slaviūno paaiškinimai prie L[ietuvių] tautosakos archyvo plokštelių demonstravimo per radiją, 1940 m., ten pat, b. 1000, l. 1–5.
- Darbo dainos*. Paruošė Z. Slaviūnas. *Medžiaga iš Tautosakos archyvo*, 1940 m., ten pat, b. 1000, l. 6–8.
- Liaudies pučiamųjų instrumentų muzika. Medžiaga iš Tautosakos archyvo*, 1940 m., ten pat, b. 1000, l. 9–12.
- Gavėnios dainos*. Paruošė Z. Slaviūnas. *Medžiaga iš Liet[uvų] tautosakos archyvo*, 1940 m., ten pat, b. 1000, l. 13–14.
- Vestuvių dainos*. Paruošė Z. Slaviūnas. *Medžiaga iš Lietuvių tautosakos archyvo*, 1940 m., ten pat, b. 1000, l. 15–16.
- Advento dainos (Plokštelės iš Liet. tautosakos archyvo)*, 1942 m., LCVA, f. R-636, ap. 1, b. 56, l. 254–256.
- Kaip lietuvių liaudis dainuoja savo dainas (su pademonstravimu LTA plokštelėmis)*, 1943 m., ten pat, b. 22, l. 344–346.
- Cimbolų muzika*, 1943 m., ten pat, b. 40, l. 37–38.
- Vargano muzika*, 1943 m., ten pat, b. 40, l. 53–54.
- Darbas ir ritmas lietuvių folkloro šviesoje*, 1943 m., ten pat, b. 55, l. 77–81.
- Darbas kaip būtinumas lietuvių tautosakoje*, 1943 m., ten pat, b. 55, l. 105–109.
- Liaudies religinės giesmės*, 1943 m., ten pat, b. 55, l. 149–153.
- Kodėl lietuvių liaudies dainos yra liūdnos?* 1943 m., ten pat, b. 55, l. 288–291.
- Naujieji Metai pas mus ir svetur*, 1943 m., ten pat, b. 67, l. 100–102.
- Šv. Kazimieras liaudies giesmėse ir padavimuose*, 1943 m., ten pat, b. 132, l. 155–159.
- Apie lietuvių pasaulinio turinio giesmes ir dainas*, 1943 m., ten pat, b. 133, l. 285–289.
- Kalėdų dainos*. Z. Slaviūno paaiškinimai prie kalėdinių dainų plokštelių demonstravimo, 1943 m., ten pat, b. 133, l. 408–412.
- Lietuvių dainų rinkimo istorijoje pasižvalgius*, 1943 m., ten pat, b. 134, l. 1–5.
- Apie lietuvių liaudies dainuotojus (-jas)*, 1943 m., ten pat, b. 134, l. 34–37.
- Kuriuo būdu susidarė senovinės lietuvių sutartinės*, 1943 m., ten pat, b. 135, l. 72–76.
- Dvasios kaip sparnuotieji gyviai lietuvių liaudyje*, 1943 m., ten pat, b. 135, l. 109–112.
- Darbo racionalizacijos pradmenys lietuvių liaudies tradicijose*, 1943 m., ten pat, b. 136, l. 221–225.
- Vilniaus krašto dainos*, 1943 m., ten pat, b. 136, l. 253–256.
- Lietuvių kanklės ir jų muzika*, 1943 m., ten pat, b. 136, l. 269–270.
- Armonikos muzika*, 1943 m., ten pat, b. 136, l. 345.
- Adomo Mickevičiaus ir lietuvių „Vėlinės“*, 1943 m., ten pat, b. 136, l. 388–394.
- Vestuvių dainos*. Paruošė Z. Slaviūnas. *Medžiaga iš Lietuvių tautosakos archyvo*, 1943 m., ten pat, b. 136, l. 501–502.
- Lietuvių liaudies dainos grožiniu požiūriu*, 1944 m., ten pat, b. 55, l. 177–179.
- Liaudies dainos pirmykščiamame ir kultūriniam gyvenime*, 1944 m., ten pat, b. 55, l. 192–195.
- Lietuvių liaudies lumzdelių muzika*, 1944 m., ten pat, b. 137, l. 11–13.
- Liaudies pučiamųjų muzikos instrumentų muzika*, 1944 m., ten pat, b. 137, l. 51–52.
- Rugiapjūtės pabaigtuvės*, 1945 m., LCVA, f. R-981, ap. 8, b. 1, l. 126–131.
- Lietuvių liaudies šokių muzika*, 1945 m., ten pat, b. 2, l. 276–277.
- Klaipėdos krašto dainos*, 1945 m., ten pat, b. 2, l. 424–426. [Apie lumzdelių muziką]. 1945 m., ten pat, b. 2, l. 564–568.
- Malimo ir linarūčio dainos*, 1945 m., ten pat, b. 3, l. 174–176.
- [*Suvalkiečių ir Sūduvos dainos*], 1945 m., ten pat, b. 3, l. 273–277.
- [*Išdaiginė liaudies muzika*], 1945 m., ten pat, b. 3, l. 434–435.

- Žemaičių liaudies dainos*, 1945 m., ten pat, b. 3, l. 436–438.
- Vilniaus krašto dainos*, 1945 m., ten pat, b. 10, l. 38–44.
- Rugiapjūtės papročiai I.*, 1945 m., ten pat, b. 10, l. 178–185 a.
- [*Cimbolų muzika*], 1945 m., ten pat, b. 10, l. 325, 326 a. p.
- Žaidimų dainos*, 1945 m., ten pat, b. 17, l. 39–39 a. p.
- Liaudies chorai*, 1945 m., ten pat, b. 17, l. 119–120 a. p.
- Sutartinės – daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, 1945 m., ten pat, b. 17, l. 190–193.
- Lietuvių liaudies dainų kūrėjai ir atlikėjai*, 1945 m., ten pat, b. 17, l. 330–333.
- Humoristinės dainos*, 1945 m., ten pat, b. 20, l. 110–118.
- Liaudies oracijos*, 1945 m., ten pat, b. 20, l. 171–172.
- [*Lietuvių liaudies styginių instrumentų muzika*], 1946 m., ten pat, b. 4, l. 12–14.
- Lyrinės liaudies dainos*, 1946 m., ten pat, b. 4, l. 126–129.
- Suvalkiečių kanklės ir jų muzika*, 1946 m., ten pat, b. 5, l. 13–18.
- Lietuvių liaudies dainos grožiniu požiūriu*, 1946 m., ten pat, b. 6, l. 5–9.
- Senosios liaudies dainos*, 1946 m., ten pat, b. 6, l. 112–118.
- Lietuvių liaudies styginių instrumentų orkestrai*, 1946 m., ten pat, b. 6, l. 197–199, 200–204 a. p.
- Dainos „Rateliai“*, 1946 m., ten pat, b. 6, l. 274–277.
- Žemaičių kanklių muzika*, 1946 m., ten pat, b. 7, l. 45–52.
- Cimbolų muzika*, 1946 m., ten pat, b. 7, l. 173–175.
- [*Lietuvių liaudies šokių reikalai ir muzika*], 1946 m., ten pat, b. 8, l. 28–32.
- [*Apie dzūkų liaudies dainas*], 1946 m., ten pat, b. 8, l. 94–97.
- Lietuvių liaudies pučiamųjų muzikos instrumentų muzika*, 1946 m., ten pat, b. 8, l. 145–149.
- Su dainomis po laukus ir slėnius*, 1946 m., ten pat, b. 8, l. 200–204.
- Vargano ir armonikos muzika*, 1946 m., ten pat, b. 9, l. 20–24.

Kitų Lietuvos radijo 1932–1944 m. transliuotų paskaitų ar radijo laidų autoriai

Ona Ruzgaitė

Mūsų tautos dainos. II dalis., 1929 m., LCVA, f. 964, ap. 2, b. 46, l. 1–8.

A. Giedrius [Antanas Giedraitis]

Pasakos auklėjamoji reikšmė, [1932–1933], ten pat, b. 165, l. 1–11.

Pasakos auklėjamoji reikšmė, [1932], ten pat, b. 1102, l. 11–23.

J. Dovydaitis

Joninės, 1934 m., ten pat, b. 231, l. 1–7.

A. Jaroševičius

[Antanas Jaroševičius, dailininkas, pedagogas]

Brolius Juškevičius ir jų darbus prisimenant, [1938–1940], ten pat, b. 760, l. 1–10.

J. Pagirys

Bajorų tautosaka, 1940 m., ten pat, b. 1001, l. 3–8.

Tautosakininkas Juška Obeliuose (60 m. mirties sukaktį minint), 1940 m., ten pat, b. 1333, l. 3–8.

Antanas Vengris

Rėza – lietuviškos dainos mylėtojas. Paruošė A. Vengris, 1941 m., LCVA, f. R-636, ap. 1, b. 6, l. 601–605; *Liudviko Rėzos dainos*, 1941 m., ten pat, b. 6, l. 606–611.

Mūsų liaudies dainų epiškumas, 1943 m., ten pat, b. 55, l. 134–138.

Juozas Rimutis

Darbo dainos, 1943 m., ten pat, b. 40, l. 55–59.

Medžių gerbimas lietuvių tautosakoje, 1944 m., ten pat, b. 103, l. 69–71.

Gegutė lietuvių liaudies tradicijoje, 1944 m., ten pat, b. 103, l. 93–97.

Sapniūnas V. U. [Vincas Uždavinsys]

Iš lazdūniečių papročių, 1944 m., ten pat, b. 133, l. 20–23.

Lazdūnų lietuviai, 1944 m., ten pat, b. 137, l. 171–175.

Varėnos smiltynuose, 1944 m., ten pat, b. 55, l. 233–237.

Velykų lalavimas dzūkuose, 1944 m., ten pat, b. 136, l. 35–37.

PASIKALBĖJIMAS SU LIETUVIŲ TAUTOSAKOS ARCHYVO VEDĖJU DOC. DR. J. BALIU

Tarp Antrojo pasaulinio karo metų Vilniaus radiofono dokumentų išlikęs 1943 m. transliuoto pokalbio su Jonu Baliu mašinraštis „Pasikalbėjimas su Lietuvių tautosakos archyvo vedėju doc. dr. J. Baliu“¹⁷. Jį klausinėjo diktoriai Monika Daunytė ir Kazys Inčiūra. Pokalbis turėjo aiškiai paskirtį – pristatyti klausytojams lietuvių tautosakos ypatumus, tad jame J. Balys atsiskleidžia kaip tautosakos žinovas. Iš esamos mokslininko bibliografos matyti, kad jis buvo kalbinamas retai, daugiau interviu paskelbta emigracijoje (Bradūnaitė 1982; Čekienė 1984).

Rengiant šaltinį spaudai, mašinraščio tekstas neredaguotas, tik atsisakyta tiesioginės kalbos žymėjimo, ištaisyta kai kurios smulkios rašybos, skyrybos, korektūros klaidos. Siekiant rekonstruoti radijo laidos formatą, pagal mašinraštyje nurodytas signatūras nustatyta, kokiais kūriniais ji buvo iliustruojama, kas buvo jų pateikėjai. Šie duomenys įterpti į pokalbio tekstą. Radijo laidoje transliuoti įrašai šiuo metu saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonotekoje.

17 LCVA, f. R-636, ap. 1, b. 134, l. 38–45.

Mūsų visuomenė dažnai girdi „tautosakos“ vardą. Kartais apie linksną dainelę ar pasakojimą pusiau juokais, pusiau rimtai pasakoma: „Čia jau tautosaka“... Kaipgi suprantamas „tautosakos“ terminas tikra to žodžio prasme?

Tautosaka yra žodinė liaudies kūryba. Tai ne miestiečių, ne individualių rašytojų, bet kaimo žmonių tradiciniai kūriniai, arba bendruomeniška amžių bėgyje susidariusi kūryba. Tai plačiųjų tautos masių jausmų, minčių ir įsitikinimų visuma, išreikšta poetine forma, veikiant kūrybinei vaizduotei. Tautosakoje susiduriame su liaudies minčių pasauliu ir veiksmais, kurie yra kilę iš savotiško liaudies galvojimo, bet ne iš grynai techniškos daiktų prigimties.

Kokių yra tautosakos rūšių?

Konkrečiai kalbant, tautosakos vardu vadiname pirmiausia visą metrinę arba sueiliuotą liaudies kūrybą, toliau turime plačią liaudies pasakojimų sritį, prie vad. smulkiosios tautosakos priskiriama patartis, mįslės ir ypač įdomūs liaudies tikėjimai (burtai ir prietarai), pagaliau čia pridera ir liaudies papročiai. Liaudies muziką irgi tenka skirti prie tautosakos.

Kuri šių tautosakos rūšių yra ypač vertinga arba įdomi?

Į tai nelengva atsakyti, nes tatau pareina nuo atskiro asmens intereso. Grožiniu atžvilgiu gal vertingiausios bus mūsų lyrinės dainos ir jų melodijos. Tautotyryninkui daugiausia ir vertingiausios tyrinėjimams medžiagos teikia liaudies tikėjimai ir papročiai.

Vadinasi, tautosaka be savo grožinės vertės dar yra svarbi ir kitais atžvilgiais. Įdomu būtų daugiau apie tai išgirsti.

Visa tautosakos svarba glūdi tame, kad iš jos galime pažinti jos kūrėjų palinkimus, kitaip sakant, tautos individualybę arba, kaip mėgstama sakyti, tautos dvasią. Mūsų lyrinių dainų gausumas rodo, kad lietuviai yra lyriškos sielos žmonės.

Kaip tamstai atrodo, ar lietuviai visados tik lyrines dainas dainavo, ar jie neturėjo savo epo? Juk scenoje dažnai mėgstama pavaizduoti kanklininką, o jam kaip tik labiau pritiktų ne lyrines, bet epines dainas dainuoti ir kankliuoti?

Mano nuomone, lietuviai išsivysčiusio epo neturėjo. Epo buvimas ar nebuvimas nepareina nuo tautos kultūros laipsnio, ūkiškų ar politinių sąlygų, bet tik nuo tam tikro tautos būdo. Lietuvių būdas nepalankus epui bujoti, nes lietuvis yra per daug jautrus: jis negali ramiai ir šaltai žiūrėti į gyvenimą, nepareiškęs savo jausmų. O epas kaip tik reikalauja, kad būtų su tam tikru abejingumu, ramiai ir išsvermingai sekamas įvairus, dažnai giliai jaudinęs herojų likimas. Ne mes vieni, daugelis tautų epo neturi. Klaidinga yra senoji romantikų pažiūra, kad kadaise visos tautos turėję herojinius epus, tik vėliau jie buvę pamiršti ir pan. Pvz., iš slavų tik didžiausiai, serbai ir bulgarai turi išsivysčiusį epą, tuo tarpu nei gudai, nei ukrainiečiai, nei lenkai jo neturi.

Argi lietuviai yra jau tokie „užkeikti lyrikai“, kad epinių dainų visai neturėjo ar neturi?

Tiesa, randame epinio pobūdžio dainų, vad. baladžių, tačiau ir jos nėra visai laisvos nuo lyriškumo ir svarbiausia – neturi ryškaus herojaus, jos nesigrupuoja apie vieną kurį legendarinį asmenį. Tokių dainų, kur vyrauja epinis pobūdis, ir melodija yra ramesnė, daugiau pasakojanti, negu pergyvenanti. Štai pora pavyzdžių: pradžioje girdėsite lyrinę, o toliau antrą epinę dainą:

Obeliai, 542 (3) – Mačiau bernelį pirmų kartelį. P. Emilija Kuzavinienė-Zaukaitė, g. 1903 m., kil. iš Rumiškio k., Obelių vls., Rokiškio apskr., gyv. Šeduvoje, Radviliškio raj. Užr. Z. Slaviūnas 1937 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Daugai, 941 (5) – Oi marci marci, martela mano. P. Anelė-Leokadija Burbienė, 35 m., kil. iš Gudžių k., Daugų vls., Alytaus apskr., gyv. Meškučių k., Varėnos vls., Alytaus apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1938 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

O kaip su mitologinio pobūdžio dainomis: ar jos lyrinės, ar epinės?

Mitologinės dainos, aišku, yra epinės. Bet jų mes maža teturime. Čia yra būdinga, kad jei kuri tauta neturi išsivysčiusios mitologijos, tai ji neturi ir epo. Mat mitas yra ne kas kita, [kaip] žemiško herojaus pavirtimas dievu. Jei nėra ryškių herojų, tai nėra ryškių ir mitų. Mūsų mitologijoje ryškiau veikia tik dangaus kūnai: Saulė, Mėnulis, Aušrinė. Tad ir mitologinėse dainose jie minimi. Šios dainos daro ne dainų, bet apeiginių giesmių įspūdį, jos jau yra susijusios su tam tikru papročiu, atliekamu rugpjūtės metu, pvz., nusilenkiama Saulei ir prašoma, kad ji greičiau nusileistų ir pan. Štai, pvz., girdėsite vieną apeiginę rugiapjūtės dainą, kur veikia dangaus kūnai: Aušrinė, Mėnulis, debesys.

Merkinė, 666 (1) – Oi teka bėga vakarinė žvaigždelė. P. Marė Kukienė, 65 m., kil. iš Panaros k., Merkinės vls., Alytaus apskr., gyv. Gudelių k., Merkinės vls., Alytaus apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1937 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Atrodo, kad papročiuose yra užsilikę daug senų laikų atgarsių. Kokių mes turime papročių ir kurie jų įdomesni?

Papročius galime paskirstyti į tris stambias grupes: darbo, gyvenimo bėgio ir metinių švenčių papročiai. Iš darbo papročių įdomiausias yra pabaigtuvės, kur atitinkamai norima pagerbti ir nuteikti javų dvasią, kad ji ir kitais metais duotų gerą derlių. Lietuviai tą javų dvasią vadina „rugių boba“. Arba ir tiesiog dainose mini „rugelį žiemkentelį“,

kurs nebijojo šaltos žiemelės, tik pabijojo plieno dalgelės. Paskutinis sukirstas rugių pėdas arba iš jo varpų nupintas vainikas vadinamas „jovaru“ arba „jievaru“ ir dainuojant iškilmingai parnešamas iš lauko į namus. Štai pora tokių suvalkietišku rugiapjūtės dainų:

A. Panemunė, 880 (5) – Stovi jovaras vartuose. P. Marija Rimienė, apie 50 m., gyv. Žiegždrių k., Aukštosios Panemunės vls., Kauno apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1938 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Jėznas, 707 (7) – Vai tu, rugeli. P. Pranė Ginkienė-Zavistanavičiūtė, 38 m., kil. iš Darsūniškių mst., Kruonio vls., Trakų apskr., gyv. Paverkinių k., Jiezno vls., Alytaus apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1937 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Iš gyvenimo bėgio papročių ypač pažymėtinos vestuvės ir laidotuvės. Vestuvių apeigose yra užsilikę daug labai senų papročių. Kai kurie iš jų bendri visoms indoeuropiečių tautoms ir jų kaimynams suomiams. Lietuviškose vestuvėse randame visą eilę apeigų, kurios buvo žinomos jau seniesiems indams. Kaip lietuvių kalba turi aiškaus giminingumo su sanskritu, taip tokio giminingumo galime pastebėti ir mūsų vestuvių apeigose. Laidojimo papročiai vėl rodo mūsų prosenių pažiūras į pomirtinį gyvenimą. Numirėlis toliau panašiai gyvena, kaip ir gyvasis, todėl jam į kapą dedama valgių ir gėrimų, rūkalų, įrankių ir daiktų, kuriuos jis mėgo gyvas būdamas. Čia lietuvių pažiūros daug kur sutampa su senųjų germanų (skandinavų) pažiūromis. Iš metinių švenčių ypač pažymėtinos yra Joninės ir Užgavėnės. Joms krikščionybė mažiausia tepadarė įtakos, todėl čia dar yra užsilikę labai daug senų ir įdomių apeigų bei tikėjimų. Jei manęs kas klausia, kokias tautosakos rūšis dabar labiausiai reikalinga rinkti, aš nedvejodamas atsakau: papročius ir tikėjimus. Nors jie ir mažiau teturi poetinių arba grožinės kūrybos elementų, bet tautotyriminkui tai yra neišsemiamas šaltinis tautų kultūristoriniams santykiams nustatyti ir labai gera priemonė tautos charakteriui nustatyti, jos istorinei praečiai pasirinkti.

Buvo paminėta, kad kai kurie lietuvių papročiai turi bendrumų su kitomis tautomis. O kaip galima būtų pasakyti dėl visos mūsų tautosakos: ar ji visai savotiška, originali, ar turi panašumų su panašia kaimynų tautosaka?

Šiuo atžvilgiu apie tautosaką galima panašiai pasakyti, kaip ir apie kalbą. Visos indoeuropiečių kalbos turi daug bendrų žodžių ir formų, dar daugiau tokių bendrumų yra tam tikrose giminingų

kalbų grupėse (pvz., slavų, germanų, romanų kalbose), – tas pats dažnai pastebima ir tautosakoje. Tačiau čia kaimynystė dažnai daugiau reiškia negu kalbomis giminingumas. Pvz., tarp rusų bylinių ir suomių „Kalevalos“ giesmių yra daug bendrumų ar panašumų, nors kalbos visai skirtingos. Lietuviai, kad ir ilgai buvo miškų bei balų atskirti nuo savo kaimynų, tačiau neišliko aklinai užsidarę nuo kitų Europos tautų. Per prekybą, karus, vėliau per bažnyčią jie santykiavo su visu to meto kultūrinio pasauliu, patys ėmė, ką ten manė gero radę, ir kitiems davė. Ne tiek yra svarbu, kas ir iš ko buvo pasiskoli[n]ta, svarbiau, ką skolinosi, arba perėmė, ir kas neprigijo, pagaliau svarbiausia – ką iš pasiskolintos gėrybės padarė, kaip ją naujai apipavidalino ir prisitaikė savo būdai bei sąlygoms, t. y. kaip tą skolinį sutautino. Mažiausia skolinių, žinoma, randame mūsų lyrinėse dainose, tuo tarpu baladės jau dažnai yra keliaują motyvai. Mįslėse ir patarlėse irgi daug bendrumų visose Europos tautosose, nemaža jų yra biblinės kilmės. Kai kurie papročiai atkeliavo su krikščionybe iš senųjų romėnų. Lietuviai rytiniams slavams didelės įtako[s] davė ūkio srityje, tai pastebime, vad. etnografiniuose objektuose: daugelį ūkio įrankių pavadinimų ir pačių daiktų slavai yra perėmę iš lietuvių.

O ką tamsta gali pasakyti apie mūsų pasakų lietuviškumą?

Pasakos yra galbūt visų labiausiai tarptautinė tautosakos rūšis. Kai kurios europietiškos pasakos yra atkeliavusios net iš tolimosios Indijos, bet didžioji jų dalis buvo sukurta viduramžiuose vak. Europoj. Tačiau yra ir lietuviškos kilmės pasakų, ypač vadinamųjų sakmių. Pvz., šie motyvai, mano nuomone, yra lietuviškos kilmės: Perkūnas medžioja velnią; Perkūnas, žmogus ir velnias

pasistato namą ir kartu gyvena, jų pasėlius vagia Laumė; Laumė apdovanoja netyčiomis lauke pamirštą vargšės moteriškės kūdikį, o turtuolio tyčiomis paliktąjį nusmaugia. Iš baladžių lietuviškos kilmės bus motyvas apie tr[i]jų seselių jauną brolelį, išjojusį ir žuvusį kare. Tamstos girdėsite gražų šios baladės variantą:

„Šimtas liaudies baladžių“ Nr. 3. (nuoroda į J. Balio parengtą leidinį) – Oi laikas, laikas karelin joti. P. R. Juškauskienė, 65 m. a., gyv. Aleknonių k., Simno v. Užr. J. Juozaitis, 1939. LTA 1944 (97). (BIŠLB: 14, 17, 191).

Mums čia jau teko girdėti apie įvairias tautosakos rūšis. O kaip yra su tautosakos rinkimu?

Lietuviška tautosaka pradėta užrašinėti ir spausdinti daugiau kaip prieš šimtą metų. Pirmiausia susidomėta dainomis ir tik vėliau atkreiptas dėmesys ir į kitas tautosakos rūšis. Užtat dainų daugiausiai ir turime užrašytų bei atspausdintų, iš viso apie 200 000 variantų. Seniau tautosakos rinkimu rūpinos atskiri asmenys ir tik įsteigus Lietuvių mokslo draugiją Vilniuje, dr. Basanavičiaus rūpesčiu, imta į šį darbą telkti plati visuomenė ir susilaukta neblogų vaisių. Pirmoji folklorui rinkti programa buvo tos pačios draugijos išleista 1910 m. Planingai ir intensyviai imtasi rinkimo darbo 1935 met., vyriausybei įsteigus centralinę tautosakos reikalams įstaigą – Lietuvių tautosakos archyvą.

Ar tiesa, kad žmonėse tautosaka nyksta ir veikia liaudyje gyvos tautosakos visiškai nebeliks?

Tikriau bus pasakius, kad keičiasi tautosakos formos: senoji užleidžia vietą naujai. Mums senoji tautosaka yra įdomesnė, nes ji mažiau yra paliesta įvairių pašalinių įtakų, taigi labiau ir tikriau atvaizduoja mūsų tautinę individualybę. Apskritai

galima pasakyti, kad kol gyva yra tauta, tol gyva yra ir jos liaudies kūryba. Savos tautosakos išnykimas yra labai ryškus pažymys, kad tauta, kaip etnografinė individualybė, eina į pražūtį. Tačiau tautosaka dažnai ilgiau išsilaiko negu kalba. Pvz., nutautėjusiose Rytų srityse, kur kasdienė kalba nebe lietuviška, dar galima užtikti dainuojant lietuviškas dainas.

Kurios tautosakos rūšys yra patvariausias ir kurios greičiausiai dingsta arba pasikeičia?

Patvariausia yra daina. Dar ir šandie galima užtikti liaudyje dainuojant dainas, kurias prieš šimtą su viršum metų užrašė Rėza ar Stanevičius. Greičiausiai dingsta ir kinta papročiai, ypač paskutiniaisiais dešimtmečiais, nes gyvenimo sąlygos, nuo kurių jie pareina, iš pagrindų pasikeitė.

Kokiu būdu paskutiniu metu buvo organizuojamas tautosakos rinkimo darbas?

Archyvas buvo suorganizavęs visame krašte nuolatinių tautosakos rinkimo talkininkų tinklą. Jie buvo instruktuojami aplinkkraščiais, ankietomis, išleista dvi „Tautosakos rinkėjo vadovo“ laidos, su ruošti jiems Kaune kursai. Tokių talkininkų 1940 m. Archyvas turėjo 33. Tautosaką rinkti daug padėjo vidurinių mokyklų mokiniai. Jose daug kur veikė mokytojų vadovaujami tautosakininkų būreliai. Praėjusiais 1942 m. užsiregistravo 30 mokyklų, kurių mokiniai pasižadėjo rinkti tautosaką. Prie šio darbo žymiai prisidėjo ir jaunimo organizacijos, Jaunųjų ūkininkų ratelių nariai. Tautosakos rinkėjų tarpe randame įvairiausio išsilavinimo ir profesijų asmenų, tačiau vyrauja mokytojai. Apigailėtina, kad naujaisiais laikais šiame darbe per maža tematome kunigų, tuo tarpu senesniais laikais kunigai šioje srityje yra daug pasidarbavę, – juk jie turi daug progų artimai susitikti su liaudimi. Tas pats pasakytina ir apie gydytojus.

Kaip vyksta tautosakos rinkimas šiuo karo metu?

Reikia, deja, prisipažinti, kad karo metas neigiamai atsiliepia tautosakos rinkimui: žmonės turi naujų pareigų ir darbų, daug įvairių kasdieninių rūpesčių, jaučiama stoka ne tik laiko, bet taip pat popieriaus ir žibalo. Tačiau darbas nėra visai nutrūkęs. Praėjusiais 1942 metais Archyvas gavo per 3 000 naujų tautosakos variantų. Reikėtų, kiek leidžia sąlygos, ir šios srities neapleisti, nes laikas veikia tautosakos ir jos rinkėjų nenaudai.

Kas daroma su surinkta tautosaka?

Ji yra tvarkoma, kataloguojama, paruošiama moksliniam panaudojimui, teikiama pasinaudoti tyrinėtojams ir studentams. Paskutiniu laiku yra

kreipęsi vokiečių tyrinėtojai ir įstaigos, prašydami atitinkamos lietuviškos tautosakos vertimų, kurie jiems pagal galimumą teikiami. Praktiškiems reikalsams surinktą medžiagą gali pasinaudoti kompozitoriai, rašytojai, teatrai, pvz., liaudies ansamblis. *Per radiją tenka girdėti tautosakos dalykų iš plokštelių. Kaip yra jos pagaminamos?*

Archyvas turi garsams užrašyti aparatūrą, vad. fonografus, kurių pagalba dainavimas ar pasakojimas užrašoma į tam tikras plokšteles arba velenėlius. Archyvas yra išskvietęs iš provincijos kelis šimtus liaudies dainininkų (-ių), kurių mokami būdingesni dalykai tuo būdu liko gyvu žodžiu užfiksuoti.

Kas daugiau žino tautosakos: vyrai ar moterys?

Dainų daugiau moka moterys negu vyrai. Atrodo, kad mūsų lyrinės dainos didžiąja dalimi ir yra moterų kūryba. Tuo tarpu pasakų kūrėjai ir sekėjai pirmoje eilėje yra vyrai. Taip pat vyrai yra griežėjai liaudies muzikos instrumentais.

Kiek gera liaudies dainininkė gali padainuoti liaudies dainų?

Archyvan neretai atvykdavo dainininkės, mo kančios iki 300 dainų. Bet yra dainininkių, galinčių padainuoti ir apie 400 dainų. Iš visos eilės tokių dainininkių yra fonografu užrašyta arti 200 dainų, nors rašomos tik būdingesnės dainos. Pvz., Tupčiauskaitė iš Naumiesčio įdainavo į plokšteles 170 dainų, Kusavinienė iš Obelių – 164, Barisienė iš Seirijų – 137.

Kokio amžiaus yra tokios liaudies dainininkės?

Suprantama po kelis šimtus dainų moka paprastai senyvo amžiaus moteriškės, jau per 50–60 metų. Jų dainos yra ir įdomesnės, nes senoviškos. Tačiau ir jaunos mergaitės neretai moka nemaža dainų, nors jos paprastai esti naujoviško pobūdžio. Jauniausia į plokšteles dainavusi dainininkė turėjo 17 metų, o seniausia – net 104 m. Dabar girdėsite po vieną jauniausios ir seniausios dainininkės įdainuotą dainą:

Birštonas, 926 (6) – Anoj pusėj Dunojėlio. P. Janina Bortkevičiūtė, 19–20 m., gyv. Nemaniūnų k., Nemaniūnų vls., Alytaus apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1938 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Skriaudžiai, 985 (2) – Aukštai dangus, šviesios žvaigždės. P. Ona Žebrauskienė, 103 m., kil. iš Slavikų k., Slavikų vls., Šakių apskr., gyv. Guloniškės k., Kazlų Rūdos vls., Marijampolės apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1938 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Kuri Lietuvos sritis yra gausiausia tautosaka?

Nors mūsų kraštas ir nėra didelis, tačiau tautosakoje tam tikrų regionalinių skirtumų ir ypatin-gumų galima pastebėti. Dainingiausi yra dzūkai ir rytų aukštaičiai. Žemaičiuose dainų irgi gausu, tačiau jų melodijos paprastesnės, vienodesnės, daugelis dainų dainuojama ta pačia arba panašia gaida. Tačiau žemaičiuose randame įdomių ir senų papročių, pvz., Užgavėnių kaukininkai. Seniausias dainavimo būdas – „Sutartinės“ – randamas šiaurės ir rytų Lietuvoje. Dzūkuose nėra rasta kanklių, bet jie dar žino įdomių liaudies šokių. Įdomios yra ir suvalkiečių dainos bei rugiapjūtės apeigos. Vilniaus kraštas irgi labai gausus įvairia tautosaka, nors čia jaučiama didesnė slavų įtaka.

Dabar girdėsime dainą iš Valkininko apyl.:

1292 (4) – Aš šių naktį nemigau. P. Rožė Žiedelienė, 36 m., kil. iš Juciūnų k., Rodūnės vls., Lydos apskr., gyv. Giraitės k., Valkininkų vls., Vilniaus apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1940 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Iki šiol girdėjome dainuojant po vieną asmenį. Bet kaime, rodos, dainuojama būriais, choru.

Visai teisingai, kaime daugiausiai dainuoja būriais: dzūkuose vienu balsu, rytų aukštaičiuose – su tūravojimu. Kadangi nelengva didesnį būrį atsikvies-ti ir mums, pirmiausia svarbu pati dainos melodi-ja, tad daugiausia ir užrašyta solo dainavimai, bet turime užrašymų ir būriui dainuojant, pvz., girdė-sime būrio dainą-ratelį iš Rokiškio apyl.:

13 (8) – LLTI LTR garso įrašų duomenų ba-zėje ir senųjų garso įrašų registracijos knygo-se įrašas nerastas.

Dažnai buvo minima, kad yra senoviškos ir naujoviškos dainos. Iki šiol, berods, girdėjome vad. senoviškas dainas. O kaip skamba tos naujoviškos dainos?

Naujųjų laikų dainos yra gyvesnės, bet mažiau melodingos arba daugiau panašios į šlagerius bei romansus. Štai tokia daina iš Birštono apyl.:

927 (8) – Ant melsvų ežero bangų. P. Janina Bortkevičiūtė, 19–20 m., gyv. Nemaniūnų k., Nemaniūnų vls., Alytaus apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1938 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Įdomu būtų išgirsti ir vyrus dainuojant, – iki šiol vis girdėjome moteris.

Labai prašau, girdėsime dainuojant žemaitį nuo Rietavo:

1133 (6) – Per lygius laukelius upelė tekėjo, pasidabojo panytelė jauną žalnierėlį. P. Simo-nas Ruškys, 38 m., Pjaulių k., Rietavo parap. ir vls., Telšių aps. Nuolatinės gyv. vietos įdaina-vimo metu neturėjo. Užr. 1939 m. Daina užregistruota senųjų garso įrašų registracijos knygo-se, bet garso įrašas neišlikęs.

Ar fonografu užrašinėjama tik dainos ir muzika ar ir kita tautosaka?

Žinoma, daugiausia yra užrašyta dainų ir muzi-kos. Tačiau užrašomi ir kiti tautosakos dalykai: pasakos, oracijos, raudos, maldelės. Štai gana įdo-mi maldelė į jauną Mėnulį, kur minima ir Perkū-no karalystė, nors sakytoja į plokštelę ilgai nesiryžo sakyti žodžius „Perkūno karalystė“, nes tai esanti nuodėmė, ir norėjo juos pakeisti į „dangaus karalystė“, tačiau įprašyta ir įtikinta, kad nuodė-mės nebus, pagaliau paliko po senovei:

Rokiškis, 1155 (3) – Malda į mėnulį „Jaunas Karalėli“. P. Karolina Statulevičienė, 85 m., Ragelių bžk., Rokiškio vls. ir aps. Užr. 1939 m. Z. Slaviūnas Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

Kokius muzikos instrumentus daugiausiai mėgo senovės lietuviai?

Atrodo, kad seniausi lietuvių muzikos instrumentai buvo pučiamieji: skudučiai, trimitai, įvairūs rageliai, ožragis, vamzdeliai, švilpos. Senos yra ir penkiastygės kanklės. Būdinga, kad primityvių kanklių, trimitų ir skudučių melodijos yra sudėstytos tuo pat būdu, kaip ir mūsų seniausių dainų – sutartinių, kurioms panašių nerandame nei artimuose, nei tolimesniuose mūsų kaimynuose. Seniau šokama buvo be muzikos palydėjimo, bet dainuojant, tačiau vėliau net ir kanklėmis būdavo skambinami šokiai. Naujoviškesni instrumentai yra cimbolai, dažnai randami pietų ir rytų Lietuvoje. Naujoviškiausia yra armonika. Smuikas, atrodo, irgi jau seniai yra pasiekęs mūsų kraštą.

Pabaigai girdėsite kaimišką orkestrą iš Jurbarko apyl. – tokius orkestrus dabar mūsų kaime dažnai galima užtikti.

Griežia „Lakštutės polką“:

677 (3). – Lakštutės polka. P. Povilas Birgiolas, 30 m., Kleopas Skrickis, 50 m., Jurgis Zaksas, 60 m. (koncertina, smuikas, kontrabosas), visi gyv. Paalsių k., Viduklės vls., Raseinių apskr. Užr. Z. Slaviūnas 1937 m. Kaune, Lietuvių tautosakos archyve. [LTRF pl]

LITERATŪRA

- Aleksynas 2005 = Kostas Aleksynas. Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti posėdžių protokolai. Iš: *Tautosakos darbai*, [t.] XXII (XXIX). Vilnius: LLTI, 2005, p. 262–271.
- Aleksynas 2007 = Kostas Aleksynas. Zenonas Slaviūnas ir radijas: 100-ąsias gimimo metines paminint. Iš: *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV. Vilnius: LLTI, 2007, p. 329–333.
- Balys 1998, 2000, 2002, 2003, 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, [t.] I–V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: LLTI, 1998, 2000, 2002, 2003, 2004.
- BIŠLB 1941 = *Šimtas liaudies baladžių*. Parengė J. Balys. Kaunas: LTSR valstybinė leidykla, 1941.
- Bradūnaitė 1982 = Elena Bradūnaitė. Visas gyvenimas pašvęstas tautosakai: su dr. Jonu Baliu kalbasi Elena Bradūnaitė. Iš: *Draugas*, 2 d., 1982, Nr. 265, p. 1–2.
- Čekienė 1984 = Emilija Čekienė. Dr. Jonui Baliui 75-ri metai amžiaus: Emilija Čekienė kalbasi su dr. Jonu Baliu. Iš: *Naujoji Viltis*, 1984, Nr. 17, p. 122–132.
- Karaška, Skrodenis 1975 = Arvydas Karaška, Stasys Skrodenis. Zenono Slaviūno folkloristinė veikla. Iš: *Literatūra*, t. XVII (1b). Vilnius: „Mintis“, 1975, p. 7–23.

- Sauka 2009 = Leonardas Sauka. Jono Balio darbų bibliografijos papildymas (1995–2009). Iš: *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVIII. Vilnius: LLTI, 2009, p. 310–316.
- Skrodenis 2008 = Stasys Skrodenis. Zenono Slaviūno vieta XX amžiaus vidurio lietuvių folkloristikoje. Iš: *Žmogus ir žodis*, t. 10, Nr. 2. Vilnius, 2008, p. 5–12.
- Slaviūnas 2006 = Zenonas Slaviūnas. *Raštai*, [t.] I, *Daugiabalisių lietuvių liaudies dainų – sutartinių tyrinėjimai*. Sudarė ir parengė Stasys Skrodenis. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006.
- Slaviūnas 2007 = Zenonas Slaviūnas. *Raštai*, [t.] II, *Liaudies dainos, liaudies muzika ir muzikos instrumentai, papročiai, literatūra ir folkloras*. Sudarė ir parengė Stasys Skrodenis. Vilnius: VPU leidykla, 2007.
- Žarskienė 2007 = Rūta Žarskienė. Zenonas Slaviūnas ir lietuvių etninė instrumentinė muzika. Iš: *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII. Vilnius: LLTI, 2007, p. 262–277.

SANTRUMPOS

- p. – [lapo] antra pusė
 ap. – apyrašas
 b. – byla
 f. – fondas
 l. – lapas
 LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
 LTA – Lietuvių tautosakos archyvas
 LLTI LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
 LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka
 pl. – plokštelė

ZENONO SLAVIŪNO IR JONO BALIO TAUTOSAKAI SKIRTŲ PASKAITŲ TEKSTAI LIETUVOS CENTRINIAME VALSTYBĖS ARCHYVE

Jūratė Petrikaitė

Publikacijoje apžvelgiami Lietuvos centrinio valstybės archyvo dokumentai – atrinkti ir susisteminti Zenono Slaviūno (1907–1973) ir Jono Balio (1909–2011) tautosakos temomis parengtų radijo paskaitų bei laidų tekstai (LCVA, f. 964, R-636, R-981). Šias Z. Slaviūno ir J. Balio parengtas radijo paskaitas radijas transliavo 1934–1946 m. Kiti tautosakos laidas rengė autoriai – Jurgis Dovydaitis, Antanas Giedraitis, Juozas Rimutis, Antanas Vengrys.

Šie Nepriklausomybės, Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų dokumentai yra šaltinis, atskleidžiantis Z. Slaviūno ir J. Balio indėlį populiarinant tautosakos mokslą radijuje, papildantis jų mokslines-kūrybines biografijas naujais duomenimis. Pirmą kartą publikuojamas visas 1943 m. Vilniaus radiofono transliuoto pokalbio su Lietuvių tautosakos archyvo vedėju doc. dr. Jonu Baliu tekstas.

Lietuvos muzikos ir teatro akademija
 Gedimino pr. 42, LT-01110, Vilnius
 jurate.petrikaite09@gmail.com

LITUANISTINIAI ŠALTINIAI LATVIJOJE:

PAMINKLŲ VALDYBOS 1942 M. EKSPEDICIJA ŠIAURĖS LIETUVOJE

Ernestas VASILIAUSKAS

■ ĮVADAS

Latvijos saugyklose esama Lietuvos tyrėjams mažai žinomų lituanistinių šaltinių. Vienas tokių – vokiečių (saksų) dailininko, tapybos restauratoriaus, menotyrininko, Mintaujos (Jelgavos) gimnazijos piešimo ir kaligrafijos mokytojo, bibliotekininko, muziejininko, literato, istoriko, archeologo, kraštotyrininko, keliautojo Juliaus Frydricho Deringo (Julius Friedrich Döring, 1818–1898) dienoraščiai ir atsiminimai, saugomi Latvijos valstybės istorijos archyve. Su Lietuva susiję atsiminimai apima 1845, 1847, 1852, 1857, 1876–1877, 1887 m. laikotarpį. Juose glausčiau ar plačiau pasakojama apie kelionių per Lietuvą įspūdžius: kelius, smukles, kaimus, valstiečių rūbus, sodybas, Skuodo apylinkių latvių kilmę (šiuo atveju į Šarkės ir Apuolės k. dvarininkas baronas fon Noldė juos atkeldino iš gretimo Kuršo, iš Kalėtų), miestus (Šiaulius, Panevėžį), miestelius (Tauragę, Žeimelį, Linkuvą, Šeduvą, Skudą ir kt.), maistą ir alų (Šeduvoje vad. *Schloßberger*), Panevėžio karaimus, bajorkaimius (Beinoravos), dvarus (Pakruojo, Raudondvario (Radviliškio r.), Joniškėlio, Skaistakalnio–Jasnagurkos (Panevėžys), Mariežų ir kt.), jų meno kolekcijas bei kasdienybę (pavyzdžiui, apie vakare, po vakarienės, Mariežų dvare 2 tarnaičių lietuviškai sudainuotą sutartinę apie Kęstutį ir Birutę iš Palangos)¹. Dalis šios vertingos medžiagos (1845, 1847, 1857 m.) publikuota originalo kalba, vertimas – latvių kalba (Döring 2016; Dērings 2016; Vasiliauskas 2013: 129–156; Vasiliauskas 2017a: 8–9), o likusi dalis (1876–1877, 1887 m.) rengiama spaudai. Tame pačiame archyve (f. 1100, ap. 2, 6, 13 ir kt.) saugoma ir kitų ne mažiau vertingų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (vėliau Kauno gubernijos) buvusių dvarų – Daunoravos (vok. *Donnerhof*), Daudžgirių (vok. *Daudzogir*), Sokų (Sokų-Pamūšių) (vok. *Saak-Pomusch*), Kamarės (lat. *Kamarde*, vok. *Kommodern*), Pograničos (lat. *Pograniča*, vok. *Pogranicz*), Panemunėlio (lat. *Ērgli*, *Sarkanpaņemūne*, vok. *Poniemon*), Žlugtinės (lat. *Žlugtene*, vok. *Slugtin-Pomusch*) (Stavenhagen

1909: 296–297), Jurdaičių – XVI–XIX a. archyvai. Apie Daunoravos dvarą ir jo valdoje įsikūrusią evangelikų liuteronų latvių bendruomenę išleista atskira studija (Vasiliauskas 2017b). Lietuvoje mažai žinomas faktas, kad 1942 m., vykstant Antrajam pasauliniam karui, latviai organizavo archeologinę ir etnografinę ekspedicijas į Lietuvą. Įdomu, kad ir Latvijoje tai buvo pirmoji etnografinė ekspedicija po ilgokos 12 metų pertraukos (nuo 1930 m.), nes iki tol Paminklų valdybai vadovavęs archeologas Francis Balodis (1882–1947) didžiausią dėmesį teikė archeologijai. Archeologo Pėterio Stepinio (Pēteris Stepinš, 1914–1999) 1942 m. archeologinės ekspedicijos po Lietuvos Žiemgalos piliakalnių rezultatus spaudai parengė, išvertė ir komentarus parašė šių eilučių autorius (Stepinš 2003: 229–240). Šioje publikacijoje² glausčiau pristatysime 1942 m. etnografinės ekspedicijos Šiaurės Lietuvoje rezultatus – fondo anketų apyrašų katalogą (42 vnt., nurodant objekto kategoriją, vietovę ir savininką), keleto įdomesnių objektų aprašymus ir negatyvų turinį.

1942 M. EKSPEDICIJA: DALYVIAI, TYRIMO OBJEKTAI

1942 m. etnografinės ekspedicijos Lietuvoje susijusios su pasikeitusia Paminklų valdybos vadovybe – išrinktas naujas pirmininkas atsargos gen. Verneris Tepferis (Verners Tepfers, 1893–1958) – ir konkrečiomis organizuotomis ekspedicijomis Žiemgaloje (Jelgavos apskr.) bei Kurše (Liepojos apskr.). Trūkstant žmonių, naujasis pirmininkas į jas pakvietė Latvijos universiteto Architektūros fakulteto ir Dailės akademijos studentus, organizavo parengiamuosius kursus. Surinkti etnografiniai eksponatai perduoti Istorijos muziejui, tautosakos – Folkloro saugyklai, o etnografinių aprašų anketos su piešiniais, brėžiniais, nuotraukomis – Paminklų valdybos Etnografijos archyvui (Stinkule 2013: 117).

Šių ekspedicijų vadovų ataskaitose (Latvijos valstybės istorijos archyvas, f. 1630) randame

1 Latvijos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVVA), f. 5759, ap. 2, b. 1107, 1108, 1123/23, 1124/24, 1123/30.

2 Parengta gavus 2017–2018 m. Latvijos švietimo vystymo agentūros skirtą stipendiją (sutarties Nr. A17-18/2).

žinučių, kad Kuršo (Kalėtų pag.) ekspedicijos (liepos 1 d.–rugpjūčio 9 d.) vadovas Janis Sudmalis (Liepojos muziejaus direktorius) vadovavo ir darbams Skuodo vls. rugsėjo 1–5 d.³, o Žiemgalos ekspedicijos (birželio 12 d.–rugpjūčio 9 d. – Bukaičių pag., rugpjūčio 10 d.–rugsėjo 6 d. – Ukrių pag., rugsėjo 9–24 d. – Snikerės pag.) vadovas Adolfas Karnupas (Ādolfs Karnups, 1904–1973, archeologas, numizmatas, etnografas, medicinos istorikas, Valstybinio istorijos muziejaus Etnografijos skyriaus vedėjas), dalyvaudamas Ukrių ir Snikerės ekspedicijose, vadovavo ir darbams Lietuvoje (Žagarės, Kruopių, Vegerių vls.) rugpjūčio 16 d.–rugsėjo 15 d. Savo pranešime A. Karnupas rašo: „Pažymiu, kad ekspedicijos dalyviai nuo rugpjūčio 16 d. iki rugsėjo 15 d. rinko medžiagą apie liaudies kultūrą Lietuvoje, tuo pat metu vykstant darbui Ukrių ir Snikerės pagastuose. Ten registruoti objektai Žagarės, Kruopių ir Vegerių valsčiuose.“⁴ Žiemgalos ekspedicijos metu registruoti 1646 vnt. aprašų ant 2415 lapų, dalyvavo E. Kalnina, J. Cepleviča, E. Drustė, A. Karnupas, A. Holcmanis, J. Zirdzinis, K. Dagda, A. Zilbertas, V. Silinis⁵, o Kurše – 1472 aprašai (Stinkule 2013: 117; Tepfers 1942 : 1). Laikraščio „Laikmets“ pirmajame puslapyje, kuriame glausitai apibendrinami ekspedicijos rezultatai, publikuota ir nuotrauka su Žagarės Raktuvės kapinių koplytstulpiu ir mediniu kryžiumi (Tepfers 1942).

Įdomu tai, kad ekspedicijos organizuotos sudėtingomis karo ir okupacijos sąlygomis – 1941 m. Pabaltijį užėmus Vokietijos kariuomenei, nacistinis režimas okupuotiems Rytų kraštams parengė planus, pagal kuriuos Latvija ir Estija turėjo tapti vokiečių gyvenamomis žemėmis, per 20–30 metų laikotarpį buvo numatyta šių kraštų kolonizacija ir germanizacija (tam tiko 50 proc. gyventojų, likę gyventojai turėjo būti perkelti į okupuotas Baltarusijos ir Rusijos sritis) be galimybės atkurti valstybingumą. Nacistinė vadovybė nebuvo vieninga – egzistavo 2 linijos: liberali, kuriai atstovavo okupuotų Rytų kraštų ministras A. Rozenbergas, ir griežta, kurią sąlyginai realizavo reichskomisaras H. Lozė. Jis aršiai priešinosi bet kokiam politiniam Baltijos valstybių savarankiškumui, kai A. Rozenbergas siūlė palikti dalinį tautų savarankiškumą, glaudžiai susietą su Reichu (Bleiere, Butulis, Feldmanis, Stranga, Zunda 2005: 244, 246–247).

Iš turinio matyti, kad ekspedicijų vadovus ir

■

3 LVVA, f. 1630, ap. 5, b. 8, l. 52.

4 Ten pat, l. 55.

5 Ten pat, l. 56.

dalyvius labiau domino latvių diaspora Lietuvoje, tačiau į tyrėjų akiratį pateko ir lietuvių materialinės kultūros medžiaga. Taigi, Lietuvos tyrėjams aktualūs nagrinėjami šaltiniai apima plačią Šiaurės Lietuvos pasienio teritoriją nuo Žagarės iki Skuodo – t. y. duomenys rinkti tuometiniuose Žagarės, Kruopių, Vegerių ir Skuodo valsčiuose. Taip pat archeologo P. Stepinio archeologinė ekspedicija aplankė latvių gyvenamą Ivanuvkos k. (Joniškio vls.), užfiksavo keletą vaizdų (žr. žemiau). Turint omeny, kad tarp 1588–1921 m. Ukriai (buv. Žagarės vls.) ir Aknysta (iki 1921 m.) priklausė Lietuvai, tai ir informacija apie šiuos mikroregionus vertinga Lietuvos paribio krašto lietuvių ir latvių etnografinės medžiagos pažinimui. Taip pat į tuometinį Valstybinį istorijos muziejų pateko 1937 m. gegužės 31 d.–birželio 5 d. ekspedicijos į **Šventąją** ir Būtingę medžiaga – anketos, eksponatai (moteriškų rūbų pavyzdžiai⁶, papuošalai⁷, juostos⁸, pirštinės⁹). Ekspedicijų segtuvai saugomi Latvijos nacionalinio istorijos muziejaus Etnografijos departamente¹⁰, pagal temas sunumeruoti nuo 1 iki 77. 1942 m. Šiaurės Lietuvos ekspedicijos duomenys pateikti tokia eilės tvarka – Nr. 1, 3–5, 7–13, 15, 21–22, 24, 26–30, 32–33, 35–36, 41, 43–45, 47, 49, 51–53, 55, 57–58, 63, 66–67, 71, 74, 77. Kaip matyti, trūksta kai kurių numerių, nes nebuvo surinkta medžiagos tam tikromis temomis. Juose saugomos profesionaliai parengtos atspausdintos anketos (po du A4 formato lapus, kurie užpildyti pieštuku, su įdėtiniais lapeliais – brėžiniais, piešiniais ant įvairaus popieriaus, nuotraukomis). Anketas pildė archeologas, etnografas A. Karnupas, architektas Andrejus Holcmanis (Andrejs Holcmanis, 1920–2009), dailininkas, architektas Voldemaras Silinis (Voldemārs Siliņš, 1911–1987), tekstilės tautodailininkė, keramikė Augustė Silinė (Auguste Siliņa, 1909–1966, Valstybinio istorijos muziejaus Etnografijos skyriaus darbuotoja (1940–1944 m.)), dailininkas, antihitlerinio

6 Šventoji, 3 anketos: sav. latvės Katrīna Kukuka (100 metų, gīm. Rucavos pag.), vilainė; Katrīne Pērkama; Niklava Tērbeta, *Latvijos nacionalinio istorijos muziejaus Etnografijos departamentas* (toliau – LNVM).

7 Šventoji, 2 anketos: sav. latviai Miķēlis Spruogis, gintarinė segė; *Ķersta (Kristīne) Balčiene* (79 m.).

8 Šventoji, 9 anketos: sav. latviai Niklava Terbeta (8), Kersta (Kristina) Balčienė (1), ten pat.

9 Šventoji, 6 anketos: sav. latviai Mikēlis Spruogis (1), Niklava Terbeta (3), Kersta (Kristina) Balčienė (2), ten pat.

10 Nuoširdžiai dėkoju LNVM Etnografijos skyriaus vedėjai Sanitai Stinkulei ir Istorijos skyriaus specialistei Gunitai Baumanai – už pagalbą renkant informaciją muziejuje.

Ekspedicijos dalyvis K. Dagda tyrinėja marškinius, įbridęs

ir antisovietinio judėjimo dalyvis Karlis Dagda Kaščukas (Kārlis Dagda (Kaščuks), (1913–1946)¹¹ (1 il.), architektas Alfredas Zilbertas (Alfreds Zilberts, *~1910–1915, emigravo į Švediją), Janis Zirdzinis (Jānis Zirdziņš, *~1920, †po 2000),

11 Nieko iki šiol nebuvo plačiau žinoma apie Karli Dagdą. Atsitiktinumas lėmė, kad tyrimas apie Daunoravos dvarą 2016 m. mane suvedė su jo dukra Guna Dagda-Sile iš Jelgavos, kuri maloniai sutiko pasidalinti informacija apie Daunoravą ir šeimą. K. Dagda gimė 1913 m. birželio 6 d. Garuozėje, lietuvių Juozapo Kaščiuko (†1929) iš Biržių ir latvės Zelmos Lielaus šeimoje. 1940 m. vasario 22 d. Joniškyje vedė bičiulio dundurnieko (daunoraviškio) Janio Pūkio-Vilkarsio (1911–1994) seserį Zelmą Pūkį (*1914), tais pačiais metais persikėlė gyventi į Rygą. K. Dagda mokėsi Stalgenės pagrindinėje mokykloje (pas mokytoją Gryslę – piešimo), vėliau – Jelgavos profesinėje mokykloje (čia susipažino ir susidraugavo su J. Pūkiu-Vilkarsiu, kartu su Ješka leido mokyklos žurnalą), kadangi nebuvo baigęs vidurinės mokyklos Dailės akademijoje studijavo kaip laisvasis klausytojas. Jis 1942 m. dalyvavo minėtoje Žiemgalos etnografinėje ekspedicijoje kaip dailininkas, nuo 1943–1944 m. kartu su bendraminčiais Jelgavoje, Rygoje, Daunoravoje (Valdemaras Briedis (1910–1957)) įsitraukė į pagrindinę veiklą (leido leidinius, būrėsi į organizacijas) prieš vokiečių ir sovietų okupacines valdžias, kartu su bendražygiais 1945 m. kovo 2 d. suimtas ir Latvijos TSR karo tribunolo sprendimu „už tėvynės išdavystę“ 1946 m. sausio 15 d. sušaudytas.

mokytojas, muziejininkas, gintaro apdirbimo meistras, dailininkas Janis Sudmalis (Jānis Sudmalis, 1887–1984, Liepojos muziejaus įkūrėjas ir vadovas (1923–1958 m.)), Robertas Priedytė (Roberts Priedīte), A. Akmentinis (A. Akmentiņš) ir kt. (parašus reiktų identifikuoti).

Kalbant apie konkrečius objektus – ūkius ir asmenis, išsamiausiai užfiksuota Juozo Drigoto (Dilbinų k.)¹², Janio Straksio (prie Žagarės), Augusto Malioro (Viešučių km., visi Žagarės vls.), Emilijos Bambalės (Burgių vnk.), Zaraukšio ir Dacienės (Bambalų k.), Buožių ir Noreikų (Šapnagių k., visi Kruopių vls.), Vegerių mst. ir Luokavos km. (visi Vegerių vls.), Lukšų (Narvydžių k.) sodybos ir butis bei vien tik buties apyvokos daiktai (Fricio Andero, Janio Šuišelio, Maigos Pizikos (Užluobės k.), Janio Tūbelio, Žanio Vasilio, Janio Zyduolio (Apuolės km.), Matyso Grietėnio (Šarkės k.) ir kt. Kalbant apie tautybes, matyti, kad ekspedicijos dalyvius daugiausia domino latvių tautybės asmenys ir jų butis, tačiau nemažai pateko ir vertingų lietuviškų objektų.

Šių Latvijoje saugomų Lietuvos šaltinių mokslinė vertė – neabejotina. Visų pirma tyrė Lietuvos etnografiją, etnologai „pamiršo“ Šiaurės Lietuvoje buvusių gausių latvių tautybės bendruomenių medžiagą, o sukauptą informaciją dažnai suplakė į bendrą kontekstą laikydamiesi regioninio principo – Žemaitija, Aukštaitija. Taip pat vertinga Vegerių mst. (sudegusio per karą 1944 m.)¹³ (2 il.) užfiksuota medžiaga: bažnyčia, koplytstulpiai, sodybos, trobesiai ir butis. Dėmesio verti ir XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios trobesiai, namų apyvokos daiktai iš Skuodo apyl.: 1768 m. gyvenamasis namas ir 1812 m. klėtis

12 Drigotų ūkis pirmą kartą minimas Naujosios Žagarės katalikų parapijos 1856 m. parapijiečių surašymo knygoje. 1862 m. surašyti 6 ūkiai, kur Drigotų ūkio kaime būta didžiausio, čia išvardinta 16 asmenų (tėvas Kazimieras (40 m.), žmona Konstancija (37 m.), sūnūs Kazimieras (11 m.), Juozapas (9 m.), Tadas (1 m.), dukros Barbora (6 m.), Julijona (4 m.), samdiniai – Jokūbas Kvedaras (30 m.), Jurgis Jasutis (19 m.), Magdalena Paukštytė (20 m.), Benediktas Pukinskis (40 m.), jo žmona Marijona (30 m.), sūnus Benediktas (2 m.), dukros Elena (9 m.), Marijona (7 m.) ir Barbora (5 m.) (l. 7). 1899 m. surašyta jau 11 ūkių, kur Kazimiero Drigoto ūkyje minimi 8 asmenys (velionis tėvas Kazimieras (70 m.), žmona Konstancija (70 m.), sūnūs Kazimieras (40 m.), Tadas (31 m.), dukra Julijona (26 m.), samdiniai Kristina Jonkaitytė (23 m.), Aleksandras Bernotas (14 m.), Jonas Černiauskas (17 m.)) (saugoma Žagarės RKB archyve (skaitmeninės kopijos – KU BRIAI moksliniame archyve), l. 69).

13 Žr. (Vasiliauskas 2012: 137–142). 1866 m. miestelio planas saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve (f. 525, ap. 2, b. 3941, l. 1).

į Švėtę prie Dilbinų k. 1942 08 25. LNVN, neg. 44311. A. Holcmano nuotrauka.

Narvydžių k., 1792 ir 1812 m. kraitkubiliai (kurie vėliau naudoti kaip kubilai miltams laikyti). Išsamiai aprašyta ir užfiksuota Žagarės Raktuvės koplyčia (~1840 m.) bei jos interjeras (dabar pakitęs), kapinės su mūrine tvora, vartais, koplytstulpiais, mediniai ir geležiniai kryžiai:

Raktuvės kapinės. Yra Žagarės miesto vakariename pakraštyje, prie Martyniškių kelio, Švėtės upės slėnio pievose, dešiniajame krante, apie 90 m nuo upės. Lygumoje žema mūro tvora apjuosta kalva pakyla iki 8 m aukščio, kalvos aikštelės ilgiausia vieta siekia apie 70 m. Kapinių pakraštyje, papėdėje, prie kelio pasodinta drebulių (tuopų) eilė. Papėdėje, į upės pusę, kaip ir kalvos aikštelėje auga pavieniai medžiai ir krūmai. Prie kapinių pietvakarinio pakraščio šliejasi naujosios pravoslavų ir katalikų kapinės. Švėtės kitame krante, į viršų, prie kranto, [yra] ištinis status šlaitas [ozas]. Ten, apie 500 m į šiaurės vakarus yra didžiausias piliakalnis. Pasak vietinio kunigo [kan. Konstantinas Jazdauskis, 1920–1949], dabartiniame kapų kalne buvo [įrengta] paskutinė žiemgalių įtvirtinimų vieta. Dabartiniai kapai – šv. Petro (Naujosios Žagarės) katalikų parapijos [kapinės] įrengtos prieš maždaug 300 m. Medinė bažnyčia ant kalvos pastatyta prieš maždaug 100 metų, senesnės, mažesnės (taip pat medinės) bažnytelės vietoje. Išliko 2 kapų žymenys – koplytstulpiai su stogeliais (XIX a. 9 deš.) ir daugybė medinių kryžių. Didžioji dalis geležinių kryžių statyta XIX a. 9–10 deš. Seniausias koplytstulpis – 1843 m. Kapi-

nės laidojimui nebenaudojamos. Paskutiniai palaidoti 1939 m. Vietiniai latviai vartoja ir Raktės kapų (*Raktes kapi*) pavadinimą (aprašė A. Zilberts, segt. 71, ank. 1526, 1942 09 15) (3 il.)¹⁴.

Taip pat atlikta Vegerių (sudegė 1944 m.) (4 il.), Senosios Žagarės bažnyčios (uždaryta 1961 m., dabar interjeras pakitęs) fotofiksacija bei kt. Kaip rodo, pavyzdžiui, prie **Žagarės**, dabar vadinamo Žvelgaičių, tvenkinio priglundusios Ezergailių sodybos (LKS 6246001.61/451094.92 m) aprašymas, užfiksuota įdomi ir įvairialypė medžiaga:

[Sodyba] yra 2,5 km į PV nuo Žagarės miesto vandens malūno, ežero aukštupyje, tarp Švėtės upės ir Žagarės–Kruopių vieškelio. Vandens malūnas statytas baudžiovos laikais, kai buvo perkasta kalva prie dab. Ezergailių sodybos, tokiu būdu per kanalą nuleistas vanduo iš Švėtės slėnio į greta esančią daubą ir sukurtas dirbtinis ežeras su malūnu žemupyje. Ežero vandens lygį reguliuodavo ant Švėtės senosios vagos įrengta užtvanka. Ezergailių sodybos savininkų prievolė buvo šios užtvankos priežiūra. Dabar valda apima 16 ha, iki 1910 m. – 3 ha. Anksčiau užsiimdavo ir žvejyba. Dabartinė sodyba suformuota prieš 60 metų. Prieš 50 metų trobos priekyje (ŠV) pasodinta kaštonų eilė (dabar liko tik 1 medis). Liepos slėnio šlaite sodintos prieš 40 metų. Karklai priešais

14 Ši ir kitus archyvo įrašus iš latvių k. vertė straipsnio autorius.

Vegerių mst., Rubenių sodyba (sav. Julius Vētra, eglė). 1942 09 11. LNVN, neg. 44487.
A. Holcmano nuotrauka.

ežerą šeimininko tėvo sodinti prieš 45 metus. Pušų miškelis sodintas kitoje kanalo pusėje, ant kalvos, nuo 1908 m. Prieš 1908 m. visur aplink buvo tik arimai (pušis pasodino dvarininkas Naryškinas, kai įsigijo malūną). Prieš arimų įrengimą čia buvo seni miško kelmai. Į dabartinio savininko Janio Strakšio šeimos rankas sodyba pateko prieš 3 kartas – atėjo tėvo tėvas¹⁵. Ankstesnis savininkas buvo kažkoks Gailytis (aprašė A. Zilbertas, segt. 1, ank. 1465, 1942 09 01) (5 il.).

Kalbant apie Skuodo apyl. latvių keramiką, įdomu tai, kad dažnai nurodomas pavyzdžių apytikris amžius, kur jie buvo įgyti (pvz., Skuodo turguje), jų kilmė (pvz., Rucava Latvijoje) ar net gamintojas (pvz., vokiečių puodžius Augustas) – tai liudija pasienio gyventojų ekonominius ryšius. Tuo tarpu puodo iš Bambalų k. [Dacienės] kilmė – Vieksniai. Kaip ir kiti eksponatai (sietynas ir kt.) jie suteikia informacijos apie konkrečius gamintojus – amatininkus ar kaimo meistrus, jų

kilmę. Tarp šių anketų yra ir užrašytų atsiminimų apie šeimos kilmę, Šarkės dvarą ir jo smuklę, kelius, prekybą grūdais, darbus, papročius, moterų rūbus (pvz., Indrikis Grantynis, *1852 m. Tašu pag. (Kuršo gub.) gyveno Skuode, 44 segt., 1474 ank.), užrašai apie papročius, šventes, žaidimus, valgi, gėrimus (degtinę) ir kt. (pvz., Juris Švarcas, 69 m. amžiaus, tėvas iš Gruobinės, motina iš Dorupės, 35 segt., 1416 ank.). Taip pat aprašyta sūrio gamyba, džiovinimas (Narvydžių k.) ir svečių vaišinimo papročiai, to meto stalo kultūra, patiekalai (Apuolės k., 66 segt.). Štai kaip aprašytas sietynas iš **Apuolės** k.:

Naudotas po 1883 m. per šeimos šventes – laidotuves, deginant pačių darytas avių taukų žvakes. „Degino per šeimos šventes – vestuves, laidotuves, kai dar nebuvo lempų.“ [Kalvis] Jonass lyg kilęs iš senų prūsų [Rytprusių vokiečių] kalvių – to amato meistrų – Liepojos Jonasai – dab. „Jonass“, „Juodasis gaidys“ įsikūrę Aleksandro g. [dab. Brīvības i.] Liepojoje. Jonaso kalvio tėvai buvo pusiau latviai, žmona – latvė, visi vaikai – latviai. Kai pateikėjui [Janiui Vasiliui, 55 m.] buvo 9 metai [1896 m.], kalvis Apuolėje kalvę uždare ir persikėlė į Liepoją – tuomet jam buvo daugiau kaip 80 metų (aprašė A. Siliņa, segt. 15, ank. 1319, 1942 09 02).

Kai kurie įrašai atskleidžia vietos meistrų dirbinių paplitimo arealą. Štai aprašant medinę ožio galvą su ragais iš **Užluobės** k. aiškėja, kad tai buvo populiarus dirbiny:

15 Šiaulių evangelikų liuteronų parapijos 1834–1845 m. konfirmacijų knygoje yra įrašai, kad 1838 m. buvo konfirмуoti Janis (Jahnis Strakscha, g. 1820 m.) ir Samuelis (Samuels Strakschus, g. 1821 m.) Strakšiai iš Senosios Žagarės, nurodyta gimimo vieta (Laukėnai ir Atgazė), jų tėvai – Krišjanis Strakšis ir Ilzė, užsiėmimas – samdiniai, tarnai (*eheiblicher Sohn des Lauken Knecht Krischjahnis Strakscha u. dessen Eheweibes Ilse; eheiblicher Sohn des Atgahse Knecht Krischjahnis Strakschus u. dessen Eheweibes Ilse*) (saugoma Alkiškių ELB archyve (skaitmeninės kopijos – KU BRIAI moksliniame archyve), l. 35 (nenumeruotas), Nr. 138–139).

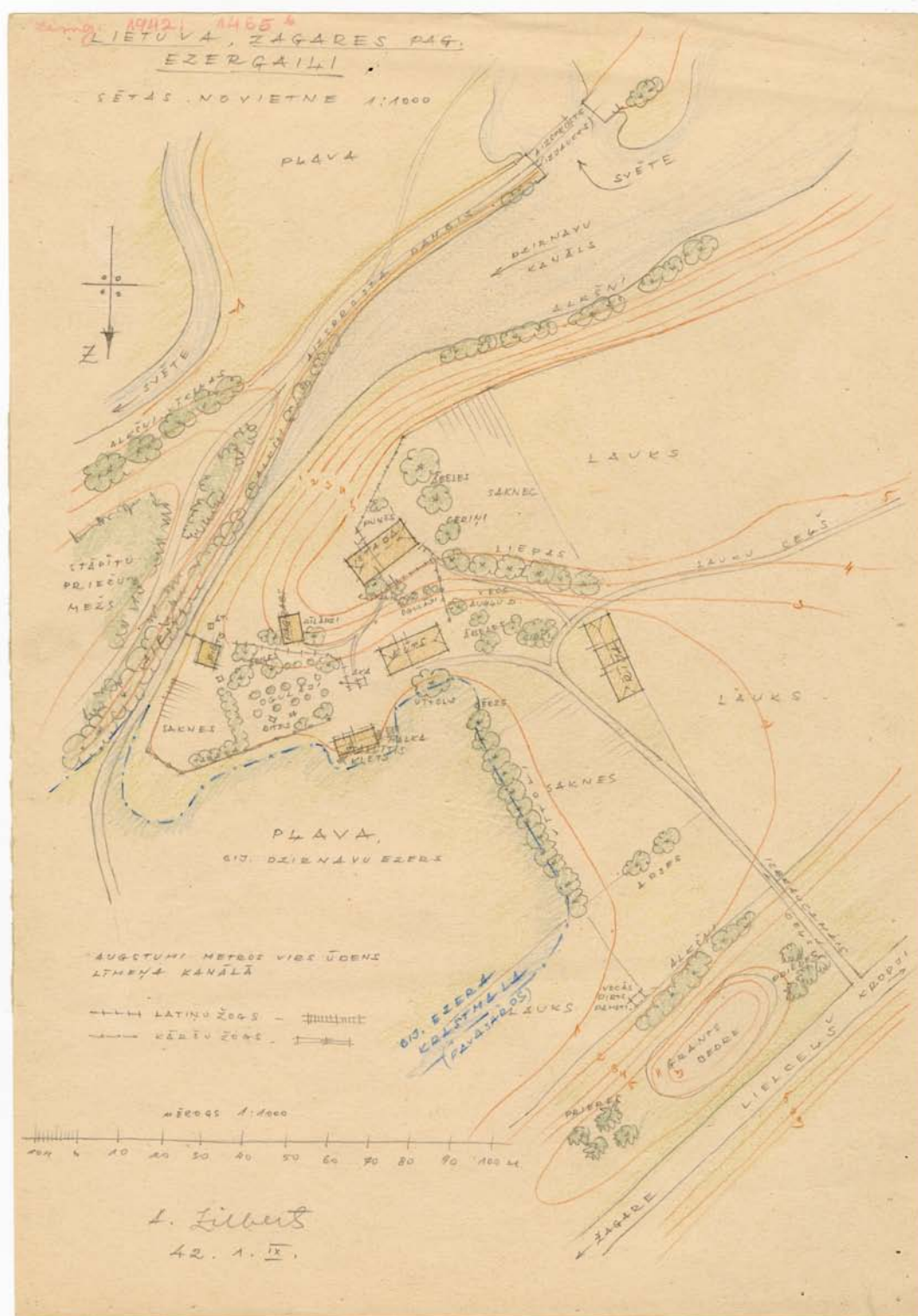
Žagarės Raktuvės piliakalnis-kapinės. 1942 07 01. LNVN, neg. 43823. A. Zilberto nuotrauka.

Virš durų ir prie sienos dėl grožio ir šiam tam pakabinti. Meistras tokių daug gamindavo – vežė į Latviją retkarčiais dovanų. Gamino pats pagal savo išmonę – niekur nesimokė tokių drožti (aprašė A. Siliņa, segt. 28, ank. 1427, 1942 09 10).

Kai kurie aprašymai gana išsamūs ir atskleidžia daugiau apie kai kurių vietovių karčiamų kasdienybę, to meto kelius, grūdų supirkimą, jų gabenimą į artimiausią Liepojos uostą:

Šarkės dvaro smuklės savininkas buvo žydas, daugiausia žydai jais ir buvo. Virgos kalno smuklė ir Lejas smuklė, tuomet ten dirbau girininku, tada jau mačiau, smuklininkai buvo žydai. Šarkės smuklėje buvo galima įsigyti degtinės, alaus ir užkandos (*zakuskės*): sūrio (*knapsierus*), silkės ir kažkokių žuvelių, kaip jau žydai galėjo, arba menkės ar lydekos. Šokių vakarai vykdavo sekmadieniais vakarais (teismo pastate). Ten buvo muzikantas Munkis su savo sūnumi, jie buvo tame teismo pastate, ten šokdavo – smuklėje nešokdavo. Susirinkdavo merginos, vaikinai ir vedę, kas norėdavo degtinės – smuklė juk buvo visai greta. Vienas grodavo smuiku, kitas – bosu. Grodavo pavyzdžiui: *Cūka rudzos, / cūka pupās / iet pie diķa / dirsu mazgāt*. Taip jie grodavo. Grodavo tokią *balamušką*, aš tada nešokau, nerūkiu, rūkyti išmokau tik karo metais, tad visus versdavo arba rūkyti, arba kramtyti tabaką, arba kišti į ausį – toks ten kvapas buvo. Grojo vėl: *Skroders sež uz aku / lāpa savu praku / vien smuk meitiņ / garam iet / un ar mani tūset sāk / un palaimel mana sievel*

/ pati rokas sāk. Tą irgi šoko. Šarkės smuklės stalas (*tobanks*), ant kurio deda degtinę, alų – ko paprašai. Degtinės buvo galima gauti už 5 kapeikas, už 10 kapeikų. Geros degtinės pusbutelis kainavo 20 kapeikų, *siereļi* – 3 kapeikos. Už 10 kapeikų buvo galima gauti gerai iškeptos žuvies lėkštėje. Moterys ir vyrai gerdavo kartu pasibučiuodami. Lietuviai visada su moterimis geria kartu. Kitos lietuvės nešdavo vilną ar linus už pusbutelį degtinės. Žydas tik perbraukia per savo barzdą – gerai. Buvo daug tokių lietuvių moterų, kurios labai degtinės geidavo. Duonos buvo galima valgyti tiek kiek nori (su sviestu arba su pienu) už 2–3 kapeikas. Riestainių irgi buvo, kietų ir minkštų. Tada netrūko nieko, jei užteko pinigų. Smuklėse supirkdavo grūdus. Prie Gruobinės smuklės stovėdavo žydai, kurie supirkinėjo taip pat ir grūdus. Iš Lietuvos atvykę su grūdais, jei neparduodavo vienoje smuklėje, tai tada kitoje – ten, kur daugiau mokėjo. Jie (smuklėse) šiek tiek daugiau mokėjo nei Liepojoje. Taip vieną kartą lietuvis vežė 6 pūrus, Pukardas Liepojoje, Didžiojoje g., jam atseikėjo 5 pūrus ir gavo gerų magaryčių, gerai esą pardavė lietuvis Teicis. Lietuviai beveik visus grūdus smuklėse pardavdavo. Jei galėdavo – sulygdavo už grūdus, jei ne – važiuodavo toliau. Avižų pūras kainavo 1 rub. 20 kap., miežiai – 2 rub. Jei suderėdavo, gaudavo magaryčių, jei ne – pirk už savo pinigus, nebuvo verčiama – jei nori gerk, jei nenori važiuok su savo pinigais namo. Iš Šarkės važiuodavo į Liepoją per Virgą, buvo galima keliauti pro Kanizerę ir Kalėtus, tada pirmoji buvo Baltoji

Ezergaili (J. Straksio) sodība pie Žagarēs Švētēs tvenkinio. 1942 m. LNVM, ZAE, Lietuva, segt. 1, ank. 1465. A. Zilberto brēžinys.

smuklė, Krūtė, Virgos, Dykių, Gaviezė, Gruobinė Ilgių smuklė, tada jau Gruobinė ir Liepoja. [Iš Skuodo] Sedvinių keliu pirma buvo pasiekiami Smilšų, Bartos, Kiburių, Dubenių smuklės ir tada Gruobinė bei Liepoja. Ryte išvažiavę iki vakaro pasiekdavo Kiburius arba Dubenius, ten nakvodavo ir tada anksti ryte keliaudavo į Liepoją. Jei važiuodavo per

Virgą – nakvodavo Virgos arba Dykių smuklėje. Kelias buvo klampus, prie Virgos smuklės buvo galima įklimpti, purvas siekė iki pat ašių. Nakvynė ir arklių laikymas nieko nekainavo, ten bernų nebuvo, pačiam reikėdavo pasirūpinti arkliu. Miegodavo arba sėdėdami prie stalo, arba ant kokio suolo (Indirkio Grantinio atsiminimai, segt. 44, ank. 1474).

Luokavos k. ir piliakalnio panorama. 1942 09 12. LNVM, neg. 45519. A. Zirdzinio nuotrauka.

Šie šaltiniai ateityje pravers ne tik etnologams, bet ir tradicinės architektūros tyrinėtojams, istorikams, archeologams bei visiems, besidomintiems Šiaurės Lietuvos gyventojų – XVIII–XX a. pirmosios pusės latvių ir lietuvių materialine kultūra.

Atskirą fondą sudaro negatyvai (iš viso 397 vnt.)¹⁶, papildantys prieš tai minėtą medžiagą. Negatyvai skyriaus kartotekoje suskirstyti teritoriniu ir teminiu principu: **Skuodo** vls. (trobesiai, jų interjeras, tautiniai rūbai, tekstilė ir apranga, baldai ir buities apyvokos daiktai (sūrspaudis), žmonės, kryžius)¹⁷, **Kruopių** vls. (gyv. namai, ūkiniai pastatai, pastatų detalės, darbo įrankiai, javapjūtė, baldai ir buities apyvokos daiktai, transporto priemonės, žmonės)¹⁸, **Vegerių** vls. (kultūrinis kraštovaizdis (Vegerių mst. ir Luokavos k.), trobesiai, ūkiniai pastatai, pastatų detalės, baldai, žmonės, šuliniai, Luokavos piliakalnis (6 il.), kapinės ir antkapiai, bažnyčia, kryžiai, koplytstulpiai)¹⁹, **Žagarės** vls. (ekspedicijos dalyviai, kultūrinis kraštovaizdis (Dilbinų k.), trobesiai

(Ezergailių sod., Dilbinų, Gaudikių, Viešučių, Puikių, Martyniškių k.), ūkiniai pastatai ir lovyvų galvijams, pastatų detalės, malūnai, šuliniai, tvoros, baldai ir buities apyvokos daiktai, transporto priemonės, skrynios, darbo įrankiai, žmonės, sakraliniai pastatai, jų interjeras (Senosios Žagarės bažnyčia, Raktuvės koplyčia), kryžiai, kapinės ir kryžiai (Raktuvės, Minčaičių, Viešučių)²⁰. Kaip matome, daugiausia negatyvų yra iš Žagarės vls. – 147, iš Kruopių – 131, Vegerių – 68, Skuodo – 51. Tačiau kai kurių anketų, piešinių, brėžinių daugiau iš Skuodo vls., kita vertus, Skuodo ekspedicija ir truko trumpiausiai, apėmė mažesnę teritoriją.

Archeologo P. Stepinio 1942 m. liepos 23–26 d. darytuose negatyvuose (neg. 45881–45884, 45887–45893, 46684–46694, 49512–49513, iš viso 24 vnt.) užfiksuoti Kalnelio k. gyvuliai, žmonės, Sidabrės (Kalnelio) piliakalnis, Ivanuvkos k. latviai Kelės, gyvuliai (visi **Joniškio** vls.), Žagarės I ir II piliakalniai ir žmonės (viršaičio žmona, anyta), o tos pačios archeologinės ekspedicijos dalyvio F. Vyksnės rugpjūčio 31 d. negatyvuose (neg. 45894–45903, iš viso 10 vnt.) – Įpilties piliakalnis, Senosios Įpilties k., koplyčia ant alkakalnio ir kt.

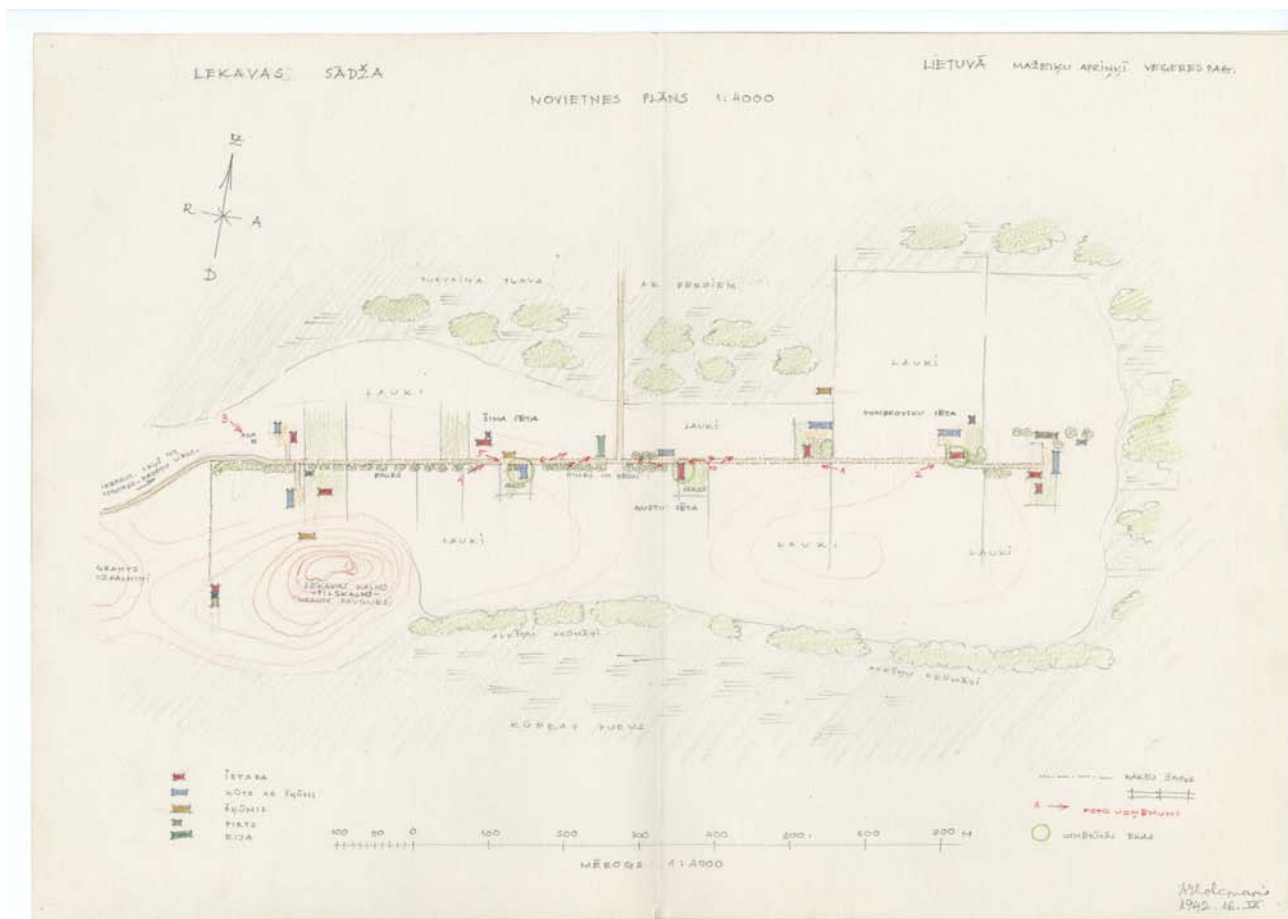
16 LNVM Istorijos departamentas, neg. 43818–43824, 43954–43991, 44006–44026 (A. Zilbertas), 44207–44246, 44266–44281, 44286–44320, 44341–44438, 44471–44507 (A. Holcmanis), 44678–44706 (E. Misiinis), 45085–45095 (J. Sudmalis), 45229–45231 (E. Misiinis), 45288–45295 (R. Priedytė), 45379–45382, 45489–45519 (J. Zirdzinis), 46294–46312 (A. Karnupas).

17 Ten pat, neg. 44678–44706, 45085–45095, 45229–45231, 45288–45295.

18 Ten pat, neg. 44211–44218, 44220–44228, 44266–44281, 44341–44438.

19 Ten pat, neg. 44471–44507, 45489–45519.

20 Ten pat, neg. 43818–43824, 43954–43991, 44006–44026, 44207–44210, 44219, 44229–44246, 44286–44320, 45379–45382, 46294–46312.

Luokavos kaimo sodybų su piliakalnių situacijos planas. 1942 m. LNVN, ZAE, Lietuva, segt. 1, ank. 1644. A. Holcmano brėžinys.

ARCHYVO APYRAŠŲ KATALOGAS²¹

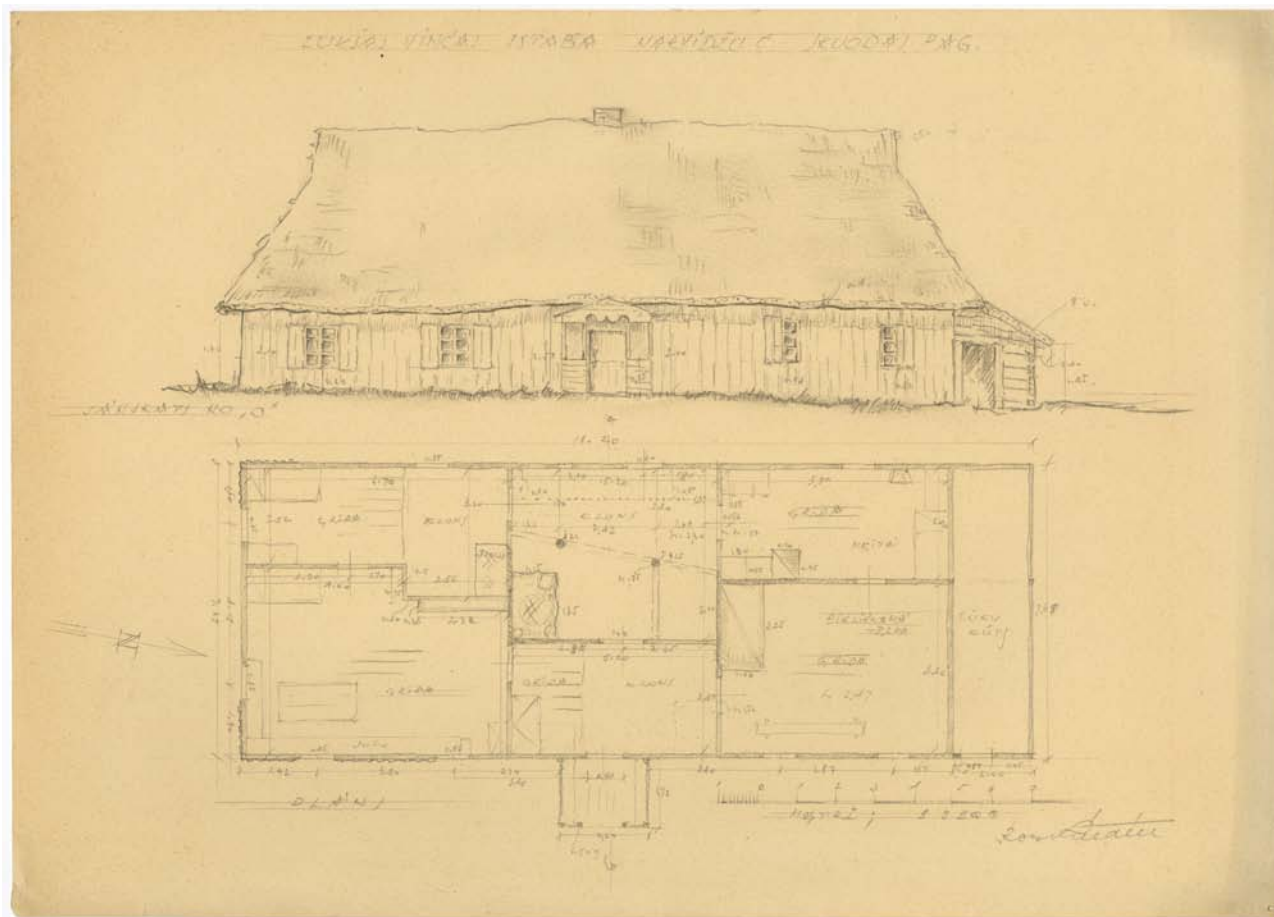
1. Pastatų situacijos planai. Segtuve 6 anketos, užpildė A. Holcmanis (5), A. Zilbertas (1), su planais, nuotraukomis: **Burgiai** (buv. girininko sod., Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė); **Bambalų k.**, Dačių sod. (Kruopių vls., sav. latvė Dacienė (Dacis)); **Dilbinų k.** (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas); **Viešučių k.** (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras); **Ezergailiai** (Žagarės vls., sav. latvis Janis Straksis); **Luokavos k.** su piliakalnių situacijos planas (Vegerių vls.) (7 il.).

3. Šulinys. 1 nuotr., Luokavos k., Vegerių vls.

4. Gyvenamasis namas. 15 anketų su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami matmenys, tikslus ir apytikris datavimas, užpildė A. Holcmanis (10), A. Holcmanis ir K. Dagda (1), J. Zirdzinis (1), A. Zilbertas (1), R. Priedytė (2): **Šapnagių**

(**Did.**) k. (Kruopių vls., sav. lietuvis Klemensas Noreikis, amžius – 45 m., su kaminu); **Šapnagių (Maž.)** – 2 (Kruopių vls., sav. lietuviai Juozas Buožius ir Antanas Buožius, amžius – 25 ir 45 m.); **Burgiai** (buv. girininko sod., Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, amžius – daugiau nei 100 m., su kaminu); **Bambalų k.**, Dačių sod. (Kruopių vls., sav. latvė Dacienė (Dacis), su kaminu, amžius nežinomas); **Vegerių mst.** – 3 (vad. Rubenių sod., sav. latvis Jūlis Vėtra), amžius – daugiau nei 100 m. (statyta senelio, su kaminu); sav. lietuvė Zašininė, amžius – apie 80–90 m.; sod., sav. latvis Fricis Kliešmetas, amžius nežinomas); **Luokavos k.** (sav. latvė Karlynė Gusts, stat. 1881 m., priestatai – prieš 50 m.); buv. **Martyniškių dv.** (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozas Kavėckis, amžius – 32 m.); **Viešučių k.** (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras, amžius – 30 m., su kaminu); **Dilbinų k.** (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas, amžius – apie 82 ir 40 m., įrėžta data 1879, su kaminu); **Ezergailiai** (Žagarės vls., sav. latvis Jānis Straksis, amžius – daugiau nei 60 m., su kaminu); **Narvydžių k.** – 2 (Skuodo vls., sav. lietuviai Lukšas Vincas (stat.

21 LNVN Etnografijos departamento Rankraščių, brėžinių, nuotraukų ir dokumentų kolekcija (*Rokrakstu, žimėjumu, fotoatėlu un dokument kolekcija*, toliau – ZAE), Lietuva. segt.

Narvydžių k., V. Lukšo sodybos troba (virš durų yra skaičius 1768), su prieangiu, kaminu, pušis, eglė. 1942 m. LNVN, ZAE, Lietuva, segt. 4, ank. 1329. R. Priedytės piešinys.

1768 m., su kaminu) (8 il.) ir Joakimas Rimkus (stat. 1870 m., su kaminu)).

5. Klojimas. 7 anketos su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė A. Holcmanis (4), J. Zirdzinis (1), A. Zilbertas (1), R. Priedytė (1): **Burgiai** (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, amžius nežinomas); **Šapnagių (Maž.)** (Kruopių vls., sav. Vilis Urbonas, amžius – apie 60 m.); **Vegerių** mst. (Bajarų sod., sav. latvis Janis Mikėlis, amžius – apie 1860 m.); **Dilbinų** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas, amžius – apie 82 m.); **Viešučių** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras, amžius – apie 40 m.); **Ezergailiai** (Žagarės vls., sav. latvis Janis Straksis, atvežta iš kitur ir pastatyta, amžius – daugiau nei 70 m.); **Narvydžių** k. (Skuodo vls., apie 30–40 m., sav. lietuvis Juozas Lukšas).

7. Klėtis. 11 anketų su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami išmatavimai, tikslus ir apytikris datavimas, užpildė A. Holcmanis (8), V. Silinis (1), R. Priedytė (2): **Šapnagių (Did.)** k. – 3 (Kruopių vls., sav. lietuvis Klemensas Noreikis, amžius – 35 m.; sav. lietuvis Feliksas Jaunzemis,

stat. – 1851 m.; sav. latvis Julijus Klūga, amžius – apie 70 m.); **Burgiai** (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, amžius – daugiau nei 70 m.); **Bambalų** k., Dačių sod. (Kruopių vls., sav. latvė Daciene (Dacis), stat. 1881 m.); **Vegerių** mst. (sav. lietuvis Antanas Plienias, amžius – apie 30 m.); **Luokavos** k. (sav. lietuvis Jonas Šimas, amžius nežinomas, paveldėjo iš savo tėvo); **Viešučių** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras, spėjamas amžius – apie 4 kartos); **Dilbinų** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Mačiulis, amžius – nuo prosenelio laikų); **Narvydžių** k. – 2 (Skuodo vls., sav. lietuvis Juozas Lukšas, stat. 1812 m.; sav. lietuvis Petras Šlečkinas, amžius – 50–60 m.).

8. Tvartas. 5 anketos su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami matmenys, tikslus ir apytikris datavimas, užpildė A. Holcmanis (3), A. Zilbertas (2): **Ezergailiai** (Žagarės vls., sav. latvis Janis Straksis, stat. 1902 ir 1910, 1884 m.); **Burgiai** (Kruopių vls., diendaržis, sav. latvė Emilija Bambalė); **Šapnagių (Did.)** k. – 2 (Kruopių vls., sav. lietuviai Klemensas Noreikis; Stasys Šliauteris, stat. 1888 m.).

9. Pirtis. 4 anketos su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami išmatavimai, tikslus ir apytikris datavimas, užpildė A. Holcmanis (2), A. Zilbertas (1), R. Priedytė (1): **Šapnagių (Did.)** k. (Kruopių vls., sav. lietuvė Anelė Putrienė, amžius – 20 m.); **Ezergailiai** (Žagarės vls., sav. latvis Janis Straksis, amžius – apie 60 m., buv. gyv. namas iki 1934 m., statė latvis meistras Krišjanis Antaniškis); **Dilbinų** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas, amžius – apie 82 m.); **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. lietuvis Juozas Lukšas, amžius – 20–25 m.).

10. Girnos. 1 anketa su rankinių girnų brėžiniu, užpildė K. Dagda. **Bambalų** k., (Kruopių vls., sav. latvis – nenurodytas).

11. Daržinė. 2 anketos su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami matmenys, tikslus ir apytikris datavimas, užpildė A. Holcmanis (2): **Šapnagių (Did.)** k. (Kruopių vls., sav. lietuvis Klemensas Noreikis, amžius – 35 m.); **Dilbinų** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas, amžius – apie 82 m.).

12. Rūsysis. 1 anketa su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami išmatavimai, apytikris datavimas, užpildė A. Zilbertas (1): **Ezergailiai** (Žagarės vls., sav. latvis Janis Straksis, amžius – daugiau kaip 60 m.).

13. Pastatų statybos įrankiai. 4 anketos su brėžiniais, pateikiami išmatavimai, užpildė R. Akmentinis (2), R. Priedytė (1), J. Sudmalis (1): **Užluobės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Fricis Anders); **Apuolės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Žanis Vasilis); **Narvydžių** k. – 2 (Skuodo vls., sav. lietuvis Juozas Lukšas).

15. Patalpų apšvietimas. 5 anketos su brėžiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė A. Silinia: **Užluobės** k. – 2 (Skuodo vls., sav. latvis Fricis Anders, *1902 m., tėvas – Janis Anderas, †1940 m., 75 metų amžiaus, balanoms įstatyti, gamino vietas latvis kalvis); **Apuolės** k. – 3 (Skuodo vls., sav. latvis Janis Tūbels; sav. latvis Žanis Vasilis, sietynas, gamino kalvis latvis Jonas, po 1883 m.).

21. Stalas. 4 anketos su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami išmatavimai, tikslus ir apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (1), R. Priedytė (2), J. Sudmalis (1): **Bambalų** k. (Kruopių vls., sav. lietuvis Zaruskis, pušis); **Narvydžių** k. – 3 (Skuodo vls., sav. lietuviai Vincas Lukšas (apie 50–70 m., ankstesnio šeimininko Macevičiaus laikais, pušis), Juozas Lukšas (gam. 1893 m., ąžuolas), Šlačkų sod. (gam. 1893 m., ąžuolas)).

22. Suolai ir kėdės. 13 anketų su brėžiniais, pateikiami išmatavimai, tikslus ir apytikris

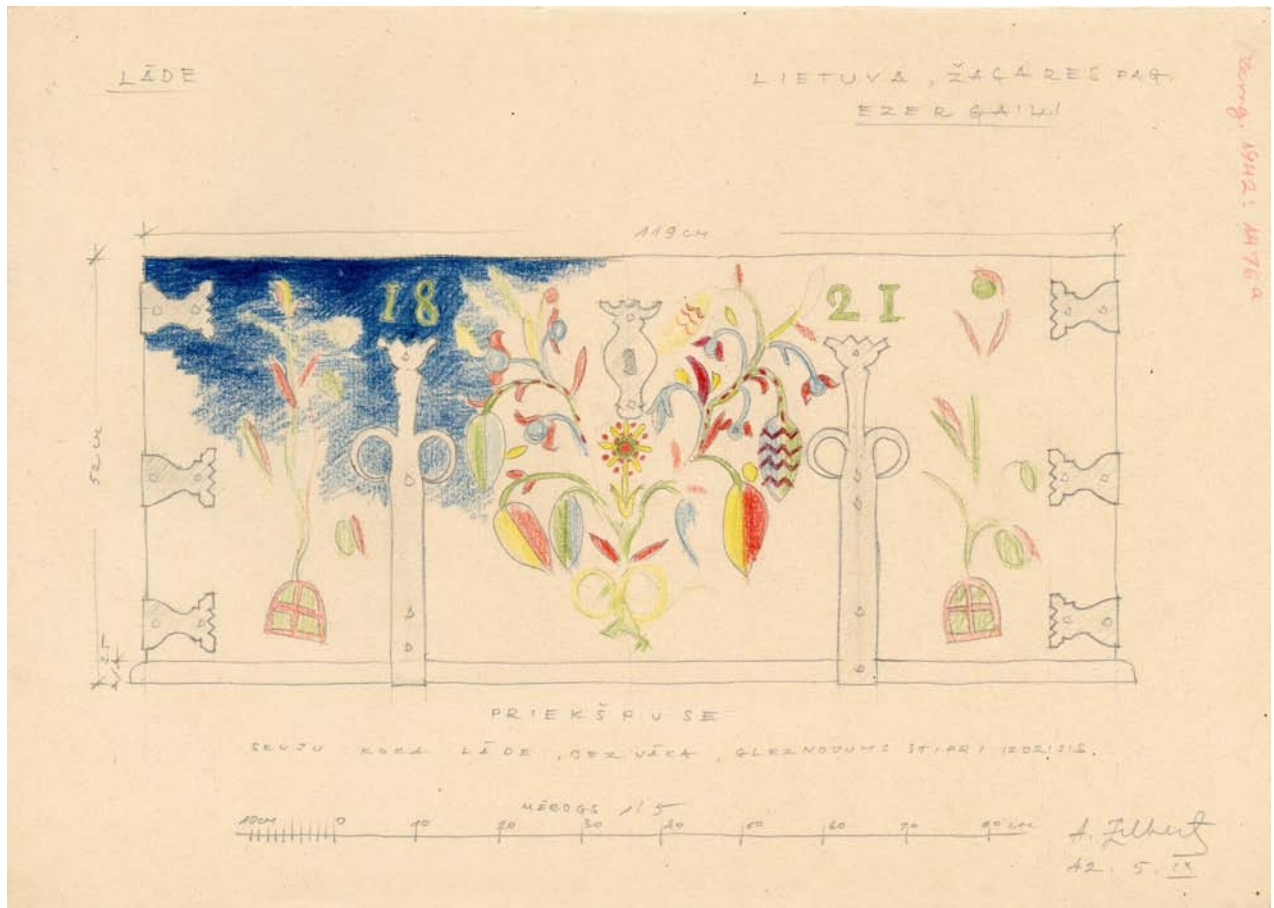
datavimas, užpildė A. Holcmanis (3), K. Dagda (9), J. Sudmalis (1): **Šapnagių (Did.)** k. (Kruopių vls., sav. lietuvė Anelė Putrienė); **Šapnagių (Maž.)** – 5 (Kruopių vls., sav. lietuvis Antanas Buožius; sav. lietuvis Jonas Noreikis); **Bambalų** k. (Kruopių vls., sav. lietuvis Zaruskis); **Vegerių** mst. – 2 (sav. latvis Fricis Kliešmetas); **Viešučių** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras); **Dilbinų** k. – 2 (Žagarės vls., apie 86 m., sav. lietuviai Juozapas Drigotas ir Tadas Drigotas²²); **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. lietuvis Vincas Lukšas (ankstesnio šeimininko Macevičiaus laikais)).

24. Lopšys. 3 anketos su brėžiniais, nuotraukomis, pateikiami matmenys, užpildė K. Dagda (2), ? (1): **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. lietuvis Alfredas Taucis); **Dilbinų** k. – 2 (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas).

26. Kraičio skrynios. 16 anketų su brėžiniais, pateikiami matmenys, apytikris ir tikslus datavimas, užpildė R. Akmentinis (11), V. Silinis (1), K. Dagda (1), A. Zilbertas (3): **Vegerių** mst. (Bajarų sod., sav. latvis Janis Mikėlis, paveldėjo iš savo motinos, †1934 m., 82 m. amžiaus); **Dilbinų** k. (Žagarės vls., užrakto apkaustas, sav. lietuvis Juozapas Drigotas); **Ezergailiai** – 3 (Žagarės vls., sav. latvis Janis Straksis (gam. 1821 m.) (9 pav.); **Užluobės** k. – 7 (Skuodo vls., sav. lietuviai Janis Šuišelis (apie 150 m., 1872 m.), Fricis Anderis (apie 100 m. – dvi), Maiga Pizika (gam. 1834 m.), Kėrsta Šlėža (apie 50, 90 m.); **Apuolės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Margrieta Vasilis); **Šarkės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Matysas Grietėnis, apie 100 m.); **Narvydžių** k. – 2 (Skuodo vls., sav. lietuvis Antanas Lukšas (apie 70 m.; 1868 m.)).

27. Spinta. 7 anketos su brėžiniais, pateikiami matmenys, apytikris ir tikslus datavimas, užpildė R. Akmentinis (1), ? (1), K. Dagda (3), A. Karnupas (1), ? (1): **Viešučių** k. (Žagarės vls., spintos karūna, sav. lietuvis Augustas Malioras); **Dilbinų** k. – 3 (Žagarės vls., gam. 1784 m., sav. lietuviai Tadas Drigotas, Juozapas Drigotas, Mačiulis (apie 100 m.)); **Apuolės** k. – 2 (Skuodo vls., sav. latvės Margrieta Vasilis (apie 100 m.), Benita Žakars (gam. 1849 m.)); **Šarkės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Janis Vasilis), gam. XIX a. pirmojoje pusėje).

22 Apie Tadą Drigotą žinoma, kad gimė 1860 m. rugsėjo 9 d. Dilbinų k., tėvai – Kazimieras Drigotas ir Konstancija Savickaitė-Drigotienė, raštingas, nevedęs, 1919 m. kovo 3 d. vedė našlę Apoloniją Zalogaitę iš Petraitelių (*1888 06 05) (Žagarės RKB archyvas (skaitmeninės kopijos – KU BRIAI moksliniame archyve), Naujosios Žagarės RKB bažnyčios 1917–1922 m. jungtųjų knyga, l. 20, p. 25).

Ezergailių (J. Straksio) kraičio skrynja (pušis, geležiniai apkalai), dažyta tamsiai mėlyna spalva (1821). LNVM, ZAE, Lietuva, segt. 26, ank. 1476. A. Zilberto piešinys.

28. Kiti baldai. 2 anketos su brėžiniu, piešiniu, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (1), A. Siliņa (1): **Šapnagių (Did.)** k. (Kruopių vls., sav. lietuvis Jonas Noreikis, laikrodžio dėžutė, meistras – Juozas Stonys, apie 40 m.); **Užluobės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Fricis Anderis, medinė ožio galva su ragais naudota rūbams kabinti, gamino tėvas Janis Anderis, †1940 m. 75 m. amžiaus).

29. Stalio darbo įrankiai ir gaminiai. 23 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė A. Silinia (13), V. Silinis (1), J. Sudmalis (1), R. Akmentinis (1), R. Priedytė (2): **Šapnagių (Did.)** k. – 3 (Kruopių vls., sav. lietuvis Klemensas Noreikis, gelda; sav. lietuvis Noreikis, piesta (apie 100 m.), gelda); **Šapnagių (Maž.)** – 2 (Kruopių vls., sav. latvis Vilis Urbanas, kilmė – Rudausių dvaras, apie 60 m., skobtinis kibiras); **Šapnagių (Maž.)** k. – 2 (Vegerių vls., sav. lietuvis Jonas Noreikis, piesta ir tekinto beržo lėkštė, apie 55 m., piršta Rygoje, jas atgabendavo laivais); **Burgiai** (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, gelda mėsai sūdyti); **Luokavos**

k. (sav. lietuvis Jonas Šimas, gelda); **Viešučių** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras, kubilas); **Dilbinų** k. – 4 (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas, gelda, piesta (grūstuvė); Mačiulis, gelda, skobtinis kubilas); **Apulės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Janis Tūbelis, gelda, piršta Skuodo turguje); **Užluobės** k. – 4 (Skuodo vls., sav. latviai Janis Grundulis; Juris Švarcas; Fricis Anderas – 2 vnt.); **Narvydžių** k. – 4 (Skuodo vls., sav. lietuviai Lukšas Vincas; Fricis Donelis, piestos kanapėms grūsti; Juozas Lukšas, gelda ir piesta kanapėms grūsti).

30. Daiktai iš liepos karnos. 1 anketa su piešiniu, pateikiami matmenys apytikris datavimas, užpildė R. Priedytė: **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. lietuvis Vladas Raštikis, rėtis miltams sijoti).

32. Kibirai, kubilai su lankais. 9 anketos su piešiniais, pateikiami išmatavimai, apytikris datavimas, užpildė R. Akmentiņš (2), ? (1), K. Dagda (5), A. Siliņa (1): **Viešučių** k. – 2 (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras, lauknešelis ir kraitkubilis (vad. *lauknišiukas, kreitkubelis*);

Burgiai – 3 (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, lauknešėliai (*lauknišiukas, buklatiņš*) ir kraitkubilis (*tīne*)); **Užluobės** km. – 4 (Skuodo vls., sav. latviai Fricis Anderis, 4 egliniai kubilai miltams laikyti, kurių 2 seniau naudoti kaip kraitkubiliai (lat. *tīne*), vienas su 1819 m. data ir kryžiumi, kitas – su 1792 m. data) (**10 pav.**).

33. Moliniai indai. 7 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (2), A. Silinia (4), ? (1): **Šapnagių (Did.)** k. (Kruopių vls., sav. lietuvis Noreikis, įrankis skylėms [lėkštėse] gręžti); **Bambalų** k., Dačių sod. (Kruopių vls., sav. lietuvis [nenurodytas], puodas gam. Vieکشniuose prieš 40 m.); **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. latvė Margrieta Straupnieks, puodas apie 1910 m., pirktas Skuodo turguje, puodžius – vokietis Augustas, miręs prieš 18 m., sulaukęs 80 m. amžiaus); **Užluobės** k. – 2 (Skuodo vls., sav. latvės Malvynė Zuben, puodo kilmė – Rucava; Maija Piziks, puodo kilmė – Rucava); **Apuolės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Janis Zidolis, puodo kilmė – Skuodo turgus, iš Rucavos); **Šarkės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Matysas Grietėnis, puodas paveldėtas iš tėvo Jėkabo Grietėno, †1916 m., 65 m. amžiaus).

35. Moterų tautiniai rūbai. 24 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, brėžiniai, pavyzdžiai, 6 nuotraukos, apytikris datavimas, užpildė A. Siliņa (18), J. Cepleviča (1), M. Grinberga (4): **Šapnagių (Did.)** k. (Kruopių vls., aprašyta ir braižyta pagal Kotrynos Žemaitienės informaciją, 13 lapų, anketų lapai Nr. 1773–1777); **Šapnagių (Maž.)** (Kruopių vls., sav. lietuvis Antanas Buožius, įvairūs rūbų pavyzdžių brėžiniai ir kt. darbų aprašymai, anketų lapai Nr. 1780–1792); **Užluobės** k. – 7 (Skuodo vls., sav. latvė Kersta Šuiselis iš Rucavos, kilmė – Rucava, Dunika, 4 anketos; Maija Piziks, kilmė – Sedrikliai, Dunika, Barta, 2 anketos; Juris Švarcas, rūbai, valgis ir kt. papročiai); **Apuolės** km. (Skuodo vls., sav. latvė Ana Šalms, kilmė – Barta); **Kamzero** k. – 3 (Skuodo vls., sav. latvė Margrieta Plostnieks, kilmė – vietinė); **Trūbakių** k. – 2 (sav. latvė Linė Svipstė); **Šarkės** km. – 3 (Skuodo vls., sav. latvė Katrina Vasilis iš Dunikos, gam. apie 1885 m.; Otilija Tūbels, 2 anketos); **Narvydžių** k. – 6 (Skuodo vls., sav. latvės Ženijos Sėdolės paveldėta iš senelės Magrietos Caunes iš Rucavos; Olga Siksnis iš Ventspilio; Margrieta Kalis; Ana Lazdinis; Margrieta Straupnieks iš Krūtės; lietuvių Berta Veselis).

36. Vyrų tautiniai rūbai. 4 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, brėžiniai, apytikris datavimas, užpildė A. Silinia (3), J. Cepleviča (1):

Šapnagių (Did.) k. (Kruopių vls., sav. Kotryna Žemaitienė, *~1880 m. (?), 80 m. amžiaus, 6 lapai – anketos Nr. 1776–1779); **Apuolės** k. – 3 (Skuodo vls., sav. latviai Janis Salms; Aleksandras Sakels, Janis Tūbelis).

41. Papuošalai. 7 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, brėžiniai, apytikris datavimas, užpildė A. Silinia (7): **Derpotų** k. (Skuodo vls., sav. latvė Alvyta Sprogis, 4 žiedinės segės); **Šarkės** k. (Skuodo vls., sav. latvė Lina Karulis, žiedinė segė); **Užluobės** k. – 4 (Skuodo vls., sav. latvė Kersta Šuiselis, 2 segės; Maiga Pizikas, 5 žiedinės segės; Margrieta Siksnis, kaklo vėrinys; Janis Tūbelis, kaklo vėrinys); **Apuolės** k. (Skuodo vls., sav. latvė Ana Šalms, kilmė – Barta).

43. Mezginiai, rankdarbiai. 12 anketų su piešiniais, pateikiami matmenys, brėžiniai, apytikris datavimas, užpildė A. Silinia (6), J. Cepleviča (1), M. Grinberga (5): **Vegerių** mst. (sav. latvė Matildė Kliešmetė, pirštinės ir kojines); **Užluobės** k. – 4 (Skuodo vls., sav. latvės Elizabeta Anders, kojines; Lyze Švarcs, pirštinės; Ana Šalms, kojines, Ana Sprudė iš Bartos, kojines, kilmė – Barta); **Apuolės** k. – 2 (Skuodo vls., sav. latvės Benita Žakarins, 2 riešinės); **Narvydžių** k. – 5 (Skuodo vls., sav. latvės Ženija Sėdols, 3 pirštinės apie 1938, 1939, 1942 m.; Olga Kaklinė, pirštinės 1942 m.; Ženija ir Askolds Seduolai, pirštinės, anytos dovana jaunajai 1942 m., Askolds Sedols, pirštinės).

44. Lovos, stalo, grindų užtiesalai. 28 anketos su piešiniais, pateikiami išmatavimai, brėžiniai, apytikris datavimas, užpildė A. Siliņa (16), M. Grinberga (9) ir nenustatyti (3): **Žagarė** (lovatiesė, audė Ona Rapšaitė); **Šarkės** k. (Skuodo vls., sav. latvė Katrīne Kerulis, lovatiesė); **Derpotų** k. (Skuodo vls., sav. latvė Alvinė Spruogis, kilmė Rucava); **Narvydžių** k. – 6 (Skuodo vls., sav. latvės Olga Kakline, lovatiesė, austa apie 1895 m.; Ženija Seduols, rankšluostis ir pirštinės, kt. gauti dovanų vestuvėms 1942 m., Anna Šmidbergs, rankšluostis, paveldėtas iš motinos; Sofija Sutenbergs; Margrieta Kalis); **Apuolės** km. (Skuodo vls., sav. latvės Margrieta Vasilis, staltiesė); **Užluobės** k. – 12 (Skuodo vls., sav. latvės Lavyzė Kadigis; Elizabetė Anders, lovatiesė, staltiesės, ir kt.; Katrina Anders, paklodė, staltiesė, rankšluoščiai ir kt.; Maija Piziks, lovatiesė); **Skuodo** mst. – 5 (sav. latvės Marta Monkevičs, Vilniaus g. 39, rankšluoščiai ir jų ruošinys – audinys; neapsiūtos staltiesės; Indrikio Grantinio atsiminimai apie moterų rūbus ir kt.); **Trūbakių** k. (Skuodo vls., sav. latvė Linė Svipstė, staltiesė, rūbai).

45. Pluošto apdirbimas. 11 anketų su piešiniais, pateikiami matmenys, datavimas, užpildė A. Silinia (7), K. Dagda (4): **Šapnagių (Did.)** k. (Kruopių vls., sav. lietuvis Noreikis, verpstė); **Burgiai** – 2 (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, verptuvas; Dačių sod., sav. lietuvis, verpstė, 1941 m.); **Dilbinų** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Mačiulis, verptuvo trikojis); **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. latvė Mina Ozols, verpstė); **Šarkės** k. – 2 (Skuodo vls., sav. latvė Otilija Tūbels, verpstė, audimo staklių šaudyklė); **Užluobės** km. – 4 (Skuodo vls., sav. latvės Lavyzė Kadigis, verpstės ir kt.; Elizabetė Anders, verpstė, ir kt.; Kersta Šuiselis).

47. Dažymas, skalbimas, balinimas. 8 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė A. Silinia (3), K. Dagda (5): **Dilbinų** k. – 4 (Žagarės vls., sav. lietuvis Tadas Drigotas, kultuvė, 1935 m.; Juozapas Drigotas, kultuvės, keturkojis geldai padėti); **Burgiai** (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, trikojis geldai padėti); **Kanizerės** k. (Skuodo vls., sav. latvės Ženija Sisenis, kultuvė); **Užluobės** k. – 2 (Skuodo vls., sav. latviai Elizabetė Anders, kultuvė, ir kt.; Janis Šuiselis, lyginimui).

49. Žemės apdirbimas. 2 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda: **Dilbinų** k. – 2 (Žagarės vls., sav. lietuvis Tadas Drigotas, arklui parvežti „roglės“, arklas).

51. Rugių ir vasarojaus nuėmimas. 21 anketa su piešiniais, nuotraukomis, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (18), R. Priedytė (2), R. Akmentinis (1), 3 piešiniai ant atskirų lapų A. Holcmanis (1), A. Zirzdinis (2): **Viešučių** k. – 5 ir 1 piešinys (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras, grėbliukas ir vienaarankis dalgis (dovanotas muziejui), sėtuvė (kretula), trišakis, dvišakis, blukis, dalgis ir jo kotas, semtuvas (šiūpelė)); **Šapnagių (Maž.)** – 8 (Kruopių vls., sav. latvis Vilis Urbons, grėblys, sėtuvė (kratulis), blukis, trišakis, 2 spragilai, kt.; lietuvis Jonas Noreikis, vienaarankio dalgio kotas); **Vegerių** mst. – 2 (Bajarų sod., spragilas, blukis, 2 piešinių lapai); **Burgiai** (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė, trišakis); **Bambalų** k. (Kruopių vls., sav. latvė Dacienė (Dacis), semtuvas (šiūpelė)); **Dilbinų** k. – 3 (Žagarės vls., sav. lietuvis Tadas Drigotas, kultuvė, 1935 m.; Juozapas Drigotas, blukis, spragilo, semtuvo (šiūpelės) 2 piešiniai; Mačiulis, semtuvas (šiūpelė)); **Narvydžių** k. – 3 (Skuodo vls., sav. lietuviai Juozas

Lukšas, sėtuvė, kt., trišakio nuotrauka; Fricis Donelis, blukis).

52. Šieno, dobilų džiovinimas. 5 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (3), R. Priedytė (1), A. Silinia (1): **Dilbinų** k. – 2 (Žagarės vls., sav. lietuvis Tadas Drigotas, grėblys; Mačiulis, dalgis); **Bambalų** k. (Kruopių vls., sav. latvė Dacienė (Dacis), trišakis, grėblys); **Užluobės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Janis Grundulas, pustyklė (brukštis)); **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. lietuvis Juozas Lukšas, trišakis).

53. Linų apdirbimas. 6 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (4), R. Priedytė (1), ? (1): **Šapnagių (Maž.)** – 2 (Kruopių vls., sav. latvis Vilis Urbonas, 3 plūktuvės); **Dilbinų** k. – 3 (Žagarės vls., sav. lietuvis Juozapas Drigotas, šepetys; Mačiulis, mintuvas, šepetys); **Narvydžių** k. (Skuodo vls., sav. lietuvis Lukšas Juozas, šepetys, 1879 m.).

55. Gyvulininkystė. **Ezergailių** sod. (Žagarės vls.), lovyk karvėms, nuotrauka.

57. Arklys, reikmenys, pakinktai. 9 anketos su piešiniais, nuotraukomis, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (5), A. Silinia (2), R. Priedytė (1), J. Sudmalis (1): **Viešučių** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Augustas Malioras, balnas); **Burgiai** (Kruopių vls., sav. latvė Emilija Bambalė); **Šapnagių (Maž.)** k. – 3 (Kruopių vls., sav. lietuvis Jonas Noreikis, pakinktai, vaikų vežimėlis ir kt.); **Šarkės** k. (Skuodo vls., sav. latvė Otilija Tūbels); **Darpotų** k. (Skuodo vls., sav. latvis Jėkabas Kadegis); **Narvydžių** k. – 2 (Skuodo vls., sav. lietuvis Juozas Lukšas, pakinktai (kinkimai) (apie 50–60 m.), balnas).

58. Žvejyba. 2 lapai su piešiniais (A. Zilbertas): **Ezergailių** sod. (Žagarės vls.) – žeberklas, įrankis žuvims krante baidyti (purga).

63. Namų verslai. Lininės virvės vijimas, A. Silinios užpildyta 1 anketa su piešiniu ir pavyzdžiu. **Apuolės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Janis Tūbelis).

66. Maistas, gėrimai. 9 anketos su piešiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė K. Dagda (2), A. Zilbertas (1), A. Silinia (3), R. Priedytė (2), J. Sudmalis (1): **Dilbinų** k. (Žagarės vls., sav. lietuvis Mačiulis, kaušas vandeniui semti); **Ezergailių** sod. trikojo suoloelio piešinys; **Bambalų** k. (Kruopių vls., sav. latvė Dacienė (Dacis), pradėtas gaminti šaukštas); **Narvydžių** k. – 3 (Skuodo vls., sav. lietuvis Juozas Lukšas, gel. trikojis (pieses), prieš 70 m., sūrspaudis (sūru

spauštva) su receptu, gaminimu ir naudojimu, papročiais, pintinė sūriui džiovinti (sūriu kocis)); **Užluobės** km. – 2 (Skuodo vls., sav. latviai Fricis Anderas, dešrų ragelis, burokų kaponė, paveldėta iš senelės); **Apuolės** k. (Skuodo vls., latvis Janis Tūbelis – anketa apie svečių vaišinimą, su sėdėjimo prie stalo schema, valgiais ir kt.).

67. Visuomeninis gyvenimas. 5 anketos su piešiniais ant kalkinio popieriaus, pateikiami matmenys, datavimas, užpildė J. Cepleviča (1), A. Silinia (4): **Šapnagių (Maž.)** (Kruopių vls., lietuvis Antanas Buožius – apie sėją, miško kirtimą, kiaulės pjovimą); **Narvydžių** k. – 2 (Skuodo vls., latviai Jėkabas Spalva, knygos odiniais viršeliais, su apkaustais – pamokslų 1823, 1868 m., Biblija, 1825 m., kilmė – Kalėtai, Priekulė, laiko atminimui; Margrietė Sraupniecė – giesmių knyga odiniais viršeliais, su apkaustais, 1861 m., dovanojo tėvo brolis iš Kalėtų); **Apuolės** k. – 2 (Skuodo vls., sav. latviai Aleksandras Šakelis, giesmynas latvių kalba, odiniais viršeliais su apkaustais; Maija Piziks, 1836 m. giesmynas latvių kalba, odiniais viršeliais, su apkaustais).

71. Kapinės ir laidotuvės. 3 anketos su piešiniais, brėžiniais, pateikiami matmenys, apytikris datavimas, užpildė A. Zilbertas (2), A. Karnupas (1): **Žagarės** Raktuvės koplyčia (statyta apie 1840 m., pamaldos vyksta kelis kartus per metus, 14 fasado, profilio, detalių brėžinių); **Žagarės** Raktuvės kapinės (situacijos planas ir 17 koplytstulpių, kryžių, tvoros brėžinių, kapinių aprašymas); **Gėpaičių** k. kapinaitės (500 m nuo Latvijos sienos, laidota iki 1914 m., aprašymas, 2 planai ir 6 medinių bei metalinių kryžių, akmeninių vartų piešiniai).

74. Muzikos instrumentai. Varpelis, naudotas per šeimos šventes, vestuves ir kt. **Šarkės** k. (Skuodo vls., sav. latvis Janis Vasilis, paveldėta iš motinos († 1920) tėvo († 1881)).

77. Asmeniniai daiktai. 1 anketa su piešiniu, pateikiami išmatavimai, apytikris datavimas, užpildė A. Silinia (4): **Užluobės** k. (Skuodo vls., sav. latvė Katryna Anders), tabako (?), parako (?) ragas).

LITERATŪRA

- Bleiere, Butulis, Feldmanis, Stranga, Zunda 2005 = D Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga.
- Döring 2016 = J. Döring. *Was ich nicht gern vergessen möchte oder Erinnerungen aus meinem Leben*, [Redaktion, Einführungen, Erläuterungen V. Kvaskova]. Rīga.

- Dērings 2016 = J. Dērings, *Ko es nekad negribētu aizmirst jeb atmiņas no manas dzīves*, [no vācu valodas tulkojusi, ievadraksti, komentāri V. Kvaskova]. Rīga.
- Stavenhag 1909 = O. Stavenhagen. *Das Kurländische Landesarchiv in Mitau*. Iš: *Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908*. Rīga.
- Stepiņš 2003 = P. Stepiņš. *Lietuvos Žiemgalos piliakalniai*. Iš: *Lietuvos archeologija*, t. 24. Vilnius.
- Stinkule 2013a = S. Stinkule. *Piemineklų valdes etnogrāfisko ekspedīciju vākumi, Latvijas nacionāla vēstures muzeja raksti = Piemineklų valdei – 90. Piemineklų valdes mantojums Latvijas nacionāla vēstures muzeja krājumā*. Rīga.
- Tepfers 1942 = V. Tepfers. *Etnografiskās bagātības vairojas*. Iš: *Laikmets*, 1942 12 11, nr. 50.
- Vasiliauskas 2012 = E. Vasiliauskas. *Vegerių I ir II lobiai*. Iš: *Numizmatika. Metraštis 2008–2011*. Vilnius: 2012, Nr. 9–12.
- Vasiliauskas 2013 = E. Vasiliauskas. *Julijus Doringas – XIX amžiaus Šiaurės Lietuvos tyrėjas*. Iš: *Archaeologia Litwana*, t. 14.
- Vasiliauskas 2017a = E. Vasiliauskas. *Dailininko J. Doringo kelionė per Lietuvą ir Tauragės kraštą 1845, 1847 m.* Iš: *Tauragės kurjeris*, [priedas „Tauragis“], 2017, bal. 25.
- Vasiliauskas 2017b = E. Vasiliauskas. *Joniškio krašto dvarai. Didžioji ir Mažoji Daunoravos, Bertaučiai, Satkūnai / Güter in der Gegend von Joniškis. Gross und Klein Donnerhof, Bärtautzen, Satkuhnen*. Klaipėda.

LITUANISTINIAI ŠALTINIAI LATVIJOJE: PAMINKLŲ VALDYBOS 1942 M. EKSPEDICIJA ŠIAURĖS LIETUVOJE

Latvijos saugyklose esama Lietuvos tyrėjams mažai žinomų lituanistinių šaltinių. Vienas tokių – vokiečių (saksų) dailininko, tapybos restauratoriaus, menotyrininko, Mintaujos (Jelgavos) gimnazijos piešimo ir kaligrafijos mokytojo, bibliotekininko, muziejininko, literato, istoriko, archeologo, kraštotyrininko, keliautojo Juliaus Frydricho Deringo (Julius Friedrich Döring, 1818–1898) dienoraščiai ir atsiminimai, saugomi Latvijos valstybės istorijos archyve. Su Lietuva susiję atsiminimai apima 1845, 1847, 1852, 1857, 1876–1877, 1887 m. laikotarpį. Juose glausčiau ar plačiau pasakojama apie kelionių per Lietuvą įspūdžius: kelius, smukles, kaimus, valstiečių rūbus, sodybas, Skuodo apylinkių latvių kilmę (šiuo atveju į Šarkės ir Apuolės k. dvarininkas baronas fon Noldė juos atkeldino iš gretimo Kuršo, iš Kalėtų), miestus (Šiaulius, Panevėžį), miestelius (Tauragę, Žeimelį, Linkuvą, Šeduvą, Skuodą ir kt.), maistą ir alų (Šeduvoje vad. *Schloßberger*), Panevėžio karaimus, bajorkaimius (Beinoravos), dvarus (Pakruojo, Raudondvario (Radviliškio r.), Joniškėlio, Skaistakalnio-Jasnagurkos (Panevėžys), Mariezų ir kt.), jų meno kolekcijas bei kasdienybę (pavyzdžiui, apie vakare, po vakarienės, Mariezų dvare 2 tarnaičių lietuviškai sudainuotą sutartinę apie Kęstutį ir Birutę iš Palangos). Dalis šios vertingos medžiagos

Klaipėdos universitetas
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Herkaus Manto g. 84, Klaipėda LT-92294
E. paštas: ernestas@inbox.lv

Gauta 2018-05-07, įteikta spaudai 2019-06-11

PALATVIJYS 1942 M. FOTOGRAFIJOSE

AMŽINOJO SUGRĮŽIMO SIMBOLIS

Šarūnas ŠIMKUS

*Svastika – plačiai pasaulyje paplitęs senovinis simbolis, tačiau dėl jo reikšmės nėra vienos nuomonės. Jį dažniausiai bandoma aiškinti atsižvelgiant vien į jo regimąjį pavidalą, visai nepaisant paties jo pavadinimo svastika. Įsigalėjusi nuomonė, esą svastika reiškia „laimę lemiantis ženklas“ – mat šis žodis kilęs iš svastí, suprantamo kaip „gerovė, laimė“ (su- „geras“ ir asti „yra, esti“). Tačiau kalbininkas Manfredas Meirhoferis savo „Senovės indoarijų kalbų etimologiniame žodyne“ pateikia kitokią svastí etimologiją – jis šį žodį kildina iš indoeuropiečių prokalbės šaknies *ŋs- „būti vientisam, saugiam“. Ši etimologija atveria naujas galimybes aiškintis svastikos reikšmę. Straipsnyje nagrinėjamas žodis svastí „Rigvedoje“ pavartojamas kalbant apie perėjimą iš ankštumos, tamsos, prieštarų į laisvę, šviesą, vienovę. Be to, šis žodis kilme yra susijęs su ástam, kurį galima suprasti kaip „amžinuosius namus“ ir kuris dažnai minimas drauge su Agniu, atitinkamuose vedų kontekstuose išreiškiančiu galutinę tikrovę, pilnatvę, sveikumą, savastį. Tad svastika gali būti laikoma dvasinio sugrįžimo į tikruosius sielos namus simboliu. Simbolio paskirtis – priminti pirminį būties šaltinį ir taip nurodyti kelią iš kankinančių prieštarų į vidinę vienovę ir šviesą.*

Reikšminiai žodžiai: svastika, simbolika, vedos, ugnis, namai, soteriologija.

■ Svastika yra puikiai žinoma daugelyje pasaulio kraštų nuo priešistorinių laikų: ne tik indoeuropiečių gyventuose kraštuose, bet ir Kaukaze, Mesopotamijoje, šiaurės ir vidurio Afrikoje, Kinijoje, ikikolumbinėje Amerikoje. Ji aptinkama ant seniausių (ankstyvojo paleolito) archeologinių dirbinių ir įvairiomis dingstimis tebenaudojama iki šiol. Svastika buvo ir tebėra įvairių religijų, organizacijų, draugijų simbolis, ypač mėgstamas Indijoje (dažnas hindų, džainų, budizmo atributas), bet pasitaikantis ir krikščioniškajame mene, naudotas masonų, teosofų, pasitelktas ir sukompromituotas Trečiojo Reicho – nuo XX a. vidurio svastika Vakaruose dažniausiai suprantama kaip nacionalsocializmo ženklas¹.

Būta įvairių mėginimų aiškinti šakotojo kryžiaus vidinę reikšmę, arba simboliką: akivaizdu, kad ši geometrinė figūra išreiškia sukamąjį judėjimą, sukimąsi, virsmą, todėl laikoma saulės, ugnies, metų laikų ženklu, ideograma. Latvių tradicinės simbolikos tyrinėtojas Valdis Celmas šakotąjį kryžių laiko visuotinai pripažintu rotacijos ir amžinai aktyvios energijos simboliu, sieja jį su pasaulio raida, šviesa, ugnimi². Panašiai ir kitur svastika laikoma Saulės, taip pat metų ir pergimimų rato simboliu³. Nors tokie svastikos simbolio aiškinimai yra pagrįsti ir įtikinami, lieka neaišku, kodėl šis ženklas toks svarbus pasaulio kultūros istorijoje. Ar tikrai tai tik sukamųjų, ciklinių gamtos reiškinių atspindys? O gal jis turi kažkokią žmogišką, dvasinę prasmę, kurią turėtų priminti kiekvienam į jį žiūrinčiam?

1 МНМ II: *Свастика*.

2 Celms 2010: 130.

3 Знаки и символы: 261.

Kaip yra pažymėjęs prancūzas sufijus ir simbolikos aiškintojas René Genonas (René Guénon), svastikos ryšys su ugnimi ir saule tėra atsitiktinis ir netiesioginis, „arčiau tiesos yra tie, kas laiko svastiką judėjimo simboliu, nors ir tokia interpretacija dar nepakankama, nes čia reikia kalbėti ne apie bet kokį judėjimą, o apie sukimąsi aplink nejudamą centrą arba ašį“⁴. Nors gamtos ciklai yra neabejotinai svarbūs cikliniame laike gyvenančiam praamžės sąmonės žmogui, vis dėlto kyla įtarimas, kad jie tėra užuomina į visai kitą „sukurį“, kitą, dar svarbesnį žmogui virsmų ratą. Taip manyti verčia pati žodžio *svastika* etimologija, nurodanti į tokią šio praamžio simbolio reikšmę, kuri gerokai peržengia vien gamtos ciklus ar kokį regimąjį, išorinį šviesos šaltinį.

SANSKRITO SVASTIKA IR SVASTÍ

Bene giliausiai svastikos ženklas įsišaknijęs indų kultūroje – jis itin svarbus visose trijose didžiausiose indiškose kilmės religijose: hinduizme, budizme, džainizme. Iš Indijos kilęs ir pats ženklo pavadinimas, nūn tapęs tarptautiniu. Ir tai, ko gero, yra vienintelis „tikras“ žodis šiam ženklui pavadinti, nes visi kiti, kaip „sūkurėlis“, „gama kryžius“ (pagal graikų rašto raidę Γ), „šakotasis kryžius“, „kablių kryžius“ (vok. *Hakenkreuz*) ir kt., panašūs, yra vėlyvi ir tik aprašomieji.

Žodis *svastika* sanskritiškuose indų tekstuose aptinkamas nuo VII–VI a. pr. Kr. Seniausias jį paminėjęs šaltinis yra indų gramatiko Paninio (Pāṇini) veikalas „Aštuonnytė“ (Aṣṭādhyāyī,

4 Guénon 1999: 65.

VI.3.115): *karṇe lakṣanasya āviṣṭāṣṭa-pañca-maṇi-bhinna-chinna-chidra-sruva-svastikasya*⁵. Čia vien gramatikos požiūriu nusakytas dūriny *svastika-karṇa*, reiškiantis svastikos pavidalo žymenį karvių ausyse. Tiek šis, tiek kiti senieji žodžio paminėjimai nieko nepasako apie svastikos prasmę.

Tačiau užuominų teikia pati žodžio daryba. Mat sanskrito žodis *svastikaḥ* yra priesagos *-ka-* vedinys iš *svastí-*, tad ir jo pirminė prasmė, manytina, bus nulemta žodžio, iš kurio jis padarytas.

Žodis *svastí* užtinkamas seniausiame arijų šventame tekste „Rigvedoje“, sunormintoje apie XVIII–XV a. pr. Kr., taip pat kiek vėlesnėje „Atharvavedoje“, taip pat vedų komentaruose brahmanose, o paskui jis minimas retai. Žodį įprasta aiškinti labai paprastai: dalelytė *su-* reiškia „geras“, o *asti* esą remiasi veiksmožodžiu *as-*, esamojo laiko vienaskaitos III asmens *asti* „yra, esti“, kurią lietuvių kalboje etimologiškai atitinka supletyvinio veiksmožodžio *būti* esamojo laiko III asmens lytis *esti*. Taigi visai tiksliai galėtume jį perteikti žodžiu *ger-būvis*, kad ir nusižengdami dabartinės lietuvių bendrinės kalbos taisyklėms (rekomenduojama jį keisti *gerove*). Taip šis žodis aiškinamas Hermano Grasmano (Hermann Grassmann) vedų kalbos žodyne ir vokiškai verčiamas „Wohlsein, Heil, Segen“⁶. Tokia kilmė neakivaizdžiai nurodoma ir autoritetingiausiame sanskrito–anglų kalbų žodyne, sudarytame sero Monjė Monjė–Viljamso (Monier Monier-Williams), kur jis angliškai verčiamas „well-being, fortune, luck, success, prosperity“⁷. Ir pačių indų žodis *svastí* apibendrintai aiškinamas kaip „laimė, sėkmė“⁸. Savo ruožtu *svastika* – kaip „gera lemiantis ženklas“ arba visuotinės darnos, „dharmaos ženklas“⁹.

Atitinkamai vedų tekstuose, kur jis gausiausiai vartojamas, žodį *svastí*, neatsižvelgiant į jo linksnį, įprasta aiškinti kaip apibendrintą laimės palinkėjimą, maždaug „laimingai“, „laimėi“ ar panašiai. Arba kaip lietuviųrieveiksmis *laiminguō*, pavyzdžiui: *Likit sveiki, vaikeliai, laiminguō visiemi!* (Tverečius, Ignalinos r.)¹⁰. Tačiau atidžiau įsižiūrėjus į jo vartojimą pasirodo, kad tai nėra tik šiaip vienas iš aibės gėrio, gerovės, laimės

sinonimų. Visų pirma, *svastí* išsiskiria linksniaivimu: dažniausiai jis pasitaiko nelinksniuojama suprieveiksmėjusia lytimi *svastí*, antra dažna jo lytis – daugiskaitos įnagininkas *svastíbhis* – irgi atlieka prieveiksmio funkcijas. Kiti linksniai pasitaiko rečiau (pavyzdžiui, vardininkas tepavartotas vos kelis syk).

Nors daugelyje „Rigvedos“ ir „Atharvavedos“ vietų *svastí* įvardija dievų teikiamą gėrį ar gerovę, vis dėlto jis nėra lygiavertis kitiems jį žymintiems žodžiams: *bhadrá*, *bhága*, *saúbhāgya*, *máyas*, *vásu* ir kt. Mat nė vienoje stereotipinėje frazėje *svastí* niekada nėra pakeičiamas jokiū sinonimu. Be to, jis būdingai nukeliamas į posmo pabaigą – tarsi burtažodis, „užantspauduojantis“ visa, kas pasakyta. Tuo jis panašus į tokius vedų aukojimo šūksnius kaip *sváhā*, *svadhā* ar *váṣaṭ*. Kitas dalykas – išryškėja šio žodžio sąsaja su Agniu, nebūdinga kitiems gerovę ir laimę reiškiantiems žodžiams. Antai „Rigvedoje“, I.1.9 giesmėje, Agnio prašoma: „lydėk mus laimėn (*svastáye*)“; IV.11.6 giesmėje sakoma: „sutemose [esi] mielas, sūnau Agni galingasis, [tam.] kuri, dieve, juk lydi laimėn (*svastí*)“; V.28.2 giesmėje vėl: „užsižiebdamas nemirtingumui karaliaujai, auką liejantįjį lydì laimėn (*svastáye*)“; o štai X.35.3 sakoma: „Dangus mus šiandien, Žemė nekaltuosius, – dvi didžios motinos kelionėje lai sergsti! / Beaušdama Aušra lai veja blogį lauk! Laimės (*svastí*) pas Agnį užžiebtąjį einame!“

Kita, bene svarbiausia *svastí* ypatybė yra sąsaja su persikėlimu, perplaukimu, apskritai – su keliavimu, judėjimu. Šiuo atveju *svastí* gali reikšti tiek persikėlimo būdą, tiek jo tikslą anapus kliūtis – nelygu kaip gramatiškai vertinsime žodžio lytis. Bet kuriuo atveju, *svastí* yra tai, kas būtina sėkmingai įveikti blogiui, kurią įvaizdija ankštuma, grėsminga srovė, migla. „Rigvedos“ VI.2.11 giesmė Agniui ragina: „Skubėk į laimę (*svastím*), į gerą prieglobstį (*sukṣítim*) pas dangiškuosius didvyrius – kad įveiktume priešpriešas (*dvíṣas*), ankštumas (*ámhamsi*), kad vargus, kad įveiktume juos, su tavo pagalba įveiktume“; arba I.189.2 giesmė: „Agni, tu perkelki iš naujo mus laimingai (*svastíbhis*) per negandas visas“; dar I.97.8 giesmėje prašoma: „Mus per dunojų perplukdyk tarsi laivu būry laimingai (*svastáye*)“. Su laimingu persikėlimu susijęs ir Indra – į jį kreipiamasi taip (I.174.9): „Kad jau per vandenyną pats, galiūne, persikeli, tai perkelk ir Turvášą, Jádų laimei (*svastí*)“; II.15.5 giesmėje apie šį karingąjį dievą sakoma: „Jis šį didžiulį krioksmą (*dhúnim*), plūsmą numalšino, jis neplaukiančius perkėlė laimingai (*svastí*)“; III.31.20 giesmėje jo prašoma: „Miglos išskydo, perregimos tapo – laimingai (*svastí*) perkelk mus per jas anapus“; o VIII.16.11 prašoma

5 Sakinio prasmė mums šiuo atveju nėra svarbi, bet ji tokia: (pirmojo sudurtinio žodžio sando paskutinio skiemens ilgasis balsis sutrumpėja) „prieš [žodį] *karṇa*, kai žymi ženklą [karvės ausyje] (*lakṣana*), bet ne dūriniuose su *viṣṭa*, *aṣṭan*, *pañca*, *maṇi*, *bhinna*, *chinna*, *chidra*, *sruva*, *svastika*“ (tekstas ir vertimas pagal Ashtadhyayi 1897).

6 Grassmann 1873: 1635.

7 Monier-Williams 1899: 1283.

8 Kashyap 2011: 28.

9 Sullivan 2001: 216.

10 LKŽe: *laimingas*.

šitaip: „Keltininkas (*pápris*) mus tegu laimingai (*svastí*) luotu perkels, daugel kviečiamas, / Tas Indra – per visus priešiškus (*dvíšas*)!“ Laimingai (ar laimén) perkelti per blogį prašomas ir Rudra (II.33.3): „Perkelki mus per aňkštį (*ámhasas*) laimingai (*svastí*), visą aplinkinį luošumą (*rápasas*) nukariauk!“

Panašiai „Atharvavedoje“ kalbama apie saulės dievą Sūrją (*Sūrya*, vyr. g.). Jo kelionė dangiškais ratais savaime yra laimė (XIII.2.6): „Laimė (*svastí*), Sauly, taviesiems ratams riedant, kuriais tarp abiejų [pasaulio] pakraščių kasdien keliauji“. Laimę lemia ir saulės laivas (XVII.1.25): „Sauly, į laivą šimtairklį įžengei – tai laimei (*svastáye*)! / Per naktį mane pernešei – per dieną pernešk šitaip pat!“ Į tokį laivą patekti – tikra laimė (VII.6.3): „Į dangaus laivą puikiairklį, nepasrovinį, skaistūs lipkim – laimei (*svastáye*)!“

Sykį „Rigvedoje“ (IV.55.3) pati *svastí* sudievinama ir prilyginama visatos motinai Aditei: *prá pastyám áditim síndhum arkaíh svastím ile sakhyáya devím* „Pastją, Aditej, (upę) Indą dainomis, Svastę meldžiu būti draugišką deivę“. Bet kadangi vedų kalboje žodžių gramatinės formos dažnai dviprasmiškos (pavyzdžiui, tikrinis daiktavardis neskiriamas nuo bendrinio, kartais daiktavardis nesiskiria nuo būdvardžio ir pan.), eilutę galima versti ir kitaip: „Srovę begalinę, upę dainomis – laimę meldžiu būti draugišką, deivę“. Kitąsyk (I.116.6–8) prasto žirgo šeimininkui (*aghásva*) Ašvinai dovanoja baltą žirgą „laimei“ (*svastí*), o Atriį, įsmukusį į žarijų duobę ar kažkokį žaizdūrą (*rbíša*) irgi išveda „laimén“. „Atharvavedoje“, VI.48 giesmėje, kreipiamasi į sakalą, kalvį ir veršį prašant: „laimén (*svastí*) nuvežkite mane, besibai-giant aukojimui“.

Svastí yra tarsi dieviškos apsaugos burtažodis, kuriuo dažnos giesmės pabaigoje dievų jos prašoma. Pavyzdžiui, „Rigvedos“ septintosios mandalos giesmių pabaigoje (ir kitur) nuolat atsikartoja posmas (VII.7.7, VII.9.6 ir kt.): *yūyam pāta svastibhih sadā nah* „jūs ganykite laimingai visad mus“ arba „jūs išganykite palaiminimais visad mus“. Panašiai maldoje į Indrą ir Savitarą (III.38.9) prašoma: „kaip dangaus palaima (*daív svastís*) kad būtumėte aplink mus“.

Nors *svastí* dažniausiai minima kalbant apie persikėlimą (per upę) ar keliavimą, nepasakant tiksliai, kur, esama ir tokių posmų, kuriuose tikslas įvardytas. Štai VI.51.16 giesmėje pasakyta: „Išėjome į kelią, laimén vedantį (*svastigám*), į neprilygstamą, / [Kas eina] juo, visas priešpriešas (*dvíšas*) aplenkia, randa gėrį (*vásu*)“. V.51 giesmėje net keliuose posmuose visų dievų prašoma lydėti laimén: „Visi dievai šiandien mums – laimei, Vaišvanara, Vasus, Agnis – laimei, / Dievai lai-

gelbsti, Ribhūs – laimei, laimei mus Rudra tegu išganys iš ankštumos!“ Galiausiai giesmė baigiamą taip: „Laimės keliu kad eitume, kaip Saulė, Mėnuo, / Duodantį, kuris nežeidžia, tą, kuris žino, vėl kad sutiktume!“ Taigi *svastí* kelias veda pas neįvardytą Visažinį Davėją.

Giesmėje audringiems Indros palydovams Marutamams (V.53.14) prašoma: „Lai pereisim pro panieką laimingai (*svastibhis*), palikę menkystę (*avadyá*) ir nedosną (*árāti*). / Palijus, gyvieji vandenys (*ápas*) labui-skalsai (*śam yor*) aušroje [bus] vaistas – lai būsime [tenai] drauge, Marutai.“ Vėl kažkokia neįvardyta vieta, kur visi drauge norėtume būti, perėję visas negandas.

Keliose vietose kelionės tikslas pavadinamas „namais“. Pavyzdžiui, „Rigvedos“ giesmės Indrai III.53 20-ajame posme: „Tasai Medėpatis (*vanaspáti*)¹¹ lai mūsų neapleis, lai nepakenks / Laimingai (*svastí*) lig namų, lig atgaivos, ligi išskinkymo.“ Beje, čia gali būti kalbama ne apie žemiškus namus, o apie dvasinius, prilygintus atgaivai arba, tarkim, atilsui (*avasá*). Žirgo išskinkymas irgi gali būti suvokiamas kaip žmogaus žemiškosios kelionės pabaiga. Juo labiau kad išskinkymą čia žymintis žodis *vimócana* yra šaknies *muc-* „(at)laisvinti, (pa)leisti“, iš kurios vėliau Indijoje pasidarytas galutinį išsivadavimą žymintis žodis *mokṣa*. Panašiai „Atharvavedos“ II.35.3 giesmėje prašoma atišti, at-laisvinti ir taip at-leisti nuo prasižengimų, vėlgi – laimén: „Kad ir kokią pražangą (*énas*) yra padaręs, atrišk jį, Višvakarmane, paleiski laimén (*svastáye*)“.

Toliau šis *svastí* ir namų ryšys atsiskleidžia giesmėse Ašvinams: verta pastebėti, kad „Rigvedos“ giesmėse I.116 ir I.117 aptariamas tas pats Ašvinių žygdarbis – jie iš vandenyno išgelbsti ten įpuolusį Bhudžjų. I.116.5 giesmėje sakoma: „Kai, Ašvinai, išvežėt namopi (*ástam*) Bhudžjų, šimtairklin laivan stojusį“; o I.117.15 giesmėje teigiama: „Jį ratais tvirtai pajungtais, greitais kaip mintis (*mánojavasā*), išvežėt, veršiai, laimén (*svastí*)“. Taigi *ástam* ir *svastí* čia aiškiai sugretinti ir įgauti panašią reikšmę (kaip netrukus pamatysime, tai bendrašakniai žodžiai). Tiesiai šviesiai *svastí* tikslas atskleidžiamas šioje Indrai skirtoje „Rigvedos“ eilutėje (VI.47.8): „Į platųjį pasaulį (*urúm lokám*) mus nunešk, vydūne (*vidvān*)¹², į saulėtą švytėjimą (*svárvat jyótis*), nebaimén (*ábhayam*), laimén (*svastí*)“. Taigi, laimingas kelias veda į *svár* – „svelmę“¹³, antdangę dieviškąją šviesą, arba rojų

11 Žr. Razauskas 2017: 29. Medėpačiu (*vanaspáti*) būtų galima laikyti Agnį, kuris, savo liepsna rydamas medį, yra tarsi jo viešpatis.

12 Žr. Razauskas 2016b: 250–256.

13 Žr. Razauskas 2016a: 34–35.

(*svargá*). Matyt, užuomina į tai bus ir ši „Atharva-vedos“ eilutė (VI.123.1). „Bendraminčiai, jums atiduodu brangenybę, kurią atvežti turi Džatavedas. / Aukojantysis seka paskui laimę (*svastí*) – jį atpažinkite aukščiausioj dausoje!“ (Džatavedas, *jātavedas*, pažodžiui „gimimus žinantis“ – Agnio epitetas ir eponimas.)

Tiesa, kitur sakoma, kad laimė – tai pats kelias. „Rigvedos“ giesmėje (X.59.6), skirtoje pratęsti gyvenimą ir atitolinti mirtį, į deivę Anumatę (pažodžiui „sutikimas, pritarimas“) kreipiamasi: „Vėlių vedle (*ásunīte*), vėl regą, vėl dvasią (*prāṇám*) mums duoki, (ir) mogį (*bhogám*), / Kad ilgai regėtume saulę tekančią! Anumate, susimilk ant mūsų – laimei (*svastí*)!“ O kitame posme tęsiama: „Kad vėl mums Soma kūną (*tanvám*)¹⁴ duotų, Pūšanas – kelią, kuris – laimė (*svastís*)“. O giesmės X.63, kurioje nuolat kartojama *svastí*, 16-ame posme apibendrinama: „Laimė (*svastís*) – geriausias kelias priekin. Radybų pertekęs, kas ten, kur trokšta, eina.“

Apžvelgę žodžio *svastí* vartojimą vedose matome, kad jis reiškia ne apskritai laimę, palankumą, gėrį, o ištiriamas tarsi koks užkeikimas, turintis padėti pasiekti geidžiamą tikslą. Todėl ir nenuostabu, kad *svastí* siejasi su keliu, keliavimu, persikėlimu per kliūtį, prasiveržimu anapus – į šviesiausią išsipildymą.

ETIMOLOGINĖS SVASTÍ VINGRYBĖS

Dabar laikas sugrįžti prie *svastí* etimologijos. Nors, kaip sakyta, žodį įprasta laikyti dūriniu *su-asti* ir suprasti tiesiog kaip „ger-būvį“, tačiau austrų kalbininko Manfrido Meirhoferio (Manfred Mayrhofer) 1992–2001 m. išleistame senosios indų kalbos etimologiniame žodyne sakoma, kad dūrinio *su-asti* antrasis dėmuo negali būti siejamas su buvimą reiškiančia šaknimi *as-* (ide. < **es-*) – jis kildintinas iš ide. šaknies **nes-* „būti vientisam, saugiam“ nykstamo laipsnio lyties **ṅs-*¹⁵. Tarp šios šaknies vedinių daug mitologiškai, dvasiškai reikšmingų žodžių: vedų dangišųjų pagalbinių bei gydytojų dvynių Ašvinų antrasis vardas *Násatya* (ir atitinkamo iranėnų „Avestoje“ – *Nāhāiθya*); žodis *ástam* „namai, tėviškė“ (ne vien žemiška, bet ir soteriologine prasme, mat į *ástam* išgelbėtuosius gabena Nasatjai-Ašvinai);

14 *Tanú* – daugiaprasmiškas žodis: kaip daiktavardis, jis reiškia kūną, nors ne tiek fizinį (jį reiškia *śárīra*), o veikiau vadinamąjį subtilųjį kūną (kaip simbolinę referencijų sistemą); kaip įvardis – tiesiog „pats, savo“ (šiuo atveju jis yra *ātmán* sinonimas).

15 Mayerhofer 1996: 796–797; šaknies reikšmę plačiau žr. Pokorny 1959: 766–767.

veiksmazodis *nas-* (vns. es. I. III a. *násate*) „suartėti, susijungti, sangulauti“; kitose kalbose iš šios šaknies yra kilę tokie žodžiai kaip sen. graikų *νόστος* „sugrįžimas namo“, asmenvardis *Νέστωρ* (Nestoras), pažodžiui „vis sugrįžtantis“, *νάος* „šventykla, katedra“, *ἄσμενος* „išgelbėtas, apsaugotas“; albanų *knelem* „atsigauti, pailsėti“; gotų *ga-nisan* „atsigauti, pasveikti“ bei *ganists* „sveikas, pagijęs“, sen. vok. aukšt. *genesan* „išgyventi, išsigelbėti“, sen. ang. *neru* „penas, maistas“, sen. isl. *næra*, *nōra* „atgyti, atsigauti, (išsi)puoselėti“; tocharų *nes-* „būti“ ir kt.¹⁶ Apibendrinant, ši šaknis išskleidžia išgijimo, pasveikimo, kaip sugrįžimo pas save, į save, reikšmes. Meirhoferis ir *svastí* vokiškai verčia *Heil* „gerovė, laimė“ (šio žodžio vedinys yra *heilig* „šventas, palaimintas“), *Segen* „palaima, malonė“, *Wohlsein*, vėl pažodžiui „ger-būvis“, o pirminę reikšmę apibūdina tiesiai šviesiai kaip *glückliche Heimkehr* „laimingas sugrįžimas namo“. Prancūzų filosofas Aleksis Pinšaras (Alexis Pinchard) jau yra atkreipęs dėmesį į ide. šaknį **ṅs-* ir sugretinęs neoplatonišką „Odisejos“, kaip kelionės į save, sampratą su „Rigvedoje“ minimu Nasatjū-Ašvinų žygdarbiu (vandenyse paliktą Bhudžjū jie išgelbsti dangiškuoju laivu ir pargabena į dvasinę tėviškę, itakę), tačiau *svastí*, vos paminėjęs jo pirminę reikšmę „saugus grįžimas namo“, nuodugniau neaptaria.¹⁷

Vadinasi, ir žodis *svastika* mena ne įprastinę stovaus „ger-būvio“ sampratą, o iš prigimties žymi judėjimą – gręžimąsi, apsisukimą, virsmą. Nors šaknies **nes-* / **ṅs-* reikšmių sklaida, regis, labai plati, ji vis dėlto, išsirutulioja iš pirminės sveikatos atgavimo judant ratu, sukantis prasmės. Dabar sveikatą mes suvokiame vien mediciniškai, kaip neligotą kūno būklę, bet tradiciniu supratimu ši sąvoka rėpia kur kas daugiau.

Ką tik buvo paminėtas vokiečių žodis *Heil* „gerovė, laimė“ (ir jo vedinys *heilig* „šventas, palaimintas“), o jis yra bendrašaknis su tokiais sveikumą žyminčiais kitų kalbų žodžiais kaip gotų *hails* „sveikas“, anglų *whole* „visas, ištisas, pilnas, sveikas (nepaliestas)“, prūsų *kails* „sveikas“, sen. slavų *čělv* „ištisas, visas, nepaliestas, sveikas“, *čěliti* „gydyti“, *čělovati* „bučiuoti“, sen. graikų *χάλος* „gražus, geras, teisingas“, galbūt ir sen. bretonų *coil-ou* „laimus“, kurie visi yra kilę iš indoeuropiečių (ide.) prokalbės būdvardžio **kai-lo-* „saugus, sveikas“¹⁸, kuris, pasak Vytauto Mažiulio, gali būti priesagos **-lo-* / **-lu-* vedinys iš šaknies **kēi-* „judinti, judėti“¹⁹.

16 ten pat

17 Pinchard 2013.

18 Pokorny 1959: 520.

19 Mažiulis 1993: 71–73.

Panašiai mūsų kalboje *sveikas* – ne tik „nesergantis“, „nepalietas ligos“, „naudingas sveikatai“ ir pan., bet ir „išsisas, nesupjaustytas, nesukapotas, nesudaužytas, nesužalotas“ bei „nesužeistas, nenukentėjęs“²⁰. Taigi sveikata savo pirmine prasme išreiškia vientisumą, nedalomumą, ir sveika yra visa, kas tą vientisumą, nedalomumą palaiko, stiprina ir sugrąžina praradus. Mums šiuo atveju itin įdomi ir žodžio *sveikas* kilmė, mat daugelio kalbininkų jis aiškinimas esąs sudarytas iš tos pačios ide. dalelytės *su-*, kaip žodyje *svastí*, ir šaknies *ei-* „eiti“, numanoma pirmine reikšme „gerai, mikliai, gyvai einas, judas“²¹.

Su ta pačia dalelyte ide. *su-* „geras, labas, laimius“ sudarytas ir sveikumą žymintis slavų prokalbės žodis **sǫdorvъ* (iš jo rusų *здоров(ый)*, bulgarų *здрав*, čekų *zdravý*, lenkų *zdrowy* ir kt.), o jo antrasis dėmuo **dorvъ* gretinamas su sanskrito *dhruva* „tvirtas“, avestos *drva* „labas, sveikas“ bei *dāru* „rastas, medis“, lotynų *firmus* „tvirtas, stiprus“ ir kt.²² Šio slavų žodžio atitikmuo lietuvių kalboje gali būti *sūdrūs* „sodrus, sultingas, storas“ ir pan.²³

O lenkų baltisto Jano Otrębskio (Jan Otrębski) manymu, lie. *sveikas* yra išvestas iš sangrąžinio įvardžio **suei-* arba pati ide. dalelytė **su-* „geras, labas, laimius“ yra susijusi su sangrąžiniu ide. įvardžiu **suei-* „savas“ (lo. *suus* ir kt.)²⁴. Tokiu atveju „sveikata“ būtų suprastina ne kaip „geras ėjimas“, o kaip „ėjimas savęsp“ ar tiesiog „savumas“, o tai reikštų, kad šios sąvokos branduolys yra visai ne fiziologinė būklė (gebėjimas mikliai judėti), bet atitinkama dvasinė ypatybė.

Čia verta prisiminti, kad deivė Svastė, arba sudievinata *svastí*, buvo prilyginta Aditei, *á-diti*, o šis žodis savo daryba visų pirma mena ne begalybę, neribotumą, bet veikiau nedalomumą: tai neiginys su veiksmo pavadinimu iš šaknies *do-* (vns. es. I. III a. *dyáti*) „pjaustyti, dalinti“. Taigi Aditė savaimė mena vientisumą, nepažeistumą, sveikumą – būklę, kurios linkima žodžiu *svastí*.

AMŽINOJO SUGRĮŽIMO MITAS IR AMŽINIEJI NAMAI

Šiaip jau pati svastika, kaip simbolis, nė nežiūrint jos pavadinimo etimologijos, mena sukimąsi, gręžimąsi, grįžimą: viena vertus, ji sukasi pirmyn, tačiau jos „sparnai“ tarsi semia praeitį; svastika lyg ir juda priekin, o „sparnai“ vis atsiduria

20 LKŽe *sveikas*.

21 Buck 1949: 301; Schmalstieg 1999: 113–114.

22 Buck 1949: 301; Фасмер 1986 II: 90.

23 FrLEW: 937; žr. LKŽe.

24 Otrębski 1950, 275–276.

užnugaryje. Religijotyroje toks ciklinis judėjimas, nuolat gręžiantis „į anuos laikus“ (*in illo tempore*), vadinamas amžinojo sugrįžimo mitu.

Pasaulio tautų mituose ištis itin ryškus kelionės, žygio, kuris pasirodo besąs sugrįžimas, motyvas. Amerikiečių mitologas Džozefas Kempbelas šį motyvą pavadino monomitu apie herojaus kelionę. Herojus, paakintas kokios dingsties, leidžiasi į nepaprastą kelionę, kurioje patiria daug nuotykių, išbandymų, vargų, nesyk atsiduria ant pražūties slenksčio, bet galiausiai, pabuvęs net dievų pasaulyje, grįžta namo – bet jau kitoks, nei buvo prieš tai. Pasak Dž. Kempbello, „herojus drįsta palikęs mums pažįstamą šalį žengti į tamsą. Ten jis atlieka savo žygdarbį arba, kaip mums atrodo, žūva, yra įkalinamas ar patenka į pavojų, o kai grįžta, apie jį sakoma, kad grįžo iš anapus.“²⁵ Mirčia Eliadė (Mircea Eliade), aptardamas labiau bendruomeninio nei asmeninio pobūdžio religinius vyksmus, vartoja amžinojo sugrįžimo sąvoką, kuria nusako tai, kad kiekviena apeiga, kiekvienas virsmas ar veiksmas yra andai, pirmaprādėje laikų pradžioje, pasaulėkūros metu įvykusio dieviško veiksmo atkartojimas, o visi šie veiksmai reikalingi tam, kad vis būtų sugrįžtama į pirminę, archetipinę tikrovę. Remiantis tokiu tradiciniu mąstymu, ne tik laikas yra cikliškas ir amžinai atsikartojantis, bet ir visas žmogaus gyvenimas vyksta ratu: jam gimstant prasideda kelionė, kuri yra ne kas kita, kaip sugrįžimas namo. Apeigos ir mitai primena šį kelią vedant ratu ir žadina namų ilgesį – nostalgiją. Nors pats žodis „nostalgija“ nėra labai senas (vartojamas nuo XVII a.), bet mums itin reikšmingos darybos: jis sudurtas iš dviejų graikų kalbos žodžių – jau minėto *νόστος* „grįžimas namo“, kilusio iš tos pačios ide. šaknies **nes-* kaip vedų *svastí* ir *svastika*, ir *ἄλγος* „širdgėla, sielvartas“. Tad galima manyti, jog ir svastika, bent netiesiogiai, mena šią metafizinę nostalgiją – sielos šauksmą, kviečiantį sugrįžti į amžinuosius namus.

Namų, sugrįžimo namo vaizdiniais ištis gali būti nusakoma mirtis. Antai apie karstą pasakoma: *Mano nameliai šešių lentelių*; M. Daukšos „Postilėje“ į Viešpatį kreipiamasi: *Trokšta dūšia manoji ir alpsta namuosna tavuosna*; pasakymai *taisytis į namus, rengtis namo* ar *amžinus namus susibudavoti* reiškia „rengtis mirti“, *amžinas namas* – „kapas“.²⁶ „Rigvedos“ giesmės X.14, skirtos mirusiųjų karaliui Jamai, 7-me posme į velionį (?) kreipiamasi: „Palikęs, kas nė kalbos neverta, sugrįžk namo (*ástam*), sueik su kūnu (*tanvā*)

25 Campbell 2015: 245.

26 LKŽe: *namai, namo, namas*. Plačiau apie „dausų namus“ žr. Razauskas 2016: 68–74.

įstabiausio spindesio!“, arba „su savimi“, nes *tanvā* galima versti ir taip²⁷.

Nepamirškime, kad žodis *ástam* veikiausiai yra kilęs iš tos pačios ide. šaknies **nes-* / **ṅs-* kaip *svastí* ir graikų *ῥόστος*! Kaip jau sakytą, į šiuo žodžiu įvardytus namus dievai dvyniai Ašvinai gabena nelaimės ištiktuosius (paprastai – vandyne). Tačiau namai gali būti ne tik žemiškasis būstas ar pomirtinė tėviškė, bet ir Didžiosios Motinos iščios, tamsa prieš atgimstant²⁸. Simboliškai namai sielai yra kūnas. Namai apskritai yra didelį krūvį turintis simbolis, kaip „Odisejoje“ Itakė. Be kita ko, tai ir vidinis dvasinis centras²⁹. Užtat neoplatonikai Odisejo sugrįžimą namo (*ῥόστος*) interpretavo kaip alegoriją apie sielos sugrįžimą iš juslinio, išorinio pasaulio atgal į vidinį, į sąmonę (*voūc*)³⁰. A. Pinšaras pažymi, jog vedų *ástam* vėliau (brahmanose, upanišadose) siejamas su ugnimi (ar dievu Agniu) ir saule (Sūrja), kurie simbolizuoja Patį Save (*ātmán*), ir atkreipia dėmesį³¹ į tokia „Āchandogja upanišados“ eilutę (V.29.2): „<...> Kada aną, išėjusį (anapilin), ugnin lemtojon neša, tada (jis), iš kur atsiradęs, ten pat ir sugrįžta“. Dar plg. tokį „Rigvedos“ „Laidotuvių giesmės“ posmą (X.16.5): „Paleisk atgal, Agni, pas protėvius tą, kuris, tau aukojęs, keliauja pagal prigimtį. / O tas, kas vilki amžinybe, tegu paragins ainius, tegu sueis su savimi, – (at)gimimus pažinęs (Agni)!“ (*Jātavēdas* „gimimus žinantis“ – vienas iš Agnio epitetų.) Iš šių pavyzdžių matyti, kad mirdamas žmogus iš tiesų turi galimybę galutinai „sueiti su savimi“, tapti vientisas, sveikas, o dausus, dvasios namai (*ástam*) yra tikrasis jis pats. Šiuo soteriologiniu požiūriu, dvasinė sveikata paradoksaliai pasiekama ne kitaip, kaip tik mirus. Tačiau vedose išskiriami du sugrįžimo keliai, pagal egzistencinę nuostatą ir atitinkamą gyvenimo būdą, – protėvių kelias (*pitṛyāna*) ir dievų kelias (*devāyāna*). Pirmasis veda pas protėvius ir mirusiųjų valdovą Jamą, antrasis – į dievišką nemirtingumą. Apie tai iš esmės ir kalba upanišados, Agnį ir Namus tapatindamos su tikruoju Savimi ir nurodydamos kelią į Save sugrįžti – tai Savęs pažinimas. Juo eidamas žmogus, dar būdamas

kūniškai gyvas, turi „mirti“ išorybei ir nužengti į savo paties vidinę tamsą, kad ten atrastų Dievišką šviesą. Kaip sako amerikiečių psichoanalitikas, archetipinės psichologijos pradininkas Džeimas Hilmanas (James Hillman), „tik atsigręžimas atgal ir įgalina žengti pirmyn, nes sužadina vaiko archetipą, žmogaus psichikos *fons et origo*, kuris yra tarsi bejėgiškumo akimirka prieš prasiskleidžiant ateities pumpurui. Renesansas (atgimimas) būtų tuščias žodis, jei kartu nereikalautų suirimo, mirties, iš kurios tasai atgimimas randasi.“³²

Čia verta prisiminti, kad žodis *svastí* vedose nuolat pavartojamas prašant padėti įveikti ar aplenkinti priešpriešas ar priešiškus (*dvíśas*). Mat šis žodis veikiausiai yra kilęs iš skaičių „du“ reiškinčios šaknies ide. **duō(u)*³³ ir iš esmės žymi dvejbę, priešybę, suskilimą, taigi – vientisumo, sveikatos (*svastí*) antonimas. Priešprieša, priešiskumas savaime antrąją pusę, taigi dvejbę (kaip ir *dvejonė*, sanskritiškai *dvi-śṭha*). Ir pageidaujamas laimingas persikėlimas per vandenį ar išsigelbėjimas iš audringų vandenų mena nerimastingo, nenuspėjamo gyvenimo alegoriją³⁴. *Svastí* kaip tik yra tasai dvasinis keltas, kuriuo žmogus siekia vienovės, vientisumo, – tai, kaip matėme, nurodo tiek pati žodžio kilmė, tiek jo vartojimo aplinkybės.

APIBENDRINIMAS

Vienas iš būdų aiškinti sąvoką – tai atskleisti ją įvardijančio žodžio pirmines etimologines reikšmes. Tai ir atlikome su *svastika*. Žodis *svastí*, iš kurio padarytas jos pavadinimas, yra šaknies **ṅs-* vedinys, o ji žymi vientisumą, saugumą, sveikumą. Vedų tekstuose *svastí* nuolat vartojamas persikėlimo per upę, išsivadavimo iš sunkios būklės aplinkybėmis, tad žymi šį tą daugiau nei apskritai gerovę ar laimę, kaip yra tapę įprasta jį aiškinti. Iš tiesų *svastí* reiškia laimingą sugrįžimą namo (*glückliche Heimkehr*) ir dar daugiau: namai čia gali reikšti ne materialų būstą, o dvasinę vienio erdvę, vedose įvairiais konkrečiais vaizdiniais nusakomą bekraštę šviesos erdvę, spindinčią begalybę, siejamą su Adite ir Agniu. Agnis čia itin svarbus, nes indų (ir ne tik jų) pasaulėvokoje ugnis simbolizuoja nemirtingąją dvasinę būties Esmę, dieviškąjį vienio Pradą sieloje. Saulė, kaip dangiškoji ugnies-Agnio apraiška, irgi yra susijusi tiek su *svastí*, tiek su pačia *svastika*. Kitaip tarus, *svastí* veda sielą į dvasinę sveikatą – vidinio vientisumo,

27 Eilutė yra susilaukusi skirtingų vertinimų: vieni, antai Tatjana Jelizarenkova ir didelė dalis Vakarų indologų, *ástam* čia laiko žemiškaisiais namais ir įžvelgia ankstyviausią užuominą į sielų pergimimą, reinkarnaciją; kiti, antai žymus naujosios vedantos atstovas Šri Aurobindo, mano, kad kad apie mirtį čia išvis nekalbama, o „namai“ ir „skaisčiaispindis (*suvarcāh*) kūnas“ simbolizuoja aukščiausiąją prigimtį.

28 CC: Дом.

29 CC: Очаг.

30 Pinchard 2013: 1.

31 Pinchard 2013: 5.

32 Hillman 2000: 66.

33 Pokorny 1959: 232; Mayrhofer 1992: 768–769, 770.

34 Šimkus 2017: 68–69.

nepažeistumo, pilnatvės būvį. Todėl ir į svastiką, ko gero, visų pirma turėtume žvelgti kaip į amžinojo sugrįžimo, sugrįžimo į save simbolį, skirtą priminti apie sąmonės gelmėse glūdinčius amžinuosius namus, iš kurių visi atėjome ir į kuriuos didžiausia laimė sugrįžti. Tokia interpretacija neprieštarauja René Genono įsitikinimui, kad svastika žyminti judėjimą apie nejudamą vidurį; tas vidurys iš tiesų ir esąs „vieta“, į kurią nuolat gręžia šis nepaliaujamas sukūrys.

LITERATŪRA

- Ashtadhyayi 1897 = *The Ashtadhyayi of Paṇini*, translated into English by Srisa Chandra Vasu. Benares: Sindhu Charan Bose, 1897.
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
- Campbell 2015 = Joseph Campbell. *Herojus su tūkstančiu veidų*. Iš anglų k. vertė Vytautas Grenda. Vilnius: Tyto alba, 2015.
- Celms 2010 = Valdis Celms. *Baltų raštai ir ženklai*. Iš latvių k. vertė Dzintra Elga Irbytė. Vilnius: Mintis, 2010.
- Grassmann 1873 = Hermann Grassmann. *Wörterbuch zum Rigveda*. Leipzig: Brockhaus, 1873.
- Guénon 1999 = René Guénon. Centro idėja senovės tradicijoje. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 3, p. 63–66.
- Hillman 2000 = James Hillman. Psichologijos re-vizija. Iš: *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 6, p. 64–67.
- Kashyap = Rangasami L. Kashyap. *Agni in Rig Veda*. Bangalore: Sri Aurobindo Kapāli Sāstry Institute of Vedic Culture, 2011.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX, 1941–2002; elektroninis leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga: <www.lkz.lt>.
- Mayrhofer 1992 = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, I. Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1992.
- Mayrhofer 1996 = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, II. Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1996.
- Mažiulis 1993 = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1993.
- Monier-Williams 1899 = Monier Monier-Williams. *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European languages*. Oxford: Clarendon Press, 1899.
- Otrębski 1950 = Jan Otrębski. Ernst Fraenkel. Die baltischen Sprachen. Recenzija. Iš: *Lingua Posnaniensis*, 1950, Nr. 2, p. 274–277.
- Pinchard 2013 = Alexis Pinchard. *The Neoplatonic Odyssey of the Soul and its Indian Cognates*. Prieiga: <http://www.academia.edu/3535852/The_Neoplatonic_Odyssey_of_the_Soul_and_its_Indian_Cognates_second_revised_edition_>.
- Pokorny 1959 = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern-München: Francke Verlag, 1959.
- Razauskas 2016a = Dainius Razauskas-Daukintas. *Visi dievai: „panteono“ sąvokos kilmė, pirminis turinys ir lietuviškas atitikmuo*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.
- Razauskas 2016b = Dainius Razauskas-Daukintas. *Maironis. Praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Razauskas 2017 = Dainius Razauskas. Medis – motina: Dendromitologinė apybraiža. Iš: *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 3.
- Schmalstieg 1999 = William R. Schmalstieg. Vytautas Mažiulis. Prūsų kalbos etimologijos žodynas. Recenzija. Iš: *Baltistica*, 1999, Nr. 34 (1), p. 109–115.
- Sullivan 2001 = Bruce M. Sullivan. *The A to Z of Hinduism*. Lanham, MD: Scarecrow Press, 2001.
- Šimkus 2017 = Šarūnas Šimkus. Vandenyno simbolika vedose. Iš: *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 5, p. 66–75.
- Знаки и символы = *Знаки и символы*. Перевод с английского И. Н. Алчеевой. Москва: Астрель, 2009.
- МНМ II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, I. Москва: Советская энциклопедия, 1982.
- СС = Надя Жюльен. *Словарь символов: Иллюстрированный справочник*. Перевод с французского С. Каюмова, И. Устьянцевой, 2-е издание. Челябинск: Урал LTD, 2000.
- Фасмер 1986 II = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубочева, II. Москва: Прогресс: 1986.

SWASTIKA AS A SYMBOL OF THE ETERNAL RETURN

Šarūnas ŠIMKUS

Summary

Swastika is a worldwide used ancient symbol which is interpreted in various ways. While there are plenty attempts to read it by interpreting its visual patterns it seems that nobody paid attention to the etymology of the word *svastika* as this is only one surely known name of this symbol. Although it is generally accepted meaning of *svastika* as ‘auspicious symbol’ which is derived from *svastí* ‘well-being, fortune’ (as *su-* ‘well, good’ and *asti* ‘it is’) but M. Mayrhofer in his *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen* gives different etymology by which the word *svasti* is derived from PIE root **ṛs-* (‘to join with; to conceal oneself’). This gives a new perspective for interpretation of swastika sign. The word *svastí* is examined here. The context appears that *svastí* is closely related to transition from the calamity, demur, and anxiousness to the liberty, luminous space and oneness. This word is etymologically related to *ástam* which may mean ‘eternal home’ and so *svastí* may be an agent of transition there. This is related to the symbolism of Agni who in some contexts of the Vedas is understood as ultimate reality, state of wholeness, Self. So swastika could be interpreted as a sign of eternal return to the spiritual home in which one is liberated from the misery of duality, also it may help to remind of own *fons et origo* which at the same time is a final destination.

VYTAUTAS CIPLIJAIUSKAS (1928–2019)

- Pražyodus sodams kartu su šiųmetinių šalnų pakąstais žiedais gegužės 3 d. užgeso ir Vytauto Ciplijausko gyvybė. Išskirtinio menininko, išskirtinio žmogaus, kurio reikšmė mūsų kultūrai ir dailei laikui bėgant nesiliaus augusi.

Vytauto Ciplijausko gyvenimas primena spalvingą mozaiką. Palydimasis žodis, vadina-

masis nekrologas, apskritai yra tarsi šaukštelis, kuriuo bandoma išsemti vandenyną – žmogaus-kūrėjo asmenybės platumas ir gelmes. Tačiau verta pažvelgti ir į tą vandenyno lašelį, ir į vieną kitą akmenėlį Vytauto Ciplijausko gyvenimo mozaikoje.

Paskutinė visos šeimos – motinos ir vaikų – nuotrauka tėviškėje. I eilėje (iš kairės): Birutė Monika ir Zuzana Antanina. II eilėje: Marija su dukra Nijole, Ona Ciplijauskienė, Albinas. III eilėje: Jonas (išėjęs į partizanus), Ona, Vytautas, Albina, Liudvikas. 1944 m.

× × ×

Gimė Vytautas Ciplijauskas 1927 m. sausio 2 d. Šunskuose, Marijampolės apskrityje. 1928 m. mirė tėvas, našlaičiais palikęs devynis vaikus, tarp kurių Vytautas buvo jauniausias.

Baigęs gimnaziją, ketino mokytis Kauno meno mokykloje, bet tuo metu ji buvo uždaryta. Vytautas įstojo į Vilkaviškio kunigų seminariją, bet joje mokėsi neilgai. Įsitikinęs, kad jo pašaukimas – menas, grįžo į tėviškę. Dirbo ūkio darbus, giedojo bažnyčios chore, padėjo tvarkyti parapijos biblioteką.

1944 m., nuslėpęs socialinę kilmę, įstojo į Kauno taikomosios dekoratyvinės dailės institutą, pasirinkęs monumentaliosios tapybos ir vitražo specialybę. Tačiau sovietinės tarnybos netruko išsiaiškinti, kad jis iš didelio ūkio, kad vienas brolis partizanas... Taip 1948 m. atsidūrė Irkutske. Į Lietuvą grįžo tik po dešimties metų. Dėstytojams užtarus, jam buvo leista tęsti mokslą Vilniuje, tuometiniame LTSR Valstybiniame dailės institute.

Turėjo neeilinius mokytojus: Stasį Ušinską, Liudą Trukį – Kaune, Antaną Gudaitį – Vilniuje. Jie brandino Vytauto Ciplijausko talentą, ugdė kūrėjo asmenybę.

Baigus institutą, ir pačiam teko paragauti pedagogo duonos: 1961–1976 metais Vytautas Ciplijauskas dėstė kompoziciją M. K. Čiurlionio menų mokykloje. Buvę mokiniai, tarp kurių ne vienas dabar garsus menininkas, tebeprisimena jo pamokas. Mokytojavimo metai atėmė daug kūrybos laiko, tačiau suteikė ir progų prisiliesti prie autentiškų liaudies meno šaltinių: per vasaros praktikas kartu su mokiniais piešė ir rinko dar išlikusius senuosius liaudies dirbinius, iš kurių suformavo mokyklos etnografinį muziejų.

Dalyvavo etnografinėse ekspedicijose, užrašinėjo liaudies dainas, kurių daug ir pats mokėjo. Dainavo ne tik su artimais bičiuliais, kraštotyriminkais, folkloristais – daina spontaniškai įsiliedavo ir į liaudies meno parodų, konkursų atidarymus, kitokius liaudies meistrų susibūrimus, nekalbant apie plenerus, kūrybines stovyklas. Skubėjo į folkloro festivalius, ansamblių koncertus, etnografines šventes, rengiamas Liaudies buities muziejuje Rumšiškėse, Užgavėnes Žemaitijoje. Rūpinosi tradicinių dainų išsaugojimu: žinoma, kad rūpinosi dzūkų dainininkės Marijos Kuodžiūtės-Navickienės įrašų restauravimu ir išleidimu, nutapė įspūdingą jos portretą... Atgimimo metais į Vytauto Ciplijausko gyvenimą atėjo ir tradicinės kantičkinės giesmės: kurį laiką

giedojo Maldos ir liaudiško giedojimo grupėje „Karunka“, vėliau, kol leido sveikata, Vilniaus arkikatedros senosios giesmės ansamblyje.

Liaudies daina buvo svarbi Vytauto Cipliausko gyvenime. Tačiau ne mažiau svarbi buvo ir klasikinė, ypač vokalinė, muzika, – jos klausydavo tapydamas, ilsėdamasis, ją „vaišindavo“ svečius, stebindamas turtinga plokštelių kolekcija. Panašiai ir klasikinė dailė, į kurią gilinosi, nesitenkindamas instituto žiniomis, kaupė publikacijas, fotografavo ir, grįžęs iš kelionių po žymiausius pasaulio muziejus, esant progai dalindavosi ne tik su draugais, bet ir su liaudies meistrais, dirbdamas

seminaruose. Vytauto Cipliausko asmenyje harmoningai sugyveno visa, kas mene, muzikoje tikra, nesudarkyta kičo ir beskonybės.

Ekspedicijos, profesionalių dailininkų ir liaudies meistrų plenerai, muzika buvo tarsi savotiškas fonas, realizuojant pašaukimą – tapybą. Dalyvavo parodose, Dailininkų sąjungos veikloje. Metams bėgant sulaukė ir įvertinimo – nusipelnusio meno veikėjo vardo, Lietuvos valstybinės (1979 m.) ir Vyriausybės meno (2003 m.) premijų. 1997 m. buvo apdovanotas LDK Gedimino ordino Karininko kryžiumi.

× × ×

Pasirinktas portreto žanras – nors Vytautas Ciplijauskas yra nutapęs ir grupinių kompozicijų bei natiurmortų, – suvedė jį su neeiliniais žmonėmis. Rinkosi svarbius, vienu ar kitu atžvilgiu artimus ar išskirtinius žmones, istorines asmenybes, liaudies meistrus. Taip, bėgant metams, gimė portretų galerija, kurioje matai ne tik dailininko interesų ratą, stilistiką, meistriškumą, bet ir itin savitą laiko, istorijos atspindį. „Paprastai jo portretuose žmonės vaizduojami ne aktyvaus veiksmo, judesio būvyje, be menamo kontakto su žiūrovu, o tartum abejingi pasauliui, susikauptę, paskendę savyje, tačiau galima jausti herojaus

viduje raizgantis, verdant mintis, jausmus, nuojautas. Dailininkas jautriai pagauna asmens vidinę savastį išduodantį mimikos niuansą, rankų, kūno laikyseną; jis paprastai sukuria apie portretinę figūrą pusiau realią erdvę, vienur paslaptinę, pritemdytą, tykią, kitur vibruojančią, sukuriujančią, joje išryškėjančios interjero užuominos, aplinkos daiktai nebūna atsitiktiniai, jie yra tam tikri ženklai“, – 2003 m. parodos Vilniaus Radvilų rūmuose katalogo įžangoje rašė Algimantas Patašius.

Šie žodžiai primena ir Vytauto Ciplijausko darbuose kartais pasigirstantį tolimą liaudies meno aidą. Senasis liaudies meistras, dievdirbys, nepaisydamas savo meninės išraiškos bejėgiškumo, iš

pažiūros netobulose skulptūrėlių formose įdiegė stebėtiną dvasios ekspresiją, sunkiai nusakomą įtaigą, kuri dažnai, nesuradus adekvataus žodžio, pavadinama nuoširdumu. Bet tai nepalyginti daugiau, – tai paveldėtos tautos savasties dalis. Tauta ir žmogus, kuris ją praranda, galima sakyti, praranda ir savo gyvybę.

Vytautui Ciplijauskui neabejotinai pakluso forma ir spalva, jis pažino tapomus žmones, jis siekė meno priemonėmis perteikti tapomos asmenybės unikalumą, o ne momentinę nuotaiką ar būseną. V. Ciplijausko portretuose visada įžvelgi dvasinę įtampą paženklintą dviejų asmenybių santykį, sakyčiau, amžinumo nuojautos fone. Galima prisiminti ir Gražinos Kliaugienės žodžius: „Pasitikėjimas nepraeinančia ir nesenstančia tikrų dalykų – gilumo, jautrumo – verte skatino dailininką ieškoti atspirties ne dvasine sumaištimi paženklintuose naujųjų laikų atradimuose, o tame kultūros sluoksnyje, kuriame ryškiau išreikštas asmenybės vientisumas.“

× × ×

Gal vertėtų prisiminti ir pažinties su Vytautu Ciplijausku pradžia 1972 ar 1973 metų gruodį, kai pradėjusi dirbti „Literatūros ir meno“ dailės skyriuje, gavau užduotį – parengti interviu apie tapytojų plenerą Bulgarijoje. Aišku, bijojau, – kaip toks žinomas dailininkas su manimi kalbės. Tačiau jo namuose Antakalnyje (dailininkų studijos Krivių gatvėje dar nebuvo pastatytos), buvau sutikta maloniai ir pagarbiai.

Būtent to pagarbūs santykio patirtis įsirėžė ilgam. Tada dar nežinojau, kad tai Vytauto Ciplijausko būdo ypatybė – pagarba kiekvienam žmogui, nesvarbu, kokio amžiaus, padėties, profesijos jis būtų. Ji man atsiskleidė daug vėliau, dirbant tuometinio Mokslinio metodinio liaudies kultūros

centro (dabar Nacionalinis liaudies kultūros centras) Dailės skyriuje, kai bendravimas su Vytautu Ciplijausku tapo bendradarbiavimu: liaudies dailės parodų atrankos komisijose, konsultacijose, konkursuose, tada seminarais vadintose liaudies tapytojų kūrybinėse stovyklose. O 1981 m. Juodkrantėje, kuriant Raganų kalną, jis, kaip ir kiti meistrai, kalė ažuolą – monumentalų sostą. Jį paršigabeno į studiją, ten sodindavo svečius...

Vytautas Ciplijauskas buvo vienas iš nedauželio dailininkų profesionalų, kurie nesibodėjo liaudies meistrų, drįsčiau pasakyti, mylėjo juos kaip talentingus žmones, jam itin brangių tradicijų tęsėjus. Turėjo tarp jų ir artimų draugų. Pagarbiai, bet ir reikliai, dalykiškai vertino jų darbus ir neslėpė džiaugsmo, išvydęs tikrą talentą. Prireikus visada padėjo. Jautė atsakomybę ne tik už paveldo išsaugojimą, autentišką jo raidą, bet ir už talentingiausių kūrėjų, tokių kaip Lionginas Šepka, kurį su bičiuliais dailininkais atrado, likimą... Jų kūrybą vertino kaip svarbią tautos savitumo išsaugojimui.

× × ×

Sovietmetis, brutaliai išdraskęs Ciplijauskų šeimą ir likimus, neužgesino Vytauto optimizmo, atkaklumo, vilties. Atkaklumo, siekiant savo

tikslo, saugant savo principus... Liko ištikimas tam, ką išsinešė iš tėviškės: tradicijoms, tikėjimui, Tėvynei.

Vytautas Ciplijauskas nebuvo menininkas vienišius, mėgo artimų draugų draugiją ir jų buvo mėgiamas ir mylimas. Turėjo subtilų humoro jausmą, buvo nuoširdžiai vaišingas. Liga beveik aštuoneriems metams atskyrė Vytautą Ciplijauską nuo draugų, parodų, meno – beveik visko, kuo gyveno. Tik nuo ryto iki vakaro jo kambarėlyje Kačerginėje skambanti muzika, pro langą matomos besikeičiančios medžių spalvos, sesers Zuzanos – nuostabios dvasios moters – meilė ir globa buvo atrama ir paguoda... Kaip ir nedažni draugų apsilankymai.

Toji liga – tai paskutinis ir vienintelis tam sus akmenėlis spalvingoje Vytauto Ciplijausko gyvenimo ir kūrybos mozaikoje. Visų bičiulių ir bendraminčių atmintyje visų pirma išnyra žaižaruojanti didžio menininko asmenybė. Kryždirbys Jonas Tvardauskas yra pasakęs: talentas – kaip paskola iš banko. Pridėtume – iš Dievo. Paskolos būta tikrai didelės, ir Vytautas Ciplijauskas su dideliais procentais ją išmokėjo.

Alė POČIULPAITĖ

VYTAUTAS CIPLIJAIUSKAS (1928–2019)

Pražyduš sodams kartu su šiųmetinių šalnų pakąstais žiedais gegužės 3 d. užgeso ir Vytauto Ciplijausko gyvybė. Išskirtinio menininko, išskirtinio žmogaus, kurio reikšmė mūsų kultūrai ir dailei laikui bėgant nesiliaus augusi.

ETNOLOGO JUOZO KUDIRKOS 80-MEČIUI

Praeitame žurnalo numeryje pradėti skelbti istoriko, etnologo, dr. J. Kudirkos (1939–2007)¹ atsiminimai apima vaikystės ir ankstyvos jaunystės laikotarpį iki studijų Vilniaus universitete pradžios. Pirmajame jų pluošte buvo prisiminta vaikystė našlės motinos sodyboje, kur augo su dviem vyresniais broliais, karo pabaigos ir pokario neramumai, prievartinė kolektyvizacija, vietos valdžios savivaliavimas ir nepakeliamos prievolės nestojusiems į kolūki, be ūkio likusios motinos pastangos išmaitinti vaikus. Antrajame pluošte atsimenami mokyklos metai (Skriaudžių septynmetėje mokykloje ir Veiverių vidurinėje), atsiminimų autoriaus pažiūrų formavimasis, išitraukimas į tomis aplinkybėmis pavojingą kultūrinę veiklą. Apibūdinami labiau įsiminę mokytojai, tarp jų ir vėliau literatūros srityje reiškęsi asmenys – Birutė Pečiokaitė-Adomėnienė, Vincas Adomėnas, Vytautas Martišius. Pasakojama apie ne pagal jėgas sunkų fizinį darbą durpyne ir geležinkelyje, apie kliūtis siekiant aukštojo mokslo.

Lilija Kudirkienė

PRADŽIA. II D.

JUOZO KUDIRKOS ATSIMINIMAI

■ KNYGOS

Už pirmąsias vaikiškas knygutes esu dėkingas savo pusbroliui kauniečiui Kostui Kulbušauskui. Jis man padovanojo dvi knygeles: „Žvėrių paradas“ ir „Peliukas kvailiukas“. Padovanojo ir plunksnakotį. Didelis knygų skaitovas buvo brolis Leonas. Pokario metais labai populiariu buvo pasidalyti knygomis – aš savo duodu pasiskaityti geram pažįstamam, ir atvirkščiai. Didelis knygų mėgėjas buvo kaimynystėje gyvenęs Antanas Žilinskas. Ir aš gal metus knygų parnešdavau iš senosios mokyklos bibliotekos. Vieną kitą knygą gaudavome pasiskaityti ir iš kaimyno A. Degučio. Žurnalais, ypač savaitraščiais, aprūpindavo senuotė Kulbušauskienė: jos sūnus Juozas (mano mamos pusbrolis) ilgus metus išdirbo Veiverių pašte. Jis buvo sukaupęs didelį žurnalų rinkinį.

Per rankas ėjo beveik visa vokiečių okupacijos metais išleista antitarybinė literatūra ir nepriklausomybės metų patriotiniai leidiniai: „Žvalgo užrašai“, „Ginklo draugai“ ir kt. Ir sau Jeronimo vardą *dirmavonei* pasirinkau sekdamas Stonkaus knygos „Ginklo draugai“ veikėju, kovotoju prieš bolševikus. Buvo skaitomos knygos apie Ispanijos, Meksikos karus, Amerikoje išleista lietuviška spauda. Iš jos paminėtina antikarinė šimtmečio pradžioje išleista knyga „Karė ko dėlei“. Ji, ypač iliustracijos, ugdė ir antikarinį nusistatymą.

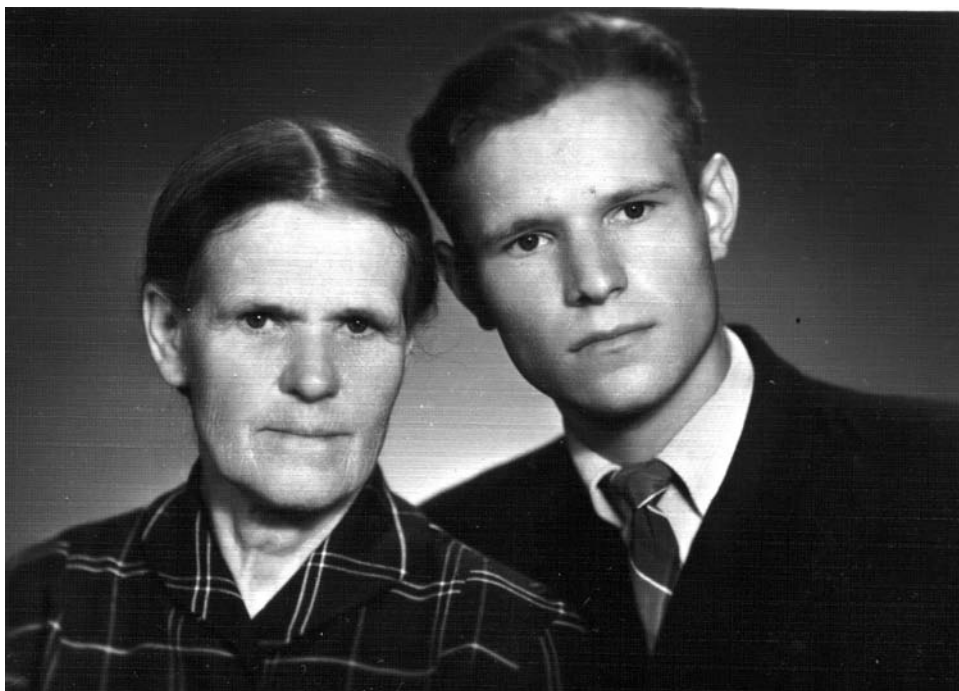
Skriaudžiuose įsikūrusi valdiška biblioteka keletą pirmųjų metų platino beveik ištisai propagandinę spaudą. Du kartus (tai galėjo būti apie 1950–1951 m.) partizanai tas knygas išmetė į balą prieš parapijos namus – ten buvo biblioteka. Vaikai iš vandens graibėsi knygas. Ir aš parsinešiau Janonio „Vaikų dienas“. Tarp bibliotekos turimų knygų buvo Gudaičio-Guzevičiaus, Šolochovo, Ostrovskio, Glazgovo ir kt. ideologiškai svarūs darbai. Jaunimas tų knygų neskaitė – jei ir atėdavo į biblioteką, tai tik tarpusavyje pabendrauti.

Knygų „rijikai“ paprastai per dieną perskaitydavo vieną knygą. Skaitydavau ir aš – prie vakare besikūrenančios krosnies pakuros, spingsulės, padarytos iš artilerijos sviedinio tūtelės, dargi mėnesienoje. Deja, daugiau laiko tebedavo vasarą. Žiemomis nebuvo kada ir pamokas ruošti.

Pats pirmą knygą įsigijau besimokydamas Veiveriuose, pirkau parduotuvėje – buvo tai Baranausko „Anykščių šilelis“, antrą – A. Mickevičiaus „Vėlines“ – jau dirbdamas geležinkelyje. Jas pirkau Kauno geležinkelio stotyje. Trečią knygą – D. Poškos „Raštus“ – nusipirkau Kybartų knygyne.

Studijuodamas, vos tik atsiėmęs stipendiją, eidavau į antikvariatą ir įsigydavau jau iš anksto numatytą knygą. Studijų metais antikvariate (prie Dominikonų bažnyčios Vilniuje) jau buvo galima įsigyti šimtmečio pradžioje ir tarpukario metais išleistų mokslo knygų.

1 Nuoširdžiai atsiprašome Juozo Kudirkos artimųjų ir skaitytojų už pirmojoje atsiminimų publikacijoje paliktą apmaudžią klaidą – klaidingai nurodytus metus.

VEIVERIUOSE

Tėvas buvo apsisprendęs išleisti vaikus į mokslus. Deja, likimo taip nebuvo lemta. Tik man vienam teko minti takus į Veiverių vidurinę mokyklą – ketverius metus po 7 kilometrus. Veiverius pirmą kartą pamačiau gal šešerių ar septynerių metų – ankstų pavasario rytą eidama į turgų, mama išsivedė ir mane ir prasitarė, kad kai užaugsiu, leis į Veiverius mokytis. Mano džiaugsmui nebuvo ribų, kad tik greičiau sulaukus to laiko. Ir ištesėjo. Praėjome ir pro mokyklą – ji, ankstyvų saulės spindulių apšviesta, atrodė viliojanti ir paslaptiniga. Tai vienas gražiausių mano gyvenimo rytų.

Šiaip Veiveriai mažai ką beviliojo – iš ten ėjo daugelis blogybių: mokesčiai, pyliavos, valstybinės paskolos, kalbėdavo, kad ten turgavietėje būdavo pametami sušaudyti vyrai.

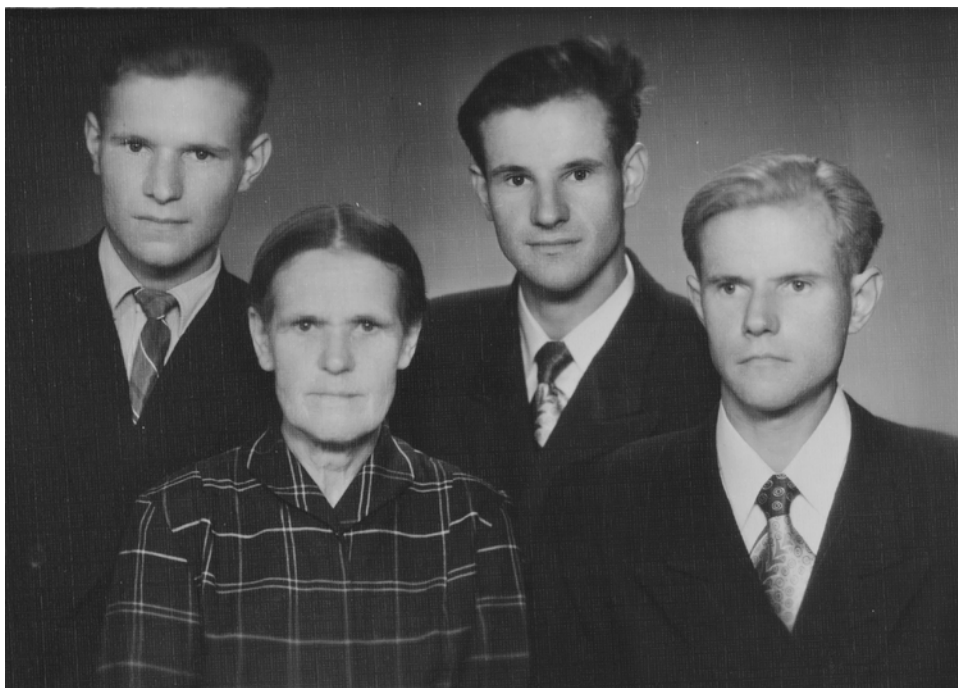
Pagaliau Skriaudžių septynmetė mokykla baigta, nešu prašymą į Veiverių vidurinę mokyklą. Iš Skriaudžių į Veiverius mokytis išėjome keturiose: viena mergaitė ir trys berniukai. Mūsų klasės – paralelios, jos buvo dvi, įkurdintos prie mokyklos buvusiam flogelyje. Dar jame buvo viena devintoji klasė, mokomųjų ginklų sandėlis ir mokyklos sargės butas.

Pagrindiniame dviaukščiame pastate buvo aukštesnės klasės, mokytojų kambarys, chemijos ir fizikos kabinetai, stalių dirbtuvės. Pasakota čia kažkada buvus garsią mokytojų seminariją. Dar tebematėme ir jos palikimo ženklų: ant rame aukšte visų keturių klasių duryse įstatyti

stebėjimo langeliai, pasakojo, kad į palėpę vedančių laiptelių viršuje būta karcerio. Priešais mokyklą ant pakyls pastatytas barzdoto žmogaus biustas – tai „mokytojų mokytojo“ Tomo Žilinsko paminklas. Greta sporto aikštės buvo estrada dengtu viršumi – kadaise ten grodavo orkestras ir dainuodavo choras. Dar toliau – šimtametėmis liepomis apjuostas sodas su seminaristų iškastais tvenkiniais ir salelėmis. Čia besimokydami nieko apie mokytojų seminariją nesužinojome, tik prie paminklo T. Žilinskui ir ant liepto į salelę fotografuodavomės; tiktai vieną kartą kažkokiam mokyklos susirinkime istorijos mokytojas A. Gelžinis užsiminė, kad šioje seminarijoje mokėsi daug įžymių žmonių.

Už mokslą mums pradžioje reikėjo mokėti – po 150 rub. per metus; kai buvau dešimtoje klasėje, mokestį panaikino. Mamai surinkti tokią pinigų sumą buvo nelengva, nors ne visiems tai buvo dideli pinigai.

Mokytojai, palyginti su Skriaudžiais, čia buvo vyresni, mažiau politizuoti. Nedaug tebuvo komunistų – jų avangardas buvo iš Leningrado atvykęs rusų kalbos mokytojas Zotovas, jis dėstė vyresnėms klasėms. Lietuviškai jis nemokėjo. Didžiausias originalas buvo žemesnių klasių rusų kalbos mokytojas J. Žilinskas, buvęs teisininkas, neseniai sugrįžęs iš tremties. Per pamoką jis, rodos, nematydavo, kas ką veikia. J. Žilinskas kiekvienais metais užduodavo tas pačias atpasakojimų temas; baigiantis metams mokiniai iš vyresnės klasės auklėtinių įsigydavo atpasakojimų

sąsiuvinius, ir kitais metais tik nurašinėdavo. J. Žilinskas per pamokas nežymiai prasantardavo, kad reikia vengti susirašinėti su Rusijos moksleiviais (kai kurie moksleiviai gaudavo laiškus ir patys rašydavo į kitų respublikų kokio nors miesto mokyklą, nurodymai miestą, mokyklos numerį, klasę ir mokinio numerį dienyne); kuriems nors mokiniams pabandžius mokytis rusų kalbos tarpusavyje kalbant rusiškai, jis išpėjo, kad taip geriau nedaryti, nes gali tapti įpročiu. Mokiniai tarpusavyje jį vadindavo Žilinskėliu. Moksleiviai pagarbiai atsiliepdavo apie fizikos ir braižybos mokytoją Br. Janušauską. Mokykloje kai kurie mokiniai klasės žurnale išsitašydavo pažymius – mokytojui išėjus iš klasės, gerą pažymį įrašydavo prieš mokytojo staliuką sėdintis moksleivis. Tačiau Br. Janušauskui ir nebandyk įrašyti – tuoj pat pažins. Įdomi buvo ir mokytojų Nausėdų šeima: Nausėdienė pirmus dvejus metus buvo mūsų klasės auklėtoja ir mokė vokiečių kalbos, o Nausėda žemesnėse klasėse mokė braižybos ir, rodos, piešimo. Pamėgdžiodant jo posakį „Paimkit pieštukėlį“, moksleiviai jį vadindavo Pieštukėliu. Jis mokykloje organizavo dramos ratelius, jam vadovaujant mūsų klasė paskutiniaisiais metais pastatė Kazio Binkio „Atžalyną“, tik jo dėka jau visai baigiant mokslus buvo „sucementuota“ mūsų klasė.

1956 m. rudenį mokykloje pasirodė naujas mokytojas – Vilniaus universiteto auklėtinis Vytautas Martišius. Būta tai nestandartinio mokytojo. Vilkėjo jis tvarkinga tamsia eilute su atlake įsegtu rombu – aukštosios mokyklos baigimo

ženklą. Vietoje įprastinio mokytojams portfelio vaikščiojo su odiniu aplanku, pasibruktu po pažastimi. Martišius aštuntose ir devintose klasėse mokė lietuvių kalbos ir literatūros. Mokė jis jau kitaip – ne iš vadovėlių, o skaitė paskaitas kaip aukštojoje mokykloje, mokiniai užsirašinėdavo. Labai apgailestavau, kad man pas jį neteko mokytis. Per vasaros atostogas pasiskolinau iš žemesnės klasės moksleivės Čisaitės jo paskaitų užrašus ir persirašinėčiau. Martišiaus energija trykšte tryško – po pamokų ir laisvomis dienomis jis vaikštinėjo Skriaudžių apylinkės kaimuose užrašinėdamas tautosaką (vėliau viską perdavė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos rankraštynei), tarp moksleivių organizavo knygų Baltarusijos ir Punsko lietuviams rinkimą. Jis įkūrė literatūros istorijos būrelį, pats jam ir vadovavo. Aš buvau išrinktas pavaduotoju. Susirinkimuose skaitėme referatus apie rašytojus, jų kūrybą. Literatūrų būrelis mokykloje buvo ir anksčiau, tai buvo kūrybinis būrelis – rašydavome eilėraščius ir juos aptarinėdavome. Veiveriuose besimokydamas pradėjau rajoniniame laikraštyje spausdinti straipsnelius apie kultūrinį mokyklos gyvenimą: sportą, vaidinimus ir pan.

Mokiausi devintoje klasėje, kai po Naujųjų metų mokyklą sukrėtė įvykis – suimtas dešimtos klasės moksleivis Albinas Filipavičius. Jis kėlė trispalvę į paplentės telefono stulpą greta Veiverių, prie apkasų, į kuriuos sribai pokario metais suversdavo partizanų kūnus, kiek palaiškę suguldytus Veiveriuose. Mes su Albinu nuo

Gyvių kryžkelės apie pustrėčio kilometro drauge eidavome į mokyklą. Jis buvo pasiligojęs – vasaromis eidamas į girioje prie mūsų buvusius raistus trūkzolių, per slenkstį vos perkeldavo kojas. Vaikščiojant į Veiverius, jis ne kartą užsiminė, kad reiktų kaip nors pažymėti partizanų užkasimo vietą, gal iškelti vėliavą. Aš abejoju, ar tokioje viešojo vietoje tai įmanoma padaryti. Per visus ketverius mokymosi Veiveriuose metus nė karto neteko pamatyti toje vietoje kokių nors atminimo ženklų – ar suformuotos kapavietės, ar padėtų gėlių. Mokykloje apie šiuos nusikaltimus moksleiviai irgi nekalbėjo.

Naktį į vasario 16 d. plentų patruliuojanti NKVD mašina Albiną Filipavičių ir suėmė. Nuvažiavę į namus, rado drožlių, tapačių vėliavos kotui. Prie telegrafo stulpo buvo didelės kopėčios. Saugumas ieškojo ir antrininko, bet Albinas gynėsi ir nieko neįdavė, aiškino, kad kopėčias jis pats atsinešęs iš kapinių. Įtikinimui turėjo jas nunešti į kapines, buvusias už kilometro – sunku įsivaizduoti, kokių silpnos sveikatos jaunuoliui tam reikėjo pastangų. Po kurio laiko greta partizanų kapų (dabar ta vieta vadinama Skausmo kalneliu) gyvenusi Ilgūnaitė gailėjosi, kad prarado nepriklausomybės metų vėliavą.

Į pavojingą situaciją buvau patekęs ir aš. 1957 m. vasario 16 d. sukako 30 metų nuo Jono Basanavičiaus mirties. Iki tol bet koks jo paminėjimas buvo draudžiamas. Tačiau jo kapas Vilniuje, ypač per Vėlines, sutraukdavo būrius žmonių. Matyt, todėl valdžia nutarė jo minėjimą legalizuoti. Mokytojas Vytautas Martišius sumanė Basanavičių iškilmingai paminėti ir Veiverių mokykloje. Pranešimą skaityti pavedė man. Buvo gal gruodžio mėnuo, Basanavičius dar niekur nebuvo minimas, tad medžiagą teko susirinkti pačiam. Vadovavausi namuose turima daugiausia šimtmečio pradžios spauda, ypač Stasio Tijūnaičio „Lietuvos atgijimu“ (1911). Mano referatą V. Martišius pasiėmė paskaityti. Tačiau praėjo vasaris, ir kovas baigėsi, o apie minėjimą – tylą. Pagaliau susiruošta, bet be jokių skelbimų ir tik mūsų klasėms. Į mūsų klasę (beje, toje pat patalpoje buvo ir būsimo partizano Juozo Lukšos klasė) susirinko arti dviejų dešimčių moksleivių. Pasitenkinta tik mano referatu. Mokytojas prieš minėjimą referatą man gražino su prirašytu trumpu priedu – tarybinu J. Basanavičiaus vertinimu.

Praėjo kiek laiko, ir vieną dieną mane kviečia iš pamokos į mokytojų kambarį. Nesijaučiau kuo nors prasikaltęs. Mokytojų kambarys buvo pirmame aukšte, prieš paminklą T. Žilinskiui. Įėjau. Kažkuris mokytojas pasakė, kad eičiau į

direktorius kabinetą. Ten prie rašomojo stalo, nugara į langą, sėdėjo kariškis kapitono antpečiais. Prisistatė: Kazlų Rūdos valstybės saugumo įgaliotinis Gulbinas. Tuomet aš dar nežinojau, kad Gulbinas vadovavo operacijoms prieš partizanus. Jis klausinėjo, iš kur gavau medžiagą pranešimui, kas jame buvo rašoma, kokią paramą teikė mokytojas Martišius.

Jau buvau nemažai prisiskaitęs iki karo išleistos literatūros apie žvalgybą, o ir dažnos kratos namuose šio bei to buvo išmokę. – Juk mane taro praėjus gerokai laiko po minėjimo, o ir minėjimas buvo jau praėjus vasario 16-ajai, taigi jokių įrodymų, kad pranešimas parašytas dar prieš šventę, jie neturėjo. O vasario 16 d. „Tiesoje“ buvo paskelbtas straipsnis apie J. Basanavičių. Mano nuomone, apie jį turėjo būti kalbama ir per radiją. Tad nedvejodamas pasakiau, kad pasinaudojau straipsniu „Tiesoje“ ir radijo laida. Atrodo, nelabai patikėjo, bet ir kitokių įrodymų neturėjo. Klausinėjo, ar mokytojas Martišius neprisidėjo, – sulaukė neigiamo atsakymo. Prašė pranešimą atnešti, paaiškinau, kad jau išmečiau. Nelabai patikėjo. Tuo metu mokykloje jau direktoriavo Valatka, kilęs iš Guobų kaimo. Ir Valatka keletą kartų reikalavo atnešti pranešimą, dargi vienuoliktokų išleistuvių naktį man nedavė ramybės.

Tą patį rytą po vienuoliktokų išleistuvių išėjau dirbti prie geležinkelio. Darbas buvo sunkus, ypač neįpratusiam. Tris kilometrus reikėjo eiti į darbą prie Pabališkių ir tiek pat grįžti, o ir visa diena ant kojų. Grįždamas beržynėlyje prisėdavau pailsėti. Kartą, gal jau prabėgus porai savaitių atostogų, išsitiesiau žolėje, užsižiūrėjau į mėlyną vakarėjančios dienos dangų ir užmigau. Pabudau, kai jau saulė buvo prie laidos. Namuose laukė staigmena: man miegant į namus atsilankę Kazlų Rūdos saugumo viršininkas Gulbinas ir mokyklos direktorius Valatka – vis to pranešimo. Laukė, laukė ir nesulaukė išvažiuo.

Tą vakarą, pritemus, šalutiniais keliais pranešimą nunešiau į Veiverius mokytojui Martišiui. Tuomet dar nežinojau, kad prieš šį mokytoją rezgamos pinklės – kliuvo dalyvavimas Vėlinėse, J. Basanavičiaus paminėjimas, vieno iš tėvų, mirusio Veiveriuose, laidojimas atvirai su bažnyčia.

Valatka už uolumą buvo paaukštintas – tapo Prienų švietimo inspektoriumi. Direktoriumi į Veiverius buvo atkeltas istorikas A. Gelžinis, žemaitis viekšniškis, geravalis žmogus. Aš jau buvau perėjęs į vienuoliktą klasę. Mokytojas Gelžinis istorijos mokė naujoviškai. Lietuvos istoriją dėstė jau kaip atskirą dalyką, atskirai nuo TSRS istorijos. Dar nesant vadovėlių jo pasakojimus

užsirašydavome. Po daugelio metų, jau bundant nepriklausomybei, mokytojas Gelžinis buvo tarp nuolatinųjų budėtojų prie Juragių bokšto.

Taigi rudenį mane vėl kviečia į direktoriaus (dabar – Gelžinio) kabinetą, o ten toje pat vietoje saugumietis Gulbinas besėdįs. Ir vėl tardymas, ir vėl šneką suka apie mokytoją Martišių. Iš kur gavau literatūrą, kuo prisidėjo mokytojas Martišius, kodėl pranešimą išmečiau? Buvo aišku, kad nori sudaryti grupinę bylą. Liepė rašyti paaiškinimą apie minėjimą ir išdėstyti atsakymus į jo klausimus. Nurodžiau, kad pasinaudojau „Tiesoje“ paskelbtu straipsniu ir radijo laida. Mokytojas Martišius referatą papildęs tarybiniu vertinimu. Kadangi referate buvę nemažai gramatinių mokytojo pataisų, dėl to buvę sarmata jį saugoti, tai sudraskiau ir išmečiau. Tuo tardymai ir užsibaigė.

Man žadėjo duoti charakteristiką su rekomendacija stoti į Vilniaus universitetą studijuoti istorijos. Tačiau ją turėjo tvirtinti rajono komjaunimo komitetas. Tad paprastai jas gaudavo tik komjaunuoliai. O dar mano motina nestojo į kolūkį, buvo pavienininkė. Užkliuvo ir J. Basanavičiaus minėjimas. Dar kažkas paleido neteisingą gandą, kad Albinui Filipavičiui keliant vėliavą prie partizanų kapų, buvęs ir aš. Taigi po išleistuvių vėl *kirkavau* geležinkelį.

Namuose buvau prisiskaitęs istorinių knygų, tarpukario metų žurnalų. Istorijos studijos traukė, bet kėlė ir rimtų abejonių. Šis mokslas buvo paverstas propagandine okupacinio režimo įtvirtinimo priemone. Ar pajėgsiu kalbėti ir ginti tiesą? Nutariau geriau pabandyti stoti į farmaciją Medicinos institute. Nešinas mokyklos išduota charakteristika, gana kuklia, nuėjau pas Kazlų Rūdos rajono komjaunimo sekretorių Ambrasą. Jis atsakė, kad charakteristikos su rekomendacijos aukšto-sioms mokykloms duodamos tik komjaunuoliams. Aš nenusileidau. Sakau, ant brandos atestato užrašyta, kad „šis brandos atestatas suteikia teisę stoti į visas aukštąsias mokyklas“, ir jūs virš galvos Lenino paveikslą pasikabinę. Šito buvo per daug. Sako, parašysim, ateikit po pietų. Nurodytu laiku nueinu – vokas jau paruoštas, užantspauduotas 5 spaudais. Nueinu į greta buvusį sodelį ir apsižiūriu, kad klėjai dar neišdžiūvę. Atsargiai atsilupu – o ten vietoj mokyklos charakteristikoje buvusio sakinio, kad buvau literatūros istorijos būrelyje, įrašyta: visuomeniniame darbe nedalyvavo.

Nusprendžiau vis tiek pabandyti stoti į Kauno medicinos institutą. Suklupau tikrinant jautrumą spalvoms. Viena stojančioji ėmė pasakinėti, ir mane pavarė. Dar bandžiau paduoti dokumentus į Kauno medžio apdirbimo technikumą, bet jau buvo paskutinė stojamųjų egzaminų diena.

KAJACKARAIŠČIO DURPYNE

Brolis Jurgis įsidarbino sezoniniu darbininku Kajackaraiščio durpyne. Jis vasaromis dirbo prie durpių kasimo ir presavimo mašinos klojėju. Sunkus tai buvo darbas. Vienam žmogui per pamainą reikėdavo iškloti iki tūkstančio durpių pusfabrikačių – vienas svėrė iki 70 kg. Klojėjais dirbo jauni vyrai ir mergos. Dirbdavo dviem pamainomis – rytine ir popietine.

Durpių džiovintojus surinkdavo iš kaimų – anksti ryte išvažiuodavo sunkvežimiais ir surinkdavo darbininkus iš Kazlų Rūdos, Ažuolų Būdos, prie Egliniškės kaimo, Jūrėje. 1952 ir 1953 m. vasaromis į darbą važinėdavau ir aš. Skriaudžiniai rinkdavomės prie Dagilio sodybos, netoli Egliniškės. Dirbo net mano mokytoja Orlauskienė iš Skriaudžių, ji važinėdavo padėti sūnui. Važiuojant mašinoje skambėdavo antibolševikinės dainos: „Pasviro liepa šalia kelio, / Pravirko motina sena...“, „Šalia kelio grikių laukas...“, „Tik tėviškėj prie balto kryžiaus / Sunkus kulkosvaidis aidės...“ ir kt.

Gana dažnai pasilikdavau nakvoti pas brolių – jis gyveno tai palapinėje, tai barakuose. Durpynas veikęs ir vokiečių okupacijos metais. Prieš pat barakus buvo didelis bendras kapas – jame palaidotos karo metais mirusios rusų karininkų žmonos su vaikais. Greta stovėjo stendai, juose iškabindavo laikraščius. Man dirbant kabėjo ir laikraščiai su Lavrentijaus Berijos pasmerkimu – norėjęs sugriauti tarybinę santvarką ir grąžinti kapitalizmą.

Kariškose palapinėse nakvodavome iki 40 žmonių, neretai ir po du vienoje lovoje, įskaitant ir šeimas. Kas antrą dieną atveždavo duonos – vienam žmogui parduodavo po pusę kepaliuko minkštos duonos. Dar buvo galima nusipirkti pasenusio margarino. Aš broliui dar atveždavau pieno, o kartais ir grietinės. Pradėję dirbti, į laukus (į juos reikdavo eiti 1–1,5 km) nešdavomės geriamo vandens. Vėliau pripratome gerti vandens iš durpyno karjerų. Įspūdingos buvo kelionės į namus: kai jau sutemus sukiojantis vingiuotu keliu, mašinos prožektorių šviesos šokinėdavo nuo medžio prie medžio, skambėdavo paauglių traukiamos dainos. Jei į mašiną nesuspėdavai, grįžti apie 10 kilometrų miško takais buvo gana nyku.

PRIE GELEŽINKELIO

Geležinkelininko darbą išbandžiau dar tik baigęs 10 klasių: per vasaros atostogas dirbau kelio darbininku. Baigus vidurinę, keliai į tolesnius mokslus man buvo uždari, tuo labiau kad ir mama nerodė pritarimo: mokslo pradžiai reikėjo šiek tiek lėšų, o jų nebuvo, tuo labiau kad Kauno dailės mokykloje dar mokėsi brolis Leonas.

Pasiskaitęs „Kauno tiesos“ skelbimus, ėmiausi ieškotis darbo Kaune – užėjau į vieną gamyklą, kitą, ten pasižiūrėdavo į mane ir sakydavo: „Per silpnas, neatlaikysi, priimti tai galim.“ O ir aš tuomet nesupratau, kokia patirtis reikalinga sandėlininkui, įrankininkui.

Nuėjau prie Nemuno netoli geležinkelio tilto, atsisėdau ant upės kranto, beviltiškai pamėčiau akmenukus į Nemuną ir grįžau į Skriaudžius. Laimė, kad vėl, kaip ir pernai, pavyko įsidarbinti kelio darbininku. Nelengvas tai buvo darbas – atkasus traukti senus pabėgius ir keisti naujais, paskui apkamšyti žvyru. Man dar ir antrą darbą pridėjo – kilnoti su *domkratu* bėgius. Kai keliu bėgius, seni darbininkai kuris stoviniuoja, kuris rūko, o aš per prakaitu užplūdusias akis, rodos, dienos šviesos nematau. Darbą sunkino patirties neturėjimas ir skubėjimas. Geležinkelininkai žinodavo, po kiek minučių pasirodys kitas traukinys – per tą laiką reikdavo pakeisti pabėgius, o kartais ir bėgius.

Ypač sunku būdavo iškasti iš vagonų žvyrą. Traukinys su žvyru atvažiuodavo nakčia, kai mažiausia traukinių. Ant kiekvienos platformos sustodavome po vieną, rečiau du darbininkus ir, traukiniui po truputį pavažiuojant, atidarinėdavome platformų šonus. Darbininkai iš visų jėgų be atokvėpio *šiūpeliais* versdavo žvyrą. Kiekvienam tekdavo išversti po 20–30 tonų... ir per 2–4 valandas. Po tokios nakties iš ryto į darbą eiti nereikdavo.

Artėjo ruduo, sezoninių darbų pabaiga. Dirbti paliko tik etatinius darbuotojus. Laimė, iki Naujųjų metų mane priėmė dirbti į Kauno stotį, taip pat kelio darbininku. Darbas tas pats, tik reikėjo labai saugotis šen ten zujančių garvežių. Ir į darbą iš namų reikia anksti išvažiuoti. Mama mane kelia ketvirtą valandą ryte, valgyti jau

paruošta, ir keliauju keliuku, per pelkes vedančiu į Jūrę. Ypač išpūdinga bristi per sniegus, kai šąla, kai šviečia mėnulis, krinta medžių šešėliai. Tuomet ir kiškio žingsnių garsas nesiskiria nuo žmogaus. Aštuntą valandą jau būnu Kaune.

Darbas geležinkelyje suvedė su įvairių patirtį turinčiais žmonėmis. O ta patirtis – daugiausia karo metų.

Kartą į Šančius vedančio geležinkelio atšakoje keitėme du iešmus. Tai labai didelis darbas, nes greitai temsta, o vien įrankiams į sandėlius parnešti reikia gal poros valandų. Nusprendėme juos palikti prie iešmų. Mane paliko saugoti. Ten pat buvo „Drobės“ gamyklos sargo būdelė. Mane ten ir įkurdino. O ten budėjo žydas, buvojęs Dachau koncentracijos stovykloje. Taip, besiruošdami miegoti, ir prakalbėjome visą naktį. Ne tik apie koncentracijos stovyklą, bet ir apskritai apie žydų tautinę kultūrą. Tiek žinių vėliau ir universitete negavau.

Greta viso to reikia paminėti, kad grįžusieji iš tremties ir kalėjimų buvo labai atsargūs – ėjo dar tik 1958 m., o jie buvo grįžę tik prieš metus, dvejus. Bijojo vėl ten patekti.

Mano dėmesį patraukė vienas žvitrus žmogus iš Jūrės, važinėjantis į Kauną, kur dirbo staliumi. Jis mėgo šnekučiuotis, pradėdavo kritikuoti fašizmą ir netrukus kalbą taip persukdavo, kad komunizmas ir fašizmas yra vienas ir tas pats paukštis, tik sparnai skirtingi. Vėliau išsišnekėjo, kad jis pats buvęs kalinys, nepriklausomos Lietuvos karininkas (Janulevičius). Jis niekada

nesiskirdavo su laikraščiu. Turiu prisipažinti, kad dėl jo įtakos ir aš pradėjau bolševikiškus laikraščius skaityti, iki tol neskaitydavau. Supratau, kad pagrindinis menas yra išmokti atsirinkti, ką skaityti, ir išmokti skaityti tarp eilučių. Skriaudžiuose iš mūsų kaimynų laikraščius teskaitė tik Degutis. Ir Veiveriuose sibirietis mokytojas J. Žilinskas sakydavo, kad reikia skaityti ir rusiškus laikraščius, kad rusai saviems daugiau parašo. Rusiškus laikraščius skaityti įnikau tik baigęs tris universiteto kursus.

Artėjo žiema, baigėsi darbai ir čia. Reikėjo susirasti kitą darbą, o tai nebuvo lengva. Pagaliau netikėtumas. Dešimtininkas (meistras) pasakė, kad Kauno geležinkelio vandentraukio dirbtuvėse reikalingas darbininkas. Priėmė. Jau turėjau vietą po stogu. Mūsų dirbtuvės buvo prie pat Nemuno, netoli geležinkelio tilto. Taisydavome didžiųjų vandentiekio linijų gedimus. Tai gana sunkus darbas. Sugedus (paprastai – sandūroje prakiurus vandentiekio vamzdžiui), o jie būdavo 20–30 cm skersmens, reikėdavo išsikasti daugiau kaip metro gylio duobę. Pertveriamosios vamzdžių sklendės gana toli viena nuo kitos, tad iš vamzdžio ilgai verždavosi vanduo. Atsikalus vienam tekdamo iš duobės kibiru skubiai semti vandenį, o viršuje stovintieji išpildavo ir leisdavo kibirus žemyn. Prityręs meistras vamzdžių sandūrą apkalinėdavo virve ir švino juostelėmis. Taip remontuodami linijas važinėjome į Kybartus, Šeštokus, Jonavą. Ypač sunku buvo dirbti Kybartuose. Geležinkelis buvo nutiestas ne pro Virbalį, kaip planuota, o tiesiai – pro Kybartus, per pelkę. Tad sugedus linijai, tekdamo semti ne tik iš vamzdžio plūstantį, bet ir pelkės vandenį.

Tais pačiais 1959 m. teko dirbti Alytuje – tais metais turėjo būti pataisyta per karą sugadinta kelio atšaka. Mes, keletas vyrų iš Kauno dirbtuvių, atstatinėjome vandentraukio stotį. Atvažiuodavome pirmadieniais ir dirbdavome iki sekmadienio. Dar kaip tyčia orai pabjuro – birželio mėnesį prsnigo, tai naktimis ir šaldavome ant šieno, sudėto ant tvartelio.

Alytus – kontrastų miestas. Nepaprastai graži gamta, pušynai, Nemuno vingiai, kitoje Nemuno pusėje skambėdavo vakarais ant piliakalnių susirinkusio jaunimo dainos... Ir didžiulė bedarbystė. Vienintelė darbovietė buvo audimo ar verpimo fabrikas, deja, mažai kam ten pavykdavo įsidarbinti. Ne per toliausiai nuo vandentraukio ant buvusių apkasų augo tamsi žolė – sakydavo, kad ten apkasti žuvę vokiečiai. Kitoje Alytaus pusėje, pušyne ant Nemuno skardžio, buvo sulaidoti žydai. Netoli bažnyčios buvo ir tiltas, ant

kurio žuvo pirmasis Lietuvos karininkas Pranas Juozapavičius. Garbė alytiškiams, išsaugojusiems nepakenktą jo kapą kapinėse Alytaus bažnyčios šventoriuje.

Prieš paleidžiant Kauno hidroelektrinę, buvo valomas būsimos „jūros“ dugnas. Jis turėjo būti lygus, kad nekliūtų tinklai. 1,5 km nuo Palemono buvo ir mūsų vandentraukis – jį per trumpą laiką reikėjo nugriauti ir išardyti pamatus. Griauti tai nugriovėm, o kai reikėjo išardyti vandens pumpavimo mašinos pamatą, – nė iš vietos. Septyni vyrai su kirstukais ir plaktais per pora savaičių vos nukalėme apie pusę kubo betono. Karo metais žydų buvo labai rūpestingai nulieta. Pro vandentraukį vedė kelias, kuriuo nuolat zujo viršininkų mašinos. Vieną kartą sustoję pažiūrėjo, kitą kartą, ir sako: „Užkaskite“. O kuo užkasi? Susidėjome pinigų, pasamdėme buldozerį, ir užvertė. Žadėjo išrašyti premijas, bet tik tiek, kad žadėjo.

1959 m. rudenį išlaikiau pamaininio vandentraukių mašinisto egzaminus. Mano darbas – pavaduoti susirgusius ar atostogaujančius mašinistus. Dažniausiai tekdamo dirbti garinėmis mašinomis – Kybartuose ir Jonavoje netgi amerikietiškais dyzeliais, užvedamais uždegta cigarete. Lengviausia buvo Kaune – ten siurblius suko elektros motorais.

Neramus tai buvo darbas. Nuolat, taigi dažniau negu nustatyta, tikrindavau, ar bokštai pilni vandens. Reikėdavo sekti, kad neužgestų krosnys, jas valyti. Žiemą daug rūpesčių būdavo prižiūrėti, kad neužšaltų vandens padavimo į garvežius čiaupai, tad ir bėgiojimo daug. Miegas irgi kiško – ant darbastalių pasitiesus milinę...

Parengė Lilija Kudirkienė

PRADŽIA. II D.

JUOZO KUDIRKOS ATSIMINIMAI

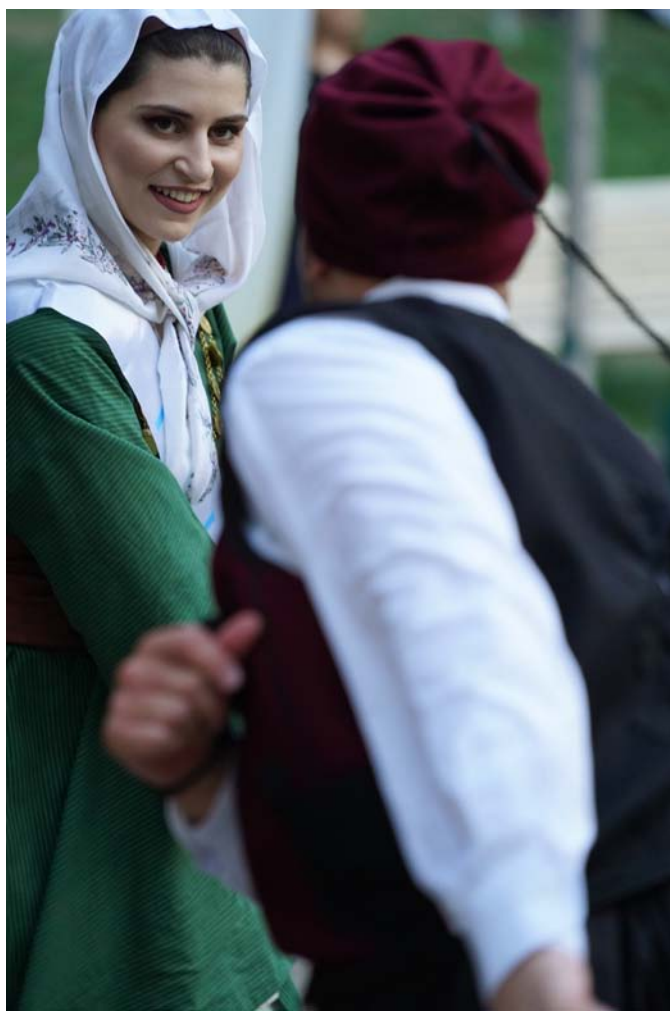
Tęsimi ankstesniame žurnalo numeryje pradėti skelbti etnologo dr. Juozo Kudirkos atsiminimai Šiame pluošte atsiminami mokyklos metai (Skriaudžių septynmetėje mokykloje ir Veiverių vidurinėje), visuomeninis politinis fonas bei su tuo susiję įvykiai šiose mokyklose, paties atsiminimų autoriaus pažiūrų formavimasis, įsitraukimas į tomis aplinkybėmis pavojingą kultūrinę veiklą. Apibūdinami labiau įsiminę mokytojai, tarp jų ir vėliau literatūros srityje reikęsi asmenys – Birutė Pečiokaitė-Adomėnienė, Vincas Adomėnas, Vytautas Martišius. Pasakojama apie ne pagal jėgas sunkų fizinį darbą durpyne ir geležinkelyje, apie kliūtis siekiant aukštojo mokslo.

TARPTAUTINIS FOLKLORO FESTIVALIS „SKAMBA SKAMBA KANKLIAI“

- Nuo 1973 m. kasmet paskutinę gegužės savaitę vykstantis folkloro festivalis „Skamba skamba kankliai“ tapo reikšmingu lietuvių etninės tradicijos reiškiniu. Festivalis kilo iš augančio rezistencinio folkloro sąjūdžio, jis telkia folkloro ansamblius, kapelas, atlikėjus, tradicinę kultūrą branginančią bendruomenę. 4–6 dienas trunkantys renginiai (jų būna apie 40) suburia per 1,5 tūkst. atlikėjų ir per 20 tūkst. žiūrovų. Programą drauge su rengėjais kuria folkloro ansamblių vadovai, etninės kultūros tyrinėtojai, puoselėtojai. Festivalis išsaugo istoriškai susiklosčiusius renginius – jis neįsivaizduojamas be sutartinių, kitų folkloro žanrų, teminių koncertų, pasidainavimų, naktišokių ir pan., bet nuolat papildomas naujais sumanymais. Kaskart rengiama tautodailininkų, amatų meistrų mugė. Festivalis užburia visą Vilniaus senamiestį, koncertuojama ir kituose miestuose: Druskininkuose, Trakuose, Trakų Vokėje, Širvintose, Ukmergėje.

● TARPTAUTINIS FOLKLORO FESTIVALIS „SKAMBA SKAMBA KANKLIAI“

Nuo 1973 m. kasmet paskutinę gegužės savaitę vykstantis folkloro festivalis „Skamba skamba kankliai“ tapo reikšmingu lietuvių etninės tradicijos reiškiniu.

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2019 Nr. 3 (186)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKČINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrintinė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Simono Daukanto istorija – Simonas Daukantas istorijai.
Istorikų ir kultūrologų diskusija | 1

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Kalba ir mitologija:
Sutverto pasaulio tvora tarp šiapus ir anapus | 8

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Senas vynas naujame vynmaišyje, arba Apie atgimusią Sabantujaus
šventę. Pokalbis su dr. Galina MIŠKINIENE | 14

Pažintys

Lina LEPRASKIENĖ. Keturiasdešimt totorių kaime | 22

Moksliniai tyrimai

Dovilė VALAITĖ. Psichikos sutrikimų samprata, tipologija ir
gydymas tradicinėje islamo kultūroje | 30

Atmintis

Jūratė PETRIKAITĖ. Zenono Slaviūno ir Jono Balio radijo
paskaitos apie tautosaką | 38

Moksliniai tyrimai

Ernestas VASILIAUSKAS. Lituanistiniai šaltiniai Latvijoje:
Paminklų valdybos 1942 m. ekspedicija Šiaurės Lietuvoje
| 49

Baltai

Palatvijys 1942 m. fotografijose | 63

Moksliniai tyrimai

Šarūnas ŠIMKUS. Amžinojo sugrįžimo simbolis | 70

Išlydint

Alė POČIULPAITĖ. Vytautas Ciplijauskas (1928–2019) | 78

Atmintis

Pradžia. Juozo KUDIRKOS atsiminimai. II d. | 83

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Skamba skamba kankliai 2019. Keiči KAGIO nuotraukos | 91

Viršelyje: Seredžiaus piliakalnis (Jurbarko r.). 2018 m. Gyčio Grižo nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 22 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos V“.
Skirta 15 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2019

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2019 04 25

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 1000 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.lnkc.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

Senosios Įpilties (Impilties) piliakalnis (Kretingos r.). 2018 m. Gyčio Grižo nuotrauka.

Autorių dėmesiui

Autoriai, norintys spausdinti savo straipsnį mokslinių darbų skyriuje turėtų:

- 1) Išryškinti tyrimų objektą, apibrėžti tyrimo tikslus, nusakyti tyrimo metodą, pateikti išvadas, panaudotos literatūros sąrašą, pateikėjus ir kt.
- 2) Trumpai, keliais sakiniais prieš straipsnį suformuluoti straipsnio esmę: tiriamąjį objektą, mokslinę problemą, tyrimo metodą, pagrindinius teiginius, išvadas. Parengti 0,5 mašinraščio apimties santrauką lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą.
- 3) Straipsniai, pretenduojantys į „Mokslo darbų“ skyrių, duodami recenzuoti ne mažiau kaip dviem žurnalo redakcijos nariams ar jų nurodytiems recenzentams.

Žurnalą „Būdas“ nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barbaros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro Bibliotekoje;
- Vilniuje – „Akademinės knygos“ knygyne (Universiteto g. 4) ir dovanų parduotuvėje „Ragainė“ (S. Skapo g. 3), Kaune – knygyne „Kalbų centras“ (K. Donelaičio g. 61).

Kolekcinių dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektą!

BŪDAS. 2019. Nr. 3 (186). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 2 Eur. Internetinė svetainė: www.lnkc.lt

Kviečiame skaityti mūsų žurnalą ir 2019 m.!

Tradicinė kultūra – tai viso kultūros medžio šaknys.
Jau 30 metų rašome apie Lietuvos praeitį ir dabartį,
kultūros paveldą ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose arba internetu:
<http://www.prenumeruok.lt>,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje.

Redakcija